

HOE DE TAAL DADERS EN SLACHTOFFERS VORMT

De invloed van taalvariatie op de positionering van personages in drie ooggetuigenverslagen van de moord op de gebroeders De Witt (1672)

Samenvatting

In dit eindwerkstuk staan drie ooggetuigenverslagen van de moord op de gebroeders De Witt centraal. Ik onderzoek hoe intra- en inter-auteur-variatie in de inzet van verschillende werkwoordvormen bijdraagt aan de positionering van personages als daders en/of slachtoffers in de narratieve context. Een dergelijk vraagstuk geeft inzicht in een onderbelichte, historisch-taalkundige kant van het onderzoek naar vroegmoderne ooggetuigenverslagen en laat zien dat de verslagen een veel subjectiever weergave zijn van wat zich 20 augustus 1672 afspeelde dan dat ze doen voorkomen. Het vraagstuk naar positionering van personages in de narratieve context, dat in eerder onderzoek met name middels narratologische concepten benaderd wordt, benader ik hier juist vanuit een taalkundige hoek. Hiermee hoop ik een vernieuwend inzicht te bieden in de verslagen en methoden uit letterkundig en taalkundig onderzoek te combineren. Ik vertrek vanuit de inzichten van de (historisch) sociolinguïstische variatiestudies, waarin vertellers worden gezien als individuen die eigen stilistische en taalkundige keuzes maken om zichzelf en anderen in de narratieve context te positioneren.

Uit de resultaten blijkt dat in de ooggetuigenverslagen de passieve stem, het statische werkwoord en de indirecte rede herhaaldelijk worden ingezet om personages als slachtoffers ten opzichte van andere personages/partijen te positioneren, terwijl de actieve stem, het dynamisch werkwoord en de directe rede juist worden ingezet om personages en partijen als dader te positioneren door hun autoriteit en agency – de zelfbeschikking over het eigen handelen – te markeren.

Uit de analyse komt daarnaast naar voren dat de handvatten die eerder onderzoek bieden niet altijd toepasbaar blijken, maar dat dit inzicht tegelijkertijd naar alternatieven leidt. Zo lijkt de onvoltooid tegenwoordige tijd slechts in zeldzame gevallen in de vertellerstekst te worden ingezet. In de personagetekst in de directe rede komt zij wel veelvuldig voor, maar dat is juist de plek waarin we deze tijdsvorm verwachten. Ik heb de aandacht voor de inzet van de onvoltooid tegenwoordige tijd in de vertellerstekst dan ook verschoven naar de variabele inzet van de directe en indirecte rede. Deze benadering lijkt vruchtbaar. Zo wordt de personagetekst van Verhoeff en de burgers vaker in de directe rede weergegeven, die van Johan en Cornelis de Witt in de indirecte rede. Daarnaast blijkt dat variatiepatronen binnen dezelfde tekst kunnen verschillen op het moment dat er sprake is van een raamvertelling. Per verhaalniveau is er dan een ander patroon zichtbaar. Het onderzoek naar intra-auteur-variatie lijkt daar tot op heden nog weinig aandacht aan te besteden. Juist hier zie ik dan ook interessante richtingen voor vervolgonderzoek.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
1 Inleiding.....	3
2 Theoretisch kader	5
2.1 Microhistorisch onderzoek.....	5
2.2 Variatiestudies	7
3 Methode.....	12
3.1 Corpusafbakening.....	12
3.2 Dataverzameling.....	13
3.3 Data-analyse	17
4 Analyse: intra- en inter-auteur-variatie	18
4.1 De onvoltooid tegenwoordige tijd (HP) in vertellers- en personagetekst	20
4.2 Variatie in de inzet van de directe en indirecte rede	23
4.3 De passieve en actieve stem	28
4.4 Het gebruik van statische werkwoorden	31
5 Besluit.....	33
Literatuurlijst	35
Bijlage 1: Transcripties	37
1.1 Transcriptie ‘Eenige particulariteyten’	37
1.2 Transcriptie ‘Verhael tot myner memorie’	47
1.3 Transcriptie ‘Verhael van ’t ombrengen’	55
Bijlage 2: Databestand.....	65

1 Inleiding

Op 20 augustus 1672 keek een anonieme omstander toe hoe de broers Johan en Cornelis de Witt op het Haagse Binnenhof werden vermoord door verschillende leden van de Haagse schutterij en het Haagse volk. Na een langlopend conflict tussen aanhangers van de Ware Vrijheid en het huis van Oranje-Nassau, dat de Republiek al decennia verdeelde, kwam het die zomer uiteindelijk tot geweld. Grote groepen van burgers omsingelden de Gevangenpoort waar beide broers aanwezig waren, om ze vervolgens met veel tumult het Buitenhof op te slepen en uiteindelijk te doden. Bovengenoemde omstander, zich bewust van de uitzonderlijke situatie, schreef nadien op wat hij had gezien.¹ Ook Hendrick Verhoeff, een van de vooraanstaande geweldplegers, vertelde twee jaar later aan een kennis uit Voorburg over de drijfveren die hem en zijn medeburgers tot het geweld hadden aangezet.² Maar niet alleen buiten, ook binnen de Gevangenpoort waren mensen aanwezig. Knechten en klerken van Johan de Witt – Wolfert Bacherus, Reynier van Ouwenaller en Jan van der Wissel – waren toeschouwer van de oplopende spanningen binnen de Gevangenpoort en noteerden wat ze hadden meegemaakt.³

Door de verslagen van deze ooggetuigen kunnen lezers uit later eeuwen een schets maken van wat er die dag gebeurde. Dat deze verslagen van groot historisch belang waren, ontging ook predikant en historicus Gerard Brandt (1626-1685) niet. In de jaren na de moord verzamelde Brandt de geschreven stukken van bovengenoemde aanwezigen, samen met wat brieven en een lijst van de moordenaars, “uit vreeze dat zy [de documenten] verslingeren mochten, ter gedachtenisse van de Heeren de Witt, en tot behulp van der Historie”.⁴ Johannes Brandt gaf de verzameling van zijn vader in 1705 – twintig jaar na Brandts dood – vervolgens uit onder de titel *Gedenkwaardige stukken wegens den moordt der heeren Cornelis en Johan de Witt*. Hoewel alle drie de verslagen die in deze bundel zijn opgenomen door de ooggetuigen zelf of door kennissen zijn geschreven en dus reeds bestonden (of ze ook circuleerden als pamflet is onduidelijk), was het Brandts verzameling – “tot behulp van zyn geheugen vergadert en opgetekent”⁵ – die de basis vormde voor later circulatie van de verslagen.⁶

¹ Anoniem, *Verhael tot myner memorie van het eynde der Heeren Mr. Johan de Witt, Raedtpensionaris van Hollandt en West-vrieslandt, en Cornelis de Witt, Ruaerd van den Lande van Putten, &c. door my gesien, ende tot het eynde toe bygewoont, in 's Gravenhage den 20 Augusty, A*. 1672*. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.

² Anoniem, *Eenige particulariteyten; Voorgevallen op den 20 Augusty, 1672. als wanneer de twee gebroederen Cornelis en Johan de Witt van de Haeghse Borgeren wierden omgebraght, gehoort uyt de mont van Hendrick Verhoeff, Silversmit, woonende tot Voorburgh, die by de naergenoemde actien is present geweest*. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.

³ Anoniem, *Verhael van 't ombrengen der Heeren Johan en Cornelis de Witt; den 20 Augusty, 1672*. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.

⁴ Brandt (3).

⁵ Brandt (3).

⁶ Er bestaan verschillende afschriften en herdrukken van de verslagen in de volgorde en vorm zoals ze in *Gedenkwaardige stukken* zijn gepubliceerd (zie bijvoorbeeld Regionaal Archief Dordrecht, inventarisnummer 508 en 509 en *Politieque reflectien van staat* van Johannes Evelt (1739), beschikbaar via Google Books). Het

Het is dan ook niet gek dat de hoofdstukken van de moord op de gebroeders De Witt uit de geschiedboeken van nu gebaseerd zijn op wat er in deze verslagen beschreven staat. Het is echter opmerkelijk dat historici op zoek lijken te zijn naar die ene échte, objectieve versie van wat zich 20 augustus afspeelde. De focus in het onderzoek ligt op de zoektocht naar overeenkomsten, met name inhoudelijke, om de moord vervolgens te kunnen reconstrueren. De ooggetuigenverslagen zelf werken het onderzoek naar objectiviteit in de hand door hun schijnbaar objectieve karakter, dat met name tot stand wordt gebracht doordat auteurs gebruik maken van de alwetende vertelinstantie en de chronologische ‘en toen, en toen’-stijl.⁷ Ronald Prud’Homme van Reine beweert in *De moordenaars van Jan de Witt* (2013) zelfs dat “Als iets opvalt aan alle manuscripten en pamfletten die kort na 20 augustus 1672 aan de moord op de gebroeders De Witt zijn gewijd, is het dat de grote lijnen van het verhaal niet verschillen. [...] Alleen in belangrijke details, waar het gaat om de keuze tussen een samenzwering en een spontane moordpartij, verschillen de verhalen”.⁸ Deze observatie lijkt voor Prud’Homme van Reine als rechtvaardiging te dienen om de verslagen als betrouwbare en objectieve bronnen te benaderen.

Als men echter naar de taal van de verslagen gaat kijken lijkt de vermeende eendracht die Prud’Homme van Reine benoemt ondermijnd te worden door het bestaan van variatie in kleine talige elementen binnen en tussen de afzonderlijke verslagen. Deze elementen lijken daarnaast op strategische plekken ingezet om zowel geweldplegers als de gebroeders De Witt op een bepaalde wijze ten opzichte van elkaar te positioneren door hun dader- en/of slachtofferschap taalkundig te markeren.⁹ En hoewel deze taalvariatie niet direct in het oog springt, heeft ze wel invloed op zoiets fundamenteels als de positionering van partijen in het narratief en dus op de wijze waarop deze naar het lees- en/of luisterpubliek worden gepresenteerd. In dit eindwerkstuk zal dan ook worden onderzocht hoe variatie binnen (intra) en tussen (inter) het taalgebruik van de verschillende auteurs bijdraagt aan de positionering van personages als daders en/of slachtoffers in de narratieve context.¹⁰ Een dergelijk

feit dat ze na 1705 enkel in hetzelfde cluster van drie lijken te circuleren, zoals vaker gebeurde met zeventiende-eeuwse pamfletten, is bijkomend bewijs van de status van Brandts verzamelde uitgave (Harms 18).

⁷ Zie Van de Poppe (2018a). Door het weglaten van ‘narratologische kunstgrepen’ als flashbacks, vooruitwijzingen en metafoorgebruik werpen de teksten geen extra aandacht op het feit dat ze taalkundige en stilistische constructies zijn. De keuze om gebruik te maken van de alwetende verteller in plaats van de ik-verteller (die in een persoonlijk ervaringsverhaal als het ooggetuigenverslag juist verwacht wordt) versterkt deze illusie. Een alwetende verteller wordt over het algemeen als een betrouwbaarder en objectiever verteller gezien. Judith Pollmann liet in haar memory-onderzoek al zien dat ooggetuigenverslagen van een conflict-of-geweldsituatie vaak in de derde persoon zijn geschreven om te voorkomen dat er in de verslagen persoonlijke emotie doorschemert (164).

⁸ Prud’Homme van Reine (19).

⁹ Hierbij gaat het er niet om of een persoon of partij daadwerkelijk slachtoffer of dader is in de letterlijke zin van geweldpleging, maar of en hoe een persoon als dader of slachtoffer in de narratieve context wordt gepositioneerd. De staatsgezinde geweldplegers kunnen in theorie ook als slachtoffers worden gepositioneerd (van het staatsgezinde regime bijvoorbeeld) en Johan en Cornelis de Witt als daders (bijvoorbeeld als landverraders verantwoordelijk voor de Frans-Engelse Oorlog).

¹⁰ Hoewel Johan en Cornelis de Witt en de Haagse burgers geen fictieve figuren zijn, hanteer ik de term ‘personages’ om duidelijk te maken dat ze in de narratieve context van de verslagen als verhaalfiguren worden neergezet.

vraagstuk geeft inzicht in een onderbelichte, historisch-taalkundige kant van het onderzoek naar vroegmoderne ooggetuigenverslagen.

In wat volgt schets ik een gedetailleerder stand van zaken in het onderzoek naar ooggetuigenverslagen in het algemeen en de ooggetuigenverslagen van de moord op de gebroeders De Witt in het bijzonder, om zo in kaart te brengen waarin de centrale kwestie binnen dit eindwerkstuk verschilt van het dominante onderzoek. Vervolgens licht ik de belangrijkste inzichten uit de sociolinguïstische variatiestudies vanaf 1960 toe om de methode voor de analyse naar intra- en inter-auteur-variatie vast te leggen. Van daaruit analyseer ik de variatiepatronen binnen en tussen de afzonderlijke verslagen in relatie tot positionering om zo toe te werken naar de beantwoording van de hoofdvraag.

2 Theoretisch kader

2.1 Microhistorisch onderzoek

Tot op heden zijn ooggetuigenverslagen van conflict- en geweldsituaties uit de zeventiende eeuw voornamelijk onderzocht om inzicht te krijgen in de lokale geschiedenis en herinneringspraktijk.¹¹ De verslagen geven historici inzicht in de gebeurtenissen van toen, “van binnenuit, in de vorm van een reeks korte momentopnamen” via de lokale en alledaagse “ambities, overtuigingen en obsessies” van de mensen die destijds leefden.¹² De aandacht voor lokale historie in de Westerse geschiedenis nam toe vanaf het begin van de eenentwintigste eeuw. En hoewel zij niet nieuw is, representeert de hernieuwde interesse volgens Geoff Mortimer desalniettemin “a qualitative change, while the shift in focus from the bigger picture to the detail reflects growing interest in the concept of microhistory”.¹³ De ervaring van de zeventiende-eeuwer zelf kwam meer en meer centraal te staan, in de ambitie om in plaats van slechts naar de grote lijnen te kijken ‘microhistorie’ te schrijven.¹⁴ Krusensjtern beschrijft dergelijk onderzoek als een studie naar de “interrelationship of actions, events and structures” op microniveau, die een meer genuanceerd beeld kunnen geven van het leven en de politieke dynamieken in conflictsituaties.¹⁵

Het is niet gek dat juist ooggetuigenverslagen, als getuigenissen van persoonlijke ervaring, in dergelijk microhistorisch onderzoek een belangrijke rol spelen. Zowel Luc Panhuysen als Ronald Prud’Homme van Reine, die ik al in de inleiding noemde, publiceerden na de eeuwwisseling

¹¹ Zie bijvoorbeeld Mortimer (2002) en Pollmann (2017). Onder ‘lokale geschiedenis’ wordt de wijze verstaan waarop het volk op lokaal niveau met groter geweldsituaties van nationaal of internationaal karakter omgingen en hoe die grote conflicten zich lokaal (in afzonderlijke dorpen en steden bijvoorbeeld) manifesteerden.

¹² Stipriaan (2,3).

¹³ Mortimer (2).

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Krusensjtern (26-7), geciteerd in Mortimer (2).

overzichtswerken van de levens van Johan en Cornelis de Witt, gebaseerd op ooggetuigenverslagen en ander lokaal bronmateriaal. De verslagen die in dit eindwerkstuk centraal staan – afgekort *Eenige particulariteyten, Verhael van 't ombrengen* en *Verhael tot myner memorie* – worden door deze onderzoekers gebruikt als basis voor een ‘historische reconstructie’ van de gebeurtenissen op 20 augustus 1672. Beide met een duidelijk doel, namelijk om meer inzicht te geven in de “broederband van Johan en Cornelis”¹⁶, en in het handelen van hun moordenaars met inachtneming van “de plausibiliteit van een samenzwering om de moord te laten voltrekken”.¹⁷ Hoewel beide historici geen volledigheid nastreven en ook opmerken dat de verslagen hier en daar aangedikt zijn, gebruiken ze de verslagen desalniettemin als bodem voor hun historische reconstructie zonder verder op enige aard van subjectiviteit in te gaan.¹⁸ Dit heeft de aandacht afgeleid van het geconstrueerde karakter van de teksten.

Om een zo volledig mogelijk overzicht te bieden van wat zich destijds afspeelde en wat de opvattingen waren over relaties tussen belangrijke (lokale) figuren biedt een analyse van taalvariatie juist een vruchtbare invalshoek. In *Gedrukte Chaos: Populisme en moord in het Rampjaar 1672* (2010) merkt Michel Reinders niet voor niets op dat iedere schrijver “een bepaald publiek voor ogen [had] en ieder een ander doel en een andere strategie [...] Zo moeten we ook de dagboeken als *historische, retorische reconstructies* beoordelen, niet enkel als een interpretatie, of zelfs als objectieve informatie”.¹⁹ Een juiste, waarheidsgetrouwe tekstuele weergave van wat zich in de zomer van 1672 afspeelde bestaat niet. Gezien de bronnen elkaar vaak tegenspreken, “kunnen we stellen dat elke versie van dit gruwelijke verhaal een bepaalde interpretatie van de gebeurtenissen weergeeft”.²⁰ Reinders werk een dergelijke retorische analyse echter niet verder uit. Ingmar Vroomen doet dit in *Taal van de Republiek. Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten: 1618-1672* (2012) wel, maar zijn onderzoek is niet zozeer gericht op taalvariatie binnen en tussen verslagen, eerder op het in kaart brengen van overeenkomstige retorische middelen die hij vervolgens in diachroon verband bestudeert.²¹ In dit eindwerkstuk hoop ik een vernieuwend licht te werpen op het voorgaande pamfletonderzoek door op microniveau naar de strategische inzet van taalvariatie te kijken.

¹⁶ Panhuysen, ‘Voorwoord’ (1).

¹⁷ Prud’Homme van Reine (20).

¹⁸ Prud’Homme van Reine (17).

¹⁹ Reinders (165), toegevoegde nadruk.

²⁰ Reinders (163).

²¹ Vroomen vergelijkt het gebruik van retorische middelen over een grotere tijdsperiode. Ook de pamfletten op de moord van de broeders De Witt worden in dit kader behandeld.

2.2 Variatiestudies

Voor een dergelijke variatieanalyse biedt het werk van William Labov een belangrijk uitgangspunt. Samen met Joshua Waletzky publiceerde hij in 1967 het invloedrijke essay “Narrative Analysis: Oral Versions of Personal Experience”. In dit essay leggen beide sociolinguïsten de basis voor een narratieve analyse van *persoonlijke ervaringsverhalen*, verhalen waarin individuen vertellen over verleden gebeurtenissen waarbij ze zelf aanwezig waren.²² Deze narratieve analyse richt zich op de taalkundige variatiepatronen tussen zogeheten “narrative clauses”, passages in de tekst die corresponderen met gebeurtenissen die in het verleden hebben plaatsgevonden.²³ Een verzameling van “narrative clauses” vormt daarop weer een ‘narratieve sectie’.

Labov en Waletzky delen deze secties in vijf soorten in: (1) een *abstract* die een korte samenvatting geeft van het verhaal dat komen gaat; (2) een *oriëntatie* die de setting bepaalt voor het narratief en informatie geeft over ‘personages’²⁴, locatie en tijd; (3) de *complicerende actie* waarin gebeurtenissen uit de oriëntatie-sectie uiteindelijk tot een climax komen, het punt waarnaar het narratief toewerkt en dat het verhaal over het algemeen ‘waard maakt’ te vertellen;²⁵ (4) de *resolutie* waarin de resultaten van de voorgaande gebeurtenissen worden vermeld en ten slotte (5) de *coda* die een terugkoppeling maakt naar de ‘echte wereld’ en het verhaal afsluit.²⁶ Een zesde sectie, de *evaluatie*, behoort officieel ook tot dit rijtje maar is niet zo strikt af te bakenen als de voorgenoemde secties. De zogeheten “evaluation clauses” kunnen namelijk binnen elke opzichzelfstaande sectie voorkomen om te reflecteren op bepaalde gebeurtenissen of personages, of om te verwijzen naar de consequenties van bepaalde handelingen.²⁷

Belangrijk voor de taalkundige variatiestudies is het verband dat Labov maakt tussen deze secties en de werkwoordvormen die erin worden gebruikt. Labov laat zien dat sprekers in secties als de *complicerende actie* en de *coda* in verhouding meer werkwoorden in de onvoltooid tegenwoordige tijd (o.t.t., in dit verband ook wel historische praesens genoemd) gebruiken dan in andere secties. De verklaring die hiervoor gegeven wordt, is dat deze secties de meest belangrijke passages van het narratief vormen.²⁸ Naast deze formele benadering hanteren Labov en Waletzky ook een functionele benadering, waarin de inzet van taalkundige variatie binnen de afzonderlijke secties verbonden wordt aan sociale karakteristieken van de sprekers. De hypothese is dat verschillende sprekers hetzelfde

²² Labov (1997: 398).

²³ *Ibid.*

²⁴ Ondanks dat de verteller in het persoonlijk ervaringsverhaal over het algemeen vertelt over gebeurtenissen die daadwerkelijk hebben plaatsgevonden en dus ook over personen die daadwerkelijk bestaan (hebben), gebruik ik de term ‘personage’ of ‘protagonist’. Het persoonlijk ervaringsverhaal blijft namelijk een narratieve constructie, waarin ‘bestaande personen’ tot personages zijn verworden.

²⁵ Johnstone (1987: 47).

²⁶ Labov (2013: 5).

²⁷ Labov (1997: 403).

²⁸ De *complicerende actie* omdat zij de gebeurtenis bevat waar de verteller naartoe werkt (de ‘kern’ van het verhaal) en de *coda* omdat zij een terugkoppeling maakt naar de wereld van de toehoorders/lezers en deze een concluderende boodschap mee wil geven.

verhaal anders zullen construeren omdat zij andere doeleinden hebben, bijvoorbeeld omdat zij zichzelf of anderen als onschuldig slachtoffer of als dappere held willen positioneren.²⁹

Deze aanname stoelt op het idee dat vertellers over een intern taalsysteem beschikken dat een bepaalde reeks aan variabelen bevat. Binnen het sociolinguïstisch onderzoek gaat men er vervolgens van uit dat vertellers systematisch gebruik maken van die variatie en variabelen afhankelijk van de sociale context strategisch inzetten.³⁰ In het onderzoeksproject *Language Dynamics in the Dutch Golden Age*, dat onder leiding van Feike Dietz en Marjo van Koppen aan de Universiteit Utrecht wordt uitgevoerd, wordt daar een nieuw perspectief aan toegevoegd. De Utrechtse onderzoekers analyseren namelijk hoe en waarom individuele auteurs – in tegenstelling tot sprekers – variabelen op een strategische wijze inzetten en hoe deze inzet voortkomt uit en bijdraagt aan de sociale en literair-culturele context.³¹ De variatie die zichtbaar is in een narratief van een individuele auteur wordt dan *intra-auteur-variantie* genoemd, een term die door het onderzoeksproject in het variatieonderzoek is geïntroduceerd.³² De variatie die zichtbaar is tussen auteurs wordt vervolgens *inter-auteur-variantie* genoemd.

Het belang van werkwoordvormen in de sociolinguïstische variatiestudies

De inzichten die Labov en Waletzky in 1967 presenteerden werden opgenomen in de verschillende takken van de sociolinguïstiek en leidden tot het ontstaan van de discipline van de ‘variatiestudies’. Waar de eerste twee golven van de (historische) sociolinguïstiek zich in eerste instantie vooral bezighielden met de wijze waarop variatie macrosociologische categorieën als klasse en gender reflecteert, richtte de zogenoemde ‘derde golf’ zich – meer in overeenstemming met de originele ideeën van Labov en Waletzky – op de sociale betekenis van variatie.³³ In deze golf ging men ervan uit dat een individu bepaalde taalkundige en stilistische keuzes maakt op het moment dat hij spreekt. Sprekers worden niet meer gezien als passieve en stabiele ‘dragers’ van variatie, maar als “stylistic agents, tailoring linguistic style in ongoing and lifelong projects of self-construction and differentiation”.³⁴ Centraal in dit variatieonderzoek staan over het algemeen de werkwoorden omdat, aldus Labov, in de overdracht van persoonlijke ervaring naar (gesproken) tekst de werkwoorden de ruggengraat vormen van het narratief. In deze taalkundige elementen komen tijd en taal samen.³⁵

Het zijn dan ook voornamelijk de werkwoordvormen die centraal staan in het sociolinguïstisch onderzoek van derde golf-onderzoekers Barbara Johnstone en Deborah Schiffrin.³⁶ Alle twee laten zij

²⁹ Johnstone (2016: 453).

³⁰ Dietz en Van Koppen (11).

³¹ *Ibid.*

³² Dietz en Van Koppen (1).

³³ Eckert (93-6).

³⁴ Eckert (98).

³⁵ Labov (2013: 15); Van de Poppe (2018b: 234).

³⁶ Hoewel werkwoordvormen in het sociolinguïstisch onderzoek van de derde golf van groot belang zijn, is het goed op te merken dat het niet de enige taalkundige elementen zijn die worden onderzocht.

zien dat de inzet van de historische praesens (HP) een bepaalde passage of zin(sned) een verhoogde mate van urgentie meegeeft en de relatieve autoriteit van het subject aanduidt. Als een passage een HP bevat, wordt deze namelijk gemarkeerd als “more immediate and more authentic”.³⁷ Daarnaast is de HP ook een “internal evaluation device”, wat inhoudt dat de verteller gebeurtenissen presenteert alsof ze op het moment van horen/lezen plaatsvinden. Het publiek krijgt hierdoor zelf te horen wat zich heeft afgespeeld en wordt op die manier aangemoedigd een interpretatie te vormen over het belang van de gebeurtenis of datgene wat er gezegd wordt.³⁸ Als de HP wordt gebruikt bij een introduceerder – een werkwoord dat introduceert wie spreekt, bijvoorbeeld ‘zeggen’ of ‘roepen’ – dan zorgt de verhoogde urgentie ervoor dat de spreker die in verbinding staat met de introduceerder (als subject) als autoriteitsfiguur wordt gemarkeerd.³⁹ Daarbij merkt Johnstone op dat “in the telling of any story that involves a person or people other than the speaker, tense choice is available as a resource for marking whose talk is more crucial to the point of the story, what the relationships between the reported speakers are and how they evolve in the course of the reported events”.⁴⁰ De inzet van de werkwoordvorm construeert dus machtsrelaties en wordt ingezet om personages (in het verband van Johnstone’s onderzoek ‘reported speakers’ genoemd) in het verhaal ten opzichte van elkaar te positioneren.

Niet alleen de inzet van de HP, ook het gebruik van de passieve stem (in tegenstelling tot de actieve stem) heeft invloed op de wijze waarop personages in het narratief worden gepresenteerd en ten opzichte van elkaar worden gepositioneerd.⁴¹ In de Nederlandse taal wordt de passieve stem over het algemeen gecreëerd door de combinatie van een voltooid deelwoord (participium perfecti) met een hulpwerkwoord van lijdende vorm (worden/zijn).⁴² Het gebruik van de passieve stem benadrukt het feit dat een personage iets ‘ondergaat’, waarbij zijn mate van ‘agency’ wordt verlaagd.⁴³ Het personage wordt gepositioneerd als niet-handelend en passief. Vertellers zullen een slachtoffer dan ook sneller door middel van de passieve stem ten opzichte van de dader positioneren dan andersom. Daarnaast kan de passieve stem ‘onschuld’ markeren door specifieke actoren uit de handeling weg te laten.⁴⁴ Cora van de Poppe bijvoorbeeld onderzoekt de consequenties van het gebruik van de passieve stem voor de zelfpositionering van de verteller in haar artikel “The Shaping of an Innocent Martyr. The Linguistic Strategies of the Remonstrant Widow Willemken van Wanray (ca. 1573-1647)” (2018). Door in haar autobiografische vertelling strategisch gebruik te maken van de passieve stem positioneert de remonstrantse weduwe Willemken van Wanray zichzelf niet alleen als onschuldig

³⁷ Schiffrin (60).

³⁸ Schiffrin (59).

³⁹ Johnstone (1987: 33).

⁴⁰ Johnstone (1987: 33).

⁴¹ Johnstone (2016: 556).

⁴² Van de Poppe (2018b: 239).

⁴³ Ik vat ‘agency’ hier op als zelfbeschikking over het eigen individueel handelen. Bij gebrek aan een dekkend Nederlandstalig alternatief zal ik de Engelse term ‘agency’ in het vervolg blijven hanteren.

⁴⁴ Van de Poppe (2018b: 239).

slachtoffer, door middel van de passieve stem verbergt ze ook haar eigen deelname – en dat van andere remonstrantse gelovigen – aan godsdienstige preken. Daarmee beschermt ze zichzelf en de remonstranten voor mogelijke vervolging uit contraremonstrantse hoek.⁴⁵

Werkwoordsoorten worden eveneens strategisch ingezet en hebben zo invloed op de positionering van personages. Schiffrin onderzoekt in haar artikel “Tense Variation in Narrative” (1981) onder meer het gebruik van zogeheten “action verbs”, werkwoorden die een actie als ‘duwen’, ‘rennen’, ‘schreeuwen’ en ‘lopen’ beschrijven.⁴⁶ Van de Poppe bedt in haar analyse van het dagboek van Van Wanray een soortgelijke analyse in, hetzij naar “power verbs”. Werkwoorden als ‘roepen’ en ‘slaan’ markeren de autoriteit van het subject en worden vaker verbonden aan daders, de partij waarmee het ik dat schrijft in conflict is.⁴⁷ Beide analyses lijken echter in sterke mate op elkaar.

De taalkundige positionering van daders en slachtoffers

Hoewel verschillende sociolinguïsten taalkundige variatie met positionering in verband brengen, zoals uit bovenstaande is gebleken, maakt Michael Bamberg mijns inziens de meest heldere en directe connectie tussen de strategische inzet van taalvariatie en dader- en slachtofferschap.⁴⁸ In “Positioning Between Structure and Performance” (1997) beweert hij zelfs dat de analyse van positionering in feite een linguïstische analyse is. Dat maakt Bambergs werk voor dit eindwerkstuk extra interessant, omdat ik wil aantonen dat positionering van personages in de narratieve context in belangrijke mate tot stand komt via linguïstische variatie, iets wat in eerder onderzoek naar de ooggetuigenverslagen van de moord op de gebroeders De Witt achterwege is gebleven.

In deze context onderscheidt Bamberg drie verschillende positioneringsniveaus, waarvan de eerste relevant is voor dit onderzoek. Op dat niveau staat namelijk de vraag centraal hoe personages in relatie tot elkaar in de “reported events” worden gepositioneerd.⁴⁹ Dit gebeurt volgens Bamberg over het algemeen op twee manieren: (1) de personages worden gepositioneerd als hoofd- en bijfiguren (door aan de een meer autoriteit te verlenen dan aan de ander) en (2) de personages worden gepositioneerd als daders en/of slachtoffers.⁵⁰ De centrale concepten die dit onderscheid bepalen zijn de wijze waarop *agency* en *autoriteit* worden ingezet, begrippen die ook Van de Poppe, Johnstone en Schiffrin in hun variatieonderzoek gebruiken. Een analyse van positionering richt zich voor Bamberg

⁴⁵ Van de Poppe (2018b: 239).

⁴⁶ Schiffrin (57).

⁴⁷ Van de Poppe (2018b: 237).

⁴⁸ Johnstone (1987) bijvoorbeeld maakt geen gebruik van ‘positionering’ maar van Goffman’s concept “footing”, dat refereert aan de wijze waarop sprekers of personages in een *dialog* ten opzichte van elkaar worden gepositioneerd (44). Dit concept is voor dit eindwerkstuk echter iets te nauw. Het onderzoek van Johnstone en Schiffrin draait meer om de concepten autoriteit en non-autoriteit dan dader- en slachtofferschap. Van de Poppe gaat wel in op deze concepten, maar verbindt ze eerder aan de positionering van het ik. Bamberg daarentegen richt zich op de positionering van de ander. Zijn benadering past dan ook het best in het kader van dit eindwerkstuk.

⁴⁹ Bamberg (337).

⁵⁰ *Ibid.*

vervolgens op “the *linguistic means* that do the job of marking one person as, for example: (a) the *agent* who is in control while the action is inflicted upon the other; or (b) as the central character who is *helplessly* at the mercy of outside (quasi “modals”) forces or who is rewarded by luck, fate, or personal qualities”.⁵¹ Deze verschillende markeringen kunnen volgens Bamberg leiden tot het rechtvaardigen van gedrag enerzijds en het opwekken van empathie anderzijds, om het publiek daarmee te verenigen in een morele houding ten opzichte van de ander.⁵² Een personage wordt als “agent” gemarkeerd door het gebruik van de actieve stem, dynamische werkwoorden en de HP, terwijl de inzet van de passieve stem, voltooid en verleden tijdsvormen en statische werkwoorden een personage vaker als hulpeloos figuur positioneert.

Het gaat er bij Bamberg dus niet per definitie om dat iemand in de fysieke zin dader of slachtoffer is van geweld, maar hoe de taal deze posities markeert en welke invloed die markering heeft op de boodschap van de tekst: rechtvaardigt zij de acties van de daders, of vraagt zij om compassie met de slachtoffers. Waar de verteller sneller geneigd zal zijn de acties van de daders te beschrijven middels taalkundige constructies die agency- en autoriteits-verhogend werken (e.g. actieve stem, dynamische werkwoorden), zal de verteller agency- en autoriteits-verlagende constructies (e.g. passieve stem, statische werkwoorden) inzetten om het slachtoffer te positioneren. De partij die als dader wordt gepositioneerd kan echter tegelijkertijd als slachtoffer worden gemarkeerd en vice versa.⁵³ Als dat eerste gebeurt, dan is dat meestal om het eigen handelen te rechtvaardigen (‘hij deed x omdat een ander x deed. Als de ander dat niet had gedaan was dit niet gebeurd’) of om te laten zien dat er sprake was van een ongeluk waarvoor de dader niet verantwoordelijk kan worden gehouden (‘hij kan er niks aan doen dat hij x deed, het ging vanzelf’).⁵⁴

Historisch sociolinguïstisch onderzoek naar literaire teksten

Wat opvalt is dat al bovengenoemde onderzoeken gericht zijn op de analyse van autobiografische verhalen en teksten. Zo onderzoeken Labov, Johnstone en Schiffrin op basis van sociologische interviews de narratieven van individuele sprekers over wat ze zelf hebben meegemaakt. Van de Poppe onderzoekt geen opgenomen gesprekken zoals in de traditionele sociolinguïstiek gebeurt, maar werkt volgens de historische sociolinguïstiek met vroegmoderne egodocumenten als het dagboek. Ook hierin staan de ervaringen van het ik-figuur centraal.

In dit eindwerkstuk zal ik enigszins van deze dominante benaderingen afwijken door niet een egodocument centraal te stellen maar een document dat geschreven is door iemand die weliswaar bij de gebeurtenissen aanwezig is geweest (en dus voldoet aan Labov’s definitie van het ‘persoonlijk ervaringsverhaal’), maar waarin die persoon niet centraal staat als actor in het narratief. Ik beschouw

⁵¹ Bamberg (337); toegevoegde nadruk.

⁵² Bamberg (338).

⁵³ Bamberg (337).

⁵⁴ *Ibid.*

de ooggetuigenverslagen uit *Gedenkwaardige stukken* – met inachtneming van het ‘redactieproces’ dat aan de totstandkoming van de gedrukte tekst voorafging – eerder als literaire teksten waarin de auteurs hun personages positioneren. Door het ‘gekunstelde karakter’ lijken deze teksten minder spontaan en daardoor wellicht ook minder interessant voor historisch sociolinguïstisch onderzoek. K. Anipa toont in *The Handbook of Historical Sociolinguistics* (2012) echter aan dat literaire teksten (zowel fictie als non-fictie) een manifestatie zijn van “language use and linguistic behavior and, therefore, a legitimate source of data for (socio)linguistic research”.⁵⁵ Het onderzoeksproject *Language Dynamics in the Dutch Golden Age* gaat ook uit van dit idee in de analyse naar intra-auteur-variatie. De literair auteur maakt namelijk net zo goed strategisch gebruik van taalkundige variabelen om het narratief vorm te geven.

Vanuit deze inzichten ga ik door naar de methode, die stoelt en voortborduurde op voorgenoemd onderzoek en die de concrete handvatten biedt voor de beantwoording van de vraag hoe intra- en inter-auteur-variatie in *werkwoordvormen en -soorten* in drie ooggetuigenverslagen van de moord op de gebroeders De Witt bijdraagt aan de wijze waarop personages als daders en/of slachtoffers worden gepositioneerd.

3 Methode

3.1 Corpusafbakening

De drie ooggetuigenverslagen van de moord op de gebroeders De Witt zijn voornamelijk interessant voor een onderzoek naar intra- en inter-auteur-variatie omdat elk afzonderlijk verslag een ander perspectief biedt op de gebeurtenissen van 20 augustus 1672. Zo krijgt de lezer in *Eenige particulariteyten* (EP) zicht op de moord vanuit Oranjegezinde hoek via schutter Hendrick Verhoeff, die een fervente aanhanger was van Willem III. In *Verhael van 't ombrengen* (VO) volgt de lezer Johan en Cornelis de Witt – politiek leiders van de Ware Vrijheid – via de ogen van Johans personeel. *Verhael tot myner memorie* (VM) ten slotte lijkt opgeschreven door een onpartijdige en anonieme omstander die die dag in de binnenstad van Den Haag aanwezig was.⁵⁶ De hypothese is dat deze verschillende perspectieven gepaard gaan met verschillende patronen van intra-auteur-variatie.

Van de druk waaruit deze verslagen afkomstig zijn – *Gedenkwaardige stukken* – circuleren na de uitgave in 1705 een aantal edities. In dit eindwerkstuk hanteer ik de oudst vindbare druk, in bezit van de Universiteit Gent en in 2011 gedigitaliseerd in Google Books.⁵⁷ Om de analyse te

⁵⁵ Anipa (179). In de vakliteratuur bestaat het onderscheid tussen ‘niet-literaire’ egodocumenten en ‘literaire’ teksten die vertellen over de ander (een bepaalde mate van ‘spontaniteit’ lijkt hierin de doorslaggevende factor: egodocumenten zijn meer spontaan dan literaire teksten). Er is echter veel voor te zeggen beide soorten tekst als literaire constructies te beschouwen.

⁵⁶ In het vervolg verwijst ik naar de verslagen in hun afgekorte vorm: EP, VO en VM.

⁵⁷ Zie books.google.nl/books?id=unhJAAAACAAJ&pg=PA16&dq=verhael+tot+myner+memorie&hl=en&

vergemakkelijken en tot doel van de leesbaarheid heb ik de betreffende verslagen vanuit de gedigitaliseerde versie getranscribeerd en voorzien van regelnummers (zie bijlagen 1.1 t/m 1.3).

Met inachtneming van de grenzen van dit onderzoek heb ik moeten beslissen dat het niet haalbaar is de volledige verslagen aan een analyse van intra- en inter-auteur-variatie van werkwoordvormen en -soorten te onderwerpen. Ik heb er daarom voor gekozen de analyse te beperken tot de secties van de *complicerende actie*, zoals Labov die onderscheidt. Het is namelijk in deze secties dat de moord en het geweld rondom de Gevangenpoort worden beschreven. Hoewel de inhoudelijke invulling van de oriëntatie en het resultaat grote verschillen tussen de verslagen vertonen, is die van de complicerende actie in alle verslagen nagenoeg gelijk. Dit maakt deze sectie dan ook extra geschikt voor een analyse van de wijze waarop taalvariatie (in tegenstelling tot meer expliciet inhoudelijke uitweidingen) de positionering van personages bepaalt. Daarnaast is het ook alleen in deze sectie dat de verschillende personages en partijen (staatsgezinden en orangistische burgers) samenkomen. Dat maakt deze sectie de uitgelezen passage om positionering van verschillende partijen ten opzichte van elkaar te analyseren.

De tabel hieronder toont de sectieverdeling in regels volgens Labov's narratieve theorie, die in paragraaf 2.2 al aan de orde kwam:

Sectie Labov	<i>Eenige particulariteyten</i>	<i>Verhael tot myner memorie</i>	<i>Verhael van 't ombrengen</i>
Abstract	r. 1-4	r. 1-4	r. 1
Oriëntatie	r. 5-116	r. 5-102	r. 2-156
Complicerende actie	r. 117-200	r. 103-157	r. 157-224
Resultaat	r. 201-218	r. 158-181	r. 225-243
Coda	r. 219	r. 182	-

Tabel 1: Sectieverdeling narratieve categorieën Labov (r. = regel).

3.2 Dataverzameling

In navolging van het onderzoek dat in hoofdstuk 2 besproken is, ga ik uit van de hypothese dat personages/partijen in de narratieve context worden gepositioneerd als daders en/of slachtoffers door de inzet van respectievelijk de actieve stem, de HP en het dynamisch werkwoord, en de passieve stem, alle verleden en voltooidetijdsvormen en het statische werkwoord.⁵⁸ Om deze verschijningsvormen in kaart te brengen zijn alle woordclusters van de complicerende acties in de verslagen in verschillende categorieën ingedeeld en genoteerd in *Excel*-werkmappen (zie bijlage 2.1 t/m 2.3). Voor het in kaart brengen van de variatiepatronen in de passieve en actieve stem is het nodig zowel de modus van het

sa=X&ved=0ahUKEwic46GVwv7pAhXJ0KQKHU2MDWYQ6AEIJzAA#v=onepage&q=verhael%20tot%20mynner%20memorie&f=false. Deze druk is dus hoogstwaarschijnlijk gebaseerd op eerdere handschriften van de ooggetuigen zelf. Deze handschriften zijn in de openbare archieven echter niet vindbaar.

⁵⁸ Zie Johnstone, Schiffrin en Van de Poppe (2018b).

werkwoord als eventuele hulpwerkwoorden te noteren (de passieve stem wordt immers gevormd door een hulpwerkwoord van lijdende vorm in combinatie met een participium perfecti).⁵⁹ Analyse van het voorkomen van de HP vraagt daarnaast om categorisering van de staat van het werkwoordcluster (voltooid/onvoltooid), de modus en de werkwoordtijd.

In onderstaande secties volgt de verantwoording van de dataverzameling in meer detail. Eerst zullen de algemene categorieën worden besproken die de interpretatie van de werkwoorddata zullen vergemakkelijken. Aansluitend daarop volgt een bespreking van de categorisering van de werkwoordvormen en ten slotte van de werkwoordsoorten.

Algemene data ter vergemakkelijking van de interpretatie

Tot deze data behoren onder meer de regelnummers, de vermelding van de volledige zin en het subject. Zo geeft kolom A van het databestand de regelnummers weer zoals die zijn aangebracht in de transcripties (zie bijlage 1.1 t/m 1.3). De tweede kolom bevat de betreffende zin waarin het werkwoordcluster staat. Vervolgens is in kolom C voor de volledigheid genoteerd of er sprake is van een hoofd- of bijzin. Het moderne onderscheid tussen hoofd- en bijzin blijkt niet altijd even goed toepasbaar op vroegmoderne teksten. De vuistregel die ik daarom voor de hoofdzin gehanteerd heb is ‘onafhankelijkheid’. Ik ben op zoek gegaan naar de zinnen die niet afhankelijk zijn van omringende zinsconstructies en zelf alle grammaticale onderdelen bevatten (agens, patiens, eventuele recipiens en hulpwerkwoorden)⁶⁰. Samengestelde bij- en hoofdzinnen heb ik, indien zij beide een werkwoord(cluster) bevatten, opgesplitst genoteerd om het ontstaan van scheve verhoudingen in de resultaten te voorkomen.

Aansluitend op de zinssoort volgt het subject van het werkwoordcluster in kolom D, om daarmee variatiepatronen in verband te kunnen brengen met het personage in de subjectpositie. Fundamenteel voor de analyse van de positionering van personages is namelijk de verbinding tussen het werkwoordcluster en het subject.⁶¹ Als een samengestelde (bij)zin geen eigen expliciet subject bevat maar deze deelt met een andere zin, of als het subject om een andere rede niet expliciet lexicaal aanwezig is maar wel invulbaar, staat het impliciete subject tussen haakjes [x]. Bij de constructies die helemaal geen grammaticaal subject bevatten (sommige imperatieven en infinitieven) staat een streepje ‘-’.⁶²

⁵⁹ Vandeweghe (70). Ook receptieve of overdrachtswerkwoorden als ‘krijgen’ en ‘ontvangen’ reken ik tot de passieve stem (in navolging van Vandeweghe (55)). Deze komen in de verslagen echter maar weinig voor. Als er sprake is van een receptief of overdrachtswerkwoord heb ik dat bij ‘opmerkingen’ in kolom U van het databestand aangegeven.

⁶⁰ Zinnen in de directe rede, hoewel vaak onderdeel van een hoofdzin met ‘hy seyde’ of ‘seggende’ in de lopende tekst, heb ik genoteerd als hoofdzin omdat ze verder een onafhankelijke grammaticale status hebben in de tekst.

⁶¹ Zie Johnstone, Schiffirin en Van de Poppe (2018b).

⁶² Infinitieven zijn over het algemeen onderdeel van een groter werkwoordcluster met een hulpwerkwoord, dat dus wel een subject heeft. Hoewel er in de infinitief geen informatie over het subject besloten ligt, gaat het erom dat die kenbaar wordt uit het gehele werkwoordcluster (over het algemeen het hulpwerkwoord). Infinitieven

In kolom E wordt dan nog het werkwoordcluster genoteerd voordat de werkwoordvormen en -soorten zelf aan bod komen. Het werkwoordcluster wordt gevormd door alle werkwoorden in de betreffende zin.⁶³

Werkwoordvormen

Om de verschillende werkwoordvormen systematisch in kaart te brengen heb ik allereerst de modus (ook wel ‘wijs’ genoemd) van elk werkwoordcluster in kolom F genoteerd. De modus brengt “de houding van de spreker ten opzichte van de inhoud van de zin” tot uiting (Van Gestel et al., 44). In navolging van Van Gestel et al. en Rinkel onderscheid ik de volgende modi:

- i. *Indicatief*: ook wel de aantonende wijs genoemd. Met deze wijs wordt een feitelijkheid uitgedrukt (e.g. ‘zij loopt’, ‘hij heeft gelezen’), die overigens ook ontkend of bevestigd kan worden (e.g. ‘zij loopt niet’, ‘heeft hij gelezen?’).⁶⁴
- ii. *Participium*: ook wel onbepaalde wijs of deelwoord genoemd. Er wordt onderscheid gemaakt tussen onvoltooide deelwoorden (*participium presentis*, e.g. ‘lopend(e)’) en voltooide deelwoorden (*participium perfecti*, e.g. ‘gelopen’).⁶⁵ Voor dit onderscheid volgt echter nog een aparte kolom.⁶⁶
- iii. *Conjunctief*: ook wel de aanvoegende wijs genoemd. Met deze wijs wordt een voorwaarde, wens of toegeving geuit (e.g. ‘moge zij winnen’).⁶⁷
- iv. *Imperatief*: ook wel de gebiedende wijs genoemd. Met deze wijs wordt een bevel of oproep gedaan (e.g. ‘loop!’). Kenmerkend voor deze modus is het feit dat het subject over het algemeen niet expliciet lexicaal aanwezig is en dat het werkwoord vooraan in de zin staat.⁶⁸
- v. *Infinitief*: ook wel de onbepaalde wijs genoemd. Deze wijs drukt vanuit zichzelf niets uit (komt over het algemeen voor in combinatie met een of meerdere hulpwerkwoorden) en is dus neutraal.⁶⁹

zonder hulpwerkwoord (vaak met ‘te’) hebben echter geen subject. Imperatieven komen daarentegen voor mét en zonder eigen subject.

⁶³ Als men naar het werkwoordcluster verwijst, wordt ook wel de term ‘gezegde’ gebruikt. Zie Vandeweghe (105).

⁶⁴ Van Gestel et al. (44).

⁶⁵ Rinkel (206).

⁶⁶ In het vroegmodern Nederlands kan een participium perfecti ook samen met een participium presentis voorkomen. De participium presentis heeft dan de functie van hulpwerkwoord van tijd en/of lijdende vorm of van het koppelwerkwoord ‘zijn’ (Rinkel 207-8).

⁶⁷ Van Gestel et al. (44-5).

⁶⁸ Van Gestel et al. (46).

⁶⁹ Van Gestel et al. (47).

Voor de analyse van de passieve stem is voornamelijk het participium interessant, voor de analyse van de HP de indicatief.⁷⁰

Op de categorisering van de modi volgt die van de hulpwerkwoorden in de kolommen G t/m L. Het hoogst aantal mogelijke hulpwerkwoorden binnen één cluster in de verslagen is vastgesteld op drie (hww1, hww2 en hww3 in het databestand). Na elk afzonderlijk hulpwerkwoord wordt de soort van dat hulpwerkwoord genoteerd. Daarin houd ik het onderscheid aan dat gemaakt wordt in *Grammatica van de Nederlandse zin* (2000)⁷¹:

- i. *Hulpwerkwoorden van tijd*: werkwoorden in een vorm van hebben/zijn/zullen. Zij bepalen of er sprake is van verleden of toekomstige tijd. Daarnaast komen ze voor bij voltooid deelwoorden (participium perfecti) om het subject met het participium te verbinden.⁷²
- ii. *Hulpwerkwoorden van aspect*: deze hulpwerkwoorden geven aan in welke fase gebeurtenissen zich bevinden (e.g. ‘hij *begint* te lezen’, ‘zij *blijft* rennen’).⁷³
- iii. *Hulpwerkwoorden van lijdende vorm (perspectief)*: werkwoorden in een vorm van worden/zijn. Deze hulpwerkwoorden brengen de passieve stem tot stand door het element dat iets ondergaat/overkomt op zich te nemen (e.g. ‘hij wordt geslagen’, ‘de deur wordt geopend’).⁷⁴
- iv. *Hulpwerkwoorden van modaliteit*: deze hulpwerkwoorden geven de houding ten opzichte van de werkelijkheid weer en bepalen “de wijze waarop het subject van de zin ‘toegang heeft’ tot activiteiten”.⁷⁵ Tot deze categorieën behoren werkwoorden als kunnen, mogen, hoeven, durven en willen.
- v. *Hulpwerkwoord van causativiteit*: deze hulpwerkwoorden geven aan dat een gebeurtenis veroorzaakt is (e.g. ‘zij heeft hem *doen laten* winnen’, ‘hij heeft haar *laten* gaan’).⁷⁶

Voor de analyse zijn hoofdzakelijk het hulpwerkwoord van tijd en van lijdende vorm relevant. Zoals ook uit het databestand blijkt, komen de andere vormen veel minder frequent voor.

Een werkwoord dat het hoofdwkwoord in het werkwoordcluster aanvult, hoeft niet per se een hulpwerkwoord te zijn. Ook het koppelwerkwoord komt geregeld voor. Het koppelwerkwoord,

⁷⁰ Het valt waarschijnlijk op dat ik ondanks dat voornamelijk het participium en de indicatief in de analyse centraal zullen staan ook de andere modi in de categorisering heb meegenomen. Dit heb ik enerzijds gedaan omwille van de volledigheid, anderzijds omdat het databestand al voor een tweede inventariserende analyse is gebruikt. Hieruit is gebleken dat voor de beantwoording van de hoofdvraag hoofdzakelijk het participium en de indicatief relevant zijn. Dit geldt ook voor de hulpwerkwoorden, waarin het hulpwerkwoord van lijdende vorm het meest relevant blijkt in de analyse.

⁷¹ Hoewel dit onderscheid gebaseerd is op het moderne Nederlands, is deze ook toepasbaar op oudere vormen van het Nederlands (zie bijvoorbeeld eerder historisch taalkundig onderzoek van Van de Poppe).

⁷² Vandeweghe (209).

⁷³ Vandeweghe (211).

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ Vandeweghe (212).

⁷⁶ Vandeweghe (214).

opgenomen in kolom M, verbindt het niet-verbale gedeelte van gezegde aan het subject (e.g. ‘zij is slim’).⁷⁷ In kolom N wordt dan nog het hoofdwkwoord van de zin genoteerd en in kolom O het hoofdwkwoord in de moderne spelling. In kolom P wordt de staat van het hoofdwkwoord genoteerd (voltooid of onvoltooid), in Q de werkwoordtijd (tegenwoordig, verleden, toekomend, verleden toekomend; bepaald door (de combinatie van het hulpwerkwoord en) het hoofdwkwoord) en in R of er sprake is van de actieve of passieve stem.

Werkwoordsoorten

Ik onderscheid naast bovengenoemde werkwoordvormen in navolging van Johnstone, Schiffrin en Van de Poppe nog twee verschillende werkwoordsoorten: het dynamisch of statisch werkwoord en de introduceerder. Het statisch werkwoord duidt een bepaalde toestand (“fixed condition”) aan waarbij geen sprake is van activiteit.⁷⁸ Het dynamisch werkwoord daarentegen geeft een activiteit of proces weer.⁷⁹ Ik verkies deze categorie boven de categorie van “action verbs” of “power verbs” die Schiffrin en Van de Poppe hanteren, omdat zij een ruimer benadering toelaat. Statische werkwoorden interpreteer ik vervolgens als agency-verlagend en dynamische werkwoorden als agency-verhogend. Het is goed daarbij op te merken dat het statisch werkwoord altijd grammaticaal actief is maar semantisch passief.⁸⁰

De introduceerder, ten slotte, is in het theoretisch kader al gedefinieerd als werkwoord dat introduceert wanneer een personage aan het woord is. Het is de combinatie tussen introduceerder en werkwoordvorm die relevant is gebleken voor de analyse van positionering.⁸¹ Om introduceerders in het databestand te lokaliseren, gebruik ik kolom O (hoofdwkwoord in de moderne spelling). Ik selecteer in deze kolom de werkwoorden die over het algemeen tot introduceerder dienen (‘zeggen’, ‘roepen’, ‘antwoorden’), waarna ik variatiepatronen in de werkwoordvormen kan bepalen en verbinden aan het subject.

3.3 Data-analyse

Met de verzameling van bovenstaande data (zie bijlage 2) ga ik in het volgende hoofdstuk over op de analyse van intra- en inter-auteur-variatie. Dit doe ik middels een combinatie van een kwantitatieve en kwalitatieve analyse. Op basis van het databestand kan ik variatiepatronen namelijk eenvoudig

⁷⁷ Vandeweghe (206).

⁷⁸ McIntosh (111).

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ Naast het onderscheid tussen statische en dynamische werkwoorden is het ook mogelijk werkwoorden in passieve en actieve categorieën te onderscheiden. De categorie van het passieve werkwoord is echter tamelijk nauw. Het gaat hier om zogeheten ‘onderga-werkwoorden’ die meestal op zogeheten ‘inanimate objects’ van toepassing zijn (e.g. ‘het eten brandt aan’, ‘de vaas valt om’). Werkwoorden in de categorie ‘liggen’ vallen hier dan niet onder. Aangezien deze echter ook een zekere passiviteit uitstralen wil ik ze wel in de analyse meenemen. Het onderscheid statisch-dynamisch is daarom meer geschikt, ‘liggen’ is namelijk een statisch werkwoord.

⁸¹ Zie Johnstone en Schiffrin.

lokaliseren en in verhouding berekenen (e.g. verhouding in percentages van het gebruik van de passieve en actieve stem binnen en tussen afzonderlijke verslagen). Via een kwalitatieve analyse van uitgelichte tekstpassages die ik middels het databestand lokaliseer en die uit de kwantitatieve berekening betekenisvol lijken, werk ik toe naar de beantwoording van de vraag hoe de inzet van verschillende werkwoordvormen en -soorten bijdraagt aan de positionering van personages als dader en/of slachtoffer. Dit doe ik door de inzet van die vormen en soorten op microniveau te bekijken en te verbinden met zowel het subject als de concepten van *agency* en *autoriteit*, in navolging van Bamberg. Eerst volgt echter nog een korte uitweiding over de historische en tekstuele context, die van belang is voor het begrip van zowel de sociaal-politieke achtergrond van de moord als het perspectief van de auteurs die de verslagen schreven.

4 Analyse: intra- en inter-auteur-variatie

De auteurs van EP, VM en VO doen allemaal verslag van wat zich in de uren van 20 augustus 1672 afspeelde. Zo lezen we in VM hoe een zekere Willem Tichelaer “’s Morgens omtrent ten half tien uren” de Gevangenpoort verliet en het nieuws uitbracht dat Cornelis de Witt, ruwaard van Putten, veroordeeld was tot het beramen van een moordaanslag op prins Willem III.⁸² Tichelaer had Cornelis eerder die zomer beschuldigd van majesteitsschennis, maar omdat de aanklacht niet kon worden bevestigd werden beide heren tot nader order vastgezet in de Gevangenpoort. Tichelaer’s beschuldiging leidde al eerder tot haat tegenover de gebroeders De Witt, maar met zijn vrijlating en Cornelis’ officiële beschuldiging was de toon voor de meeste burgers en het volk gezet: Cornelis de Witt was, net als zijn broer Johan, een landverrader. Voor dat laatste was nog altijd geen bewijs, maar omdat de druk vanuit het volk in snel tempo toenam werd Cornelis desalniettemin beschuldigd, hetzij met een minder zware straf dan normaliter bij een dergelijk vonnis werd opgelegd: “hij werd veroordeeld tot ontheffing uit al zijn ambten, levenslange verbanning uit het gewest Holland en betaling van alle proceskosten”.⁸³

Het uiteindelijke vonnis was ook Tichelaer ter ore gekomen, die direct na zijn vrijlating het volk verzamelde en hen opriep de Gevangenpoort te bezetten om te voorkomen dat Cornelis zou ontvluchten.⁸⁴ In VO lezen we vervolgens hoe de dienstmeid van de cipier van de Gevangenpoort de opdracht kreeg om Johan te halen, zodat de proceskosten konden worden betaald en men een ‘vluchtplan’ kon bedenken.⁸⁵ Johan vertrok naar zijn broer maar liep daarmee uiteindelijk in de val.⁸⁶

⁸² VM (r. 5).

⁸³ Prud’Homme van Reine (88).

⁸⁴ Tichelaer was namelijk, net als veel andere burgers, uit op wraak.

⁸⁵ VO (r. 13).

⁸⁶ Op dit punt is het onduidelijk of er sprake was van een samenzwering waarbij de dienstmeid betrokken was, of dat Cornelis haar daadwerkelijk de opdracht had gegeven Johan te halen.

Eenmaal aangekomen in de Gevangenpoort stroomde het volk toe en werden de broers omsingeld, waarna ontsnapping niet meer mogelijk was.

In EP wordt merkwaardig genoeg niks vermeld over Tichelaer's vrijlating en beschuldiging, maar lezen we hoe Hendrick Verhoeff zich direct vanaf de ochtend tussen het op de been geraakte volk begeeft. Hij trommelt de leden van verschillende schutterijen op en vertrekt naar het Buitenhof en de Gevangenpoort met het doel de gebroeders De Witt te vermoorden.⁸⁷ Vanaf dit punt komen de verhaalwerelden van de verschillende verslagen samen. Alle drie beschrijven ze hoe de broers uit de Gevangenpoort worden geslept en vervolgens op brute wijze vermoord en aan het Groene Zoodje – de Haagse executieplaats – opgehangen.

Wat bij het lezen van die passage echter gelijk opvalt is dat de afzonderlijke auteurs niet evenveel ruimte inbouwen voor de beschrijving van de moord, die zoals we in hoofdstuk 3 al zagen, de complicerende actie vormt:

Categorie Labov	<i>Eenige particulariteyten</i>	<i>Verhael tot myner memorie</i>	<i>Verhael van 't ombrengen</i>
Abstract	1,8%	2,2%	0,4%
Oriëntatie	51,1%	53,9%	63,8%
Complicerende actie	38,4%	30,2%	28,0%
Resultaat	8,2%	13,2%	7,8%
Coda	0,5%	0,5%	0%

Tabel 2: Verhoudingen secties van het totaal in percentage (afgerond op 1 decimaal)

Zoals uit bovenstaande tabel blijkt, trekt EP significant meer ruimte uit voor de complicerende actie dan VM en VO (gemiddeld 23 regels). In EP is de relatieve aandacht voor de moord en de mishandeling dus verhoogd, wat niet gek is als we het perspectief van de verteller en de protagonist meenemen. Hendrick Verhoeff, op basis van wiens verhaal EP is opgetekend, was een van de vooraanstaande geweldplegers en fanatiek aanhanger van de Oranjeprins, die het regime van de Ware Vrijheid het liefst zo snel mogelijk zag verdwijnen. Zowel Verhoeff als andere Oranjegezinde burgers en grote delen van het volk beschuldigden Johan en Cornelis van landverraad en zagen hen als de oorzaak van de grote onrust waarin de Republiek in het Rampjaar 1672 verkeerde. De moord zal voor hem en zijn medestanders logischerwijs eerder als politieke wraakactie hebben gediend dan voor een anonieme omstander (VM) of het personeel van de De Witten (VO). Dit verklaart wellicht ook waarom hij meer belang hechtte aan het geweld en hierover in groter detail verslag deed.

Hoewel dit variatiepatroon niet van taalkundige aard is, vertelt zij de lezer wel iets over de prioriteiten van de auteurs, met name die van EP. Deze informatie komt van pas bij de interpretatie van variatiepatronen op microniveau, die in de volgende paragrafen volgt.

⁸⁷ EP (r. 10).

4.1 De onvoltooid tegenwoordige tijd (HP) in vertellers- en personagetekst

Zoals in hoofdstuk 2 is behandeld, markeert de historische praesens (HP, onvoltooid tegenwoordige tijd) de “most reportable event”.⁸⁸ Wanneer een auteur de HP in een bepaalde passage in de vertellerstekst inzet, wordt deze passage uitgelicht door haar te markeren als “more vivid”, waardoor het lijkt alsof zij op moment van lezen plaatsvindt.⁸⁹ Wordt het subject van de zin verbonden aan een werkwoordcluster in de onvoltooid tegenwoordige tijd (o.t.t.), dan is er sprake van de HP en wordt het subject samen met de handeling als “more immediate” gepositioneerd ten opzichte van andere passages en personages.⁹⁰ Het subject wordt hierbij gemarkeerd als voornaam figuur en daarmee ten opzichte van andere personages als autoriteit gepositioneerd. Staat een introduceerder – onderdeel van de vertellerstekst – in de HP, dan gebeurt hetzelfde. De woorden die van het betreffende personage worden ingeleid lijken dan meer “crucial tot he story”.⁹¹

Opmerkelijk is dat de onvoltooid tegenwoordige tijd over alle ooggetuigenverslagen heen in slechts vier gevallen deel uit maakt van de vertellerstekst:

“De deur geopent sijnde, **vliegt** Verhoeff na boven”⁹²

“[...] soo rees de Ruard op, stil sittende met de handen over den anderen, in gelyckenisse van iemant die **bidt**”⁹³

“[...] de broeder van de meergenoemde Adriaen van Vaelen, die een Luytenant te water, ende dienvolgende buyten de Haegsche Burgerye **is**”⁹⁴

“Wat dat monsterdier effectivelyck gedaen heeft in vervolgh **is** my onbekent”⁹⁵

Dit is een opvallend resultaat, gezien we naar aanleiding van Johnstone’s en Schiffrin’s onderzoek zouden verwachten dat juist in de vertellerstekst van de complicerende actie-secties veelvuldig gebruikt wordt gemaakt van de onvoltooid tegenwoordige tijd om de “most reportable events” als zodanig te markeren in relatie tot de omringende tekst.⁹⁶ Niet alleen verwacht men dat de complicerende actie zelf door het gebruik van een HP van de oriëntatie- en resultaat-sectie gescheiden

⁸⁸ Van de Poppe (2018b: 236).

⁸⁹ Schiffrin (57).

⁹⁰ Schiffrin (58).

⁹¹ Johnstone (1987: 33).

⁹² EP (r. 117). Alle markeringen in de citaten die volgen zijn door mij toegevoegd om de werkwoorden die ik op dat moment behandel uit te lichten.

⁹³ EP (r. 134-5).

⁹⁴ VO (r. 185-7).

⁹⁵ VM (r. 133-4).

⁹⁶ Johnstone (1987: 51).

wordt, maar ook dat binnen de complicerende actie-sectie passages of zinsstructuren door de o.t.t. voor het voetlicht worden gebracht.⁹⁷ Van dat eerste geval is hooguit sprake in EP, waar regel 117 – het begin van de complicerende actie – een HP bevat (“vlieght”), waarvan het gebruik niet direct op een andere manier te verklaren is (er is geen sprake van directe rede of een evaluatiecluster). Het is ook Verhoeff, als belangrijkste personage in dit verslag, die in deze zin tot subject gemaakt is en daarmee direct verbonden wordt aan het werkwoord in de o.t.t. Zo wordt zowel de complicerende actie ten opzichte van de oriëntatie als het personage Verhoeff ten opzichte van de overige personages als “more immediate” afgezet. Daarmee krijgen beide een hogere autoriteitsstatus. Het gebruik van de HP reflecteert het relatieve belang van de passage en de relatieve macht van het personage. Zoals uit vorige paragraaf is gebleken, is dit niet verwonderlijk als we het vertelperspectief van EP in de interpretatie meenemen.

De overige drie zinsconstructies met een HP in de vertellerstekst drukken niet (de handeling in) de verhaalwerkelijkheid uit, maar functioneren als uitweiding op die verhaalwerkelijkheid, door ofwel een vergelijking (“in gelyckenisse van iemand die **bidt**”) ofwel specificering via een koppelwerkwoord (“die een Luytenant te water, ende dienvolgende buyten de Haegsche Burgerye **is**” en “Wat dat monsterdier effectivelyck gedaen heeft in vervolgh **is** my onbekent”). Zoals in hoofdstuk 2 is vermeld, kan een zin of zinscluster ook tot evaluatie dienen. Daarvan lijkt in elk geval sprake in het derde geval, waar de verteller reflecteert op het feit dat hij niet exact weet wat “dat monsterdier”, een niet nader gespecificeerd persoon, daadwerkelijk gedaan heeft met de stukken vlees die hij eerder in de handeling van de lichamen afsneed.⁹⁸ Het ligt voor de hand dat er in dit geval voor de HP gekozen is omdat de verteller op moment van schrijven niet weet wat er verder gebeurd is (een dergelijke “reflectie” buiten de verhaalwerkelijkheid om is ook precies wat we van een evaluatiecluster verwachten).⁹⁹ De eerste twee gevallen zijn niet direct evaluatieclusters, maar dienen enkel als uitweiding op de verhaalwerkelijkheid om extra informatie te verschaffen over de personages. Omdat deze constructies buiten de verhaalwerkelijkheid staan, worden zij eigenlijk ook niet tot de HP gerekend (die wordt immers gebruikt om een *handeling* in de o.t.t. te beschrijven, zie het voorbeeld in regel 117).

Alle overige onvoltooid tegenwoordige tijdsvormen in zowel EP, VO als VM staan niet in de vertellerstekst, maar in personagetekst in de directe rede. Het is echter juist in de directe rede dat we het gebruik van deze vorm verwachten. De woorden van de personages worden, zo lijkt, zonder tussenkomst van de verteller weergegeven. Voor de lezer lijkt het alsof de personages op moment van lezen daadwerkelijk spreken. Om als HP door te gaan moet een onvoltooid tegenwoordige tijdsvorm in

⁹⁷ Johnstone (1987: 51, 57).

⁹⁸ VM (r. 131-3).

⁹⁹ De verwijzing naar het zelf door de verteller is in VM overigens niet uitzonderlijk. In vijf andere gevallen wordt er nog naar het zelf verwezen door middel van het voornaamwoord “my”. Daarmee is VM het enige verslag waarin de verteller expliciet naar zichzelf verwijst.

de vertellerstekst staan en onderdeel uitmaken van de handeling. In het geval van de personagetekst in de directe rede is daarvan echter geen sprake.

Deze conclusie heeft ook invloed op de analyse van de introduceerders. Introduceerders zijn wel onderdeel van de vertellerstekst, maar zoals uit voorgaande alinea is gebleken zijn daar nauwelijks HP's te vinden. Geen enkele introduceerder in de drie verslagen staat in de o.t.t. en daarmee blijkt een analyse in navolging van Johnstone en Schiffrin niet mogelijk. Blijkbaar was het voor deze vroegmoderne schrijvers niet gebruikelijk introduceerders in de HP te vermelden. Wellicht heeft dit te maken met de onderscheid in onderzoeksobjecten: waar Johnstone en Schiffrin opgenomen sociolinguïstische interviews analyseren, staan in dit onderzoek geschreven teksten centraal. Daarbij speelt natuurlijk ook mee dat Johnstone en Schiffrin onderzoek doen naar variatie in de moderne Engelse taal, terwijl hier het zeventiende-eeuws Nederlands centraal staat. Desalniettemin was de verwachting – uitgaande van eerder historisch linguïstisch onderzoek van Van de Poppe en Anipa – dat in de vroegmoderne teksten dezelfde patronen, als onderdeel van een intern taalsysteem, herkenbaar zouden zijn.

Hoewel de HP in de drie verslagen nauwelijks wordt ingezet om de handeling levendiger te maken, zorgen de onvoltooid tegenwoordige tijdsvormen in de directe redes er desalniettemin voor dat de dialoog zich lijkt te voltrekken op het moment van lezen (dit is dus echter een gevolg van het feit dat de tekst in de directe rede staat en daarmee een o.t.t. bevat, niet andersom). Dat geeft deze passages een verhoogde levendigheid en urgentie, die in de vertellerstekst minder aanwezig is. Het is niet zozeer de HP, maar de directe rede die hier lijkt ingezet als “internal evaluation device”: door ervoor te kiezen dialoog, uitroepen en losse opmerkingen van personages in de directe rede weer te geven, waarbij dus als vanzelf de o.t.t. om de hoek komt kijken, presenteert de verteller de gebeurtenissen “as if they were occurring at that moment, so that the audience can hear for itself what happened, and can interpret for itself the significance of those events for the experience”.¹⁰⁰ In het geval van de verslagen zijn het dan niet per definitie de “events” die door het lezerspubliek zelf moeten worden geïnterpreteerd, maar datgene wat personages tegen elkaar of tegen zichzelf zeggen. Blijkbaar vond de auteur het belangrijk om in sommige gevallen de schijn te wekken de woorden van personages letterlijk te herhalen, zodat de lezers zelf konden ‘horen’ wat er was gezegd. Waar de indirecte rede wordt ingezet lijkt dit dan minder van belang te zijn geweest.

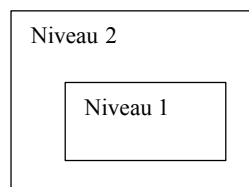
Met het inzicht dat de analyse van de werkwoordvorm van de introduceerders in het geval van de verslagen niet veel zal opbrengen, duikt dus een ander interessant variatiepatroon op: dat van het variabele gebruik van de indirecte en directe rede in combinatie met het subject van de introduceerder die de woorden inleidt. Dit leidt tot de vraag op welke wijze de auteur de woorden van specifieke personages of partijen weergeeft en dus impliciet welk personage als autoriteit wordt gepositioneerd

¹⁰⁰ Schiffrin (59).

ten opzichte van de andere personages. Daarbij ga ik uit van het idee dat de directe rede wordt gebruikt om autoriteit en agency te markeren. Het personage lijkt namelijk zélf te spreken.

4.2 Variatie in de inzet van de directe en indirecte rede

In EP wordt 29 keer gebruik gemaakt van de directe dan wel indirecte rede. Dit is verreweg het hoogste aantal in vergelijking met de andere verslagen, waarin gezamenlijk slechts 17 keer de tekst van een personage wordt weergegeven.¹⁰¹ Dat is deels te verklaren vanuit het feit dat we hier in de complicerende actie te maken hebben met een raamvertelling bestaande uit twee verhaalwerelden en dus twee vertellers en niveaus:

Op het eerste niveau (eerste verhaalwereld) vertelt Verhoeff over wat hij heeft meegemaakt binnen en buiten de Gevangenpoort op de dag van de moord, hoe hij samen met andere burgers en leden van de schutterij de gebroeders De Witt dusdanig mishandelt dat ze komen te overlijden. Op het tweede niveau (tweede verhaalwereld) doet de auteur verslag van het verhaal dat Verhoeff hem twee jaar later in 1674 vertelt. Dit resulteert dus ook in het feit dat er op twee niveaus gebruik kan worden gemaakt van personagetekst, en daarmee dus ook dat er op twee niveaus keuzes in de inzet van directe of indirecte rede worden gemaakt.¹⁰² De theorie van de sociolinguïsten die in hoofdstuk 2 zijn aangehaald, houden gek genoeg geen rekening met een complexer verhaalstructuur als de raamvertelling. Uit de analyse van de inzet van de directe en indirecte rede blijkt echter dat een dergelijke opdeling wel degelijk invloed heeft op de manier waarop variabelen worden ingezet. Het eerste niveau laat namelijk een ander variatiepatroon zien dan het tweede niveau. Op niveau 1 wordt er in 66,7% (14/21) van de gevallen gebruikgemaakt van de indirecte rede en op niveau 2 slechts in 12,5% (1/8).

Voor de analyse van positionering is het voornamelijk interessant van welke personages de woorden in de directe of juist de indirecte rede worden weergegeven. In de tweede verhaalwereld is Verhoeff logischerwijs in alle gevallen het subject, gezien hij degene is die de auteur van het verslag vertelt over wat hij heeft meegemaakt. De auteur zelf komt hierbij niet als personage aan het woord,

¹⁰¹ Ik tel deze aantallen door gebruik te maken van de in kaart gebrachte introduceerders. In de vertellerstekst wordt namelijk altijd een introduceerder gebruikt om personagetekst in te leiden. Eén introduceerder telt dus als één keer een weergave van personagetekst.

¹⁰² Alleen in EP is er sprake van een raamvertelling. In VO en VM identificeer ik één verhaalwereld/-niveau.

maar lijkt slechts toehoorder en verslaglegger te zijn. Het feit dat de verteller op niveau 2 de tekst van Verhoeff op datzelfde niveau bijna altijd in de indirecte rede weergeeft lijkt eerder te wijten aan de functie van de vertelling op niveau 2 dan aan een bewuste positionering van Verhoeff. De eerste verhaalwereld staat namelijk centraal en moet de aandacht trekken, niet de tweede. De indirecte rede op niveau 2 lijkt daarmee ook te worden ingezet om de twee verhaalwerelden van elkaar te scheiden. De directe rede lijkt voorbehouden aan de eerste verhaalwereld, die op een hoger niveau als “most reportable event” dient.

Zoals blijkt uit bovenstaande aantallen is hier dus echter één uitzondering op, zoals te zien is in onderstaand citaat:

“[...] ende verklaerde Verhoeff, dat hy een vuur in des Raadtpensionaris oogen sagh, 't geen hem als vervaerde, en **seggende** indien de Raadtpensionaris waer gewapent geweest, ick soude met myn twee personen hem niet derven aengetast hebben”¹⁰³

De eerste introduceerder ‘verklaarde’ leidt een constructie in de indirecte rede in, gemarkeerd door het voegwoord ‘dat’. De tweede introduceerder daarentegen wordt gevolgd door een constructie in de directe rede. Deze constructie dient als het ware als evaluatie. Verhoeff blikt terug op de gebeurtenis en verklaart dat in het geval Johan gewapend was geweest, hij hem wellicht niet zou hebben durven aanraken. In de tweede verhaalwereld wordt deze constructie door zijn vorm uitgelicht. Opvallend hierbij is echter ook dat er geen o.t.t. in de directe rede aanwezig is, zoals wel bij de overige directe redes op niveau 1. Waarschijnlijk is dit het geval omdat hier sprake is van een evaluatiecluster dat een voorwaarde behelst. De verteller lijkt hier de aandacht te hebben willen vestigen op de penibele situatie en op de woede van de raadpensionaris. De opmerking wekt de suggestie dat in het geval de heren De Witt wapens tot hun beschikking hadden gehad, de situatie eerder op een gevecht dan op een moordaanslag was uitgelopen. Door vanaf regel 168 echter gelijk door te gaan met de passage waarin Verhoeff de raadpensionaris op een gewelddadige manier de Gevangenpoort uit leidt, lijkt Verhoeff als autoriteit gemarkeerd te worden: ondanks Johans woede heeft Verhoeff de situatie onder controle. Door het feit dat deze passage door de directe rede aanschouwelijker wordt gemaakt voor de lezer wordt de autoriteit van Verhoeff in de situatie nogmaals gemarkeerd (die is ook al aanwezig in datgene wát hij zegt, het inhoudelijke niveau).

In de vertelling op niveau 1 wordt in 70% van de gevallen gebruik gemaakt van de directe rede (14/20) en in 30% van de indirecte rede (6/20). De directe rede heeft dus de overhand. Opvallend is dat er veel minder personagetekst voorbehouden is aan de gebroeders De Witt. Slechts in 6 van de 20 (30%) gevallen waarin sprake is van personagetekst zijn Johan of Cornelis aan het woord (direct dan wel indirect). Merkwaardig is echter dat de woorden van de gebroeders De Witt vaker in de

¹⁰³ EP (r. 165-7).

directe rede worden opgevoerd (83,3%, 5/6). Dit gebeurt altijd in een vraag-antwoord patroon, waarin Johan of Cornelis een vraag stelt aan Verhoeff of de burgers, waarop zij hen in ook weer in de directe rede antwoord geven:

“Waer op Verhoeff verklaerde, dat de Ruard dapper altereerde, en verbleeckte, seggende, *vrienden wat hebbe ik misdaen // En **repliceerde** Verhoeff hier op, *ghy bent een Prince-moorder, een verrader en schelm, haest u maer aenstonts*”¹⁰⁴*

“Den selven gekomen tot op de sponde van ’t Ledekant [...] bevond hy dat iemand ter opgedronge borgers, alreede in sijn mylen, staende voor ’t Ledekant, hadt gepist, waer op hy sijn hoofd schuddende, seyde, *siet, wat hebbense gedaen?* maer Verhoeff **antwoorde**, *treck maer aen ’t is voor u maer om een korte tijt te doen*”¹⁰⁵

Slechts in één geval wordt dit vraag-antwoord patroon in de directe rede onderbroken:

“Onderwylen was den Raadtpensionaris toegetroden, **vragende** of men hem oock vermeynde om hals te helpen? Waer op iemand van de omstanders **seyde**, *jae schelm, verrader, dief, gy sult den eygen gang van u Broeder gaen*”¹⁰⁶

De personagetekst van de raadtpensionaris wordt hier geïntroduceerd met “vragende”, gevolgd door de indirecte rede, terwijl de personagetekst van een verder niet gespecificeerde omstander in de directe rede wordt aangevoerd. De personagetekst van deze omstander wordt door de directe rede in de omringende tekst gemarkeerd als “most reportable”. Dit brengt een machtsrelatie tot stand, die ook zichtbaar is in alle overige keren dat in EP personagetekst wordt ingezet. Niet alleen wordt personagetekst van de ruwaard en de raadtpensionaris enkel weergegeven als zij een vraag stellen (wat hen afhankelijk opstelt), op het moment dat Johan een vraag stelt aan “iemand van de omstanders” – een verder oninteressant figuur, want niet nader gespecificeerd – wordt er middels de inzet van indirecte en directe rede een machtsverhouding gecreëerd: de vraag van Johan in de indirecte rede wordt gevolgd door een fel antwoord in de directe rede. De burger lijkt hierdoor als autoriteitsfiguur te worden gemarkeerd.

Daarnaast lijkt het antwoord net als in bovenstaande citaten een rechtvaardiging van het geweld te vormen. Als landverraders, dieven en “Prince-moorders” verdienen de broers vermoord te worden. Hierbij worden niet Johan en Cornelis als slachtoffers gepositioneerd, maar eerder Verhoeff en de burgers. Zij zijn namelijk de dupe van het regime van de Ware Vrijheid, dat niet alleen de

¹⁰⁴ EP (r. 131-4), beide vormen van nadruk toegevoegd.

¹⁰⁵ EP (r. 139-42).

¹⁰⁶ EP (r. 145-7).

Oranjeprins buitensloot, maar volgens de burgers ook leidde tot de benarde situatie waarin de Republiek verkeerde.

Waar EP vrij veel personagetekst in de complicerende actie bevat, is dit in VO niet het geval. Er zijn slechts drie introduceerders herkenbaar (in tegenstelling tot de 29 in EP), die ook alle drie personagetekst in de directe rede inleiden. De rest van de complicerende actie bestaat uit vertellerstekst. Van een variatiepatroon in directe dan wel indirecte rede lijkt in VO dus geen sprake. In alle drie de gevallen gaat het overigens om een uitroep in plaats van een directe conversatie (zoals in EP):

“[...] ghy sijt schelmen, gy hebt u al mede laeten omkopen”¹⁰⁷

“[...] voort ghy schelmen, ghy verraders, ghy honden nae 't schavot”¹⁰⁸

“[...] Siet wat gy doet mannen”¹⁰⁹

De verteller in VO lijkt weinig ruimte te hebben vrijgemaakt voor personagetekst. De personagetekst die is ingevoegd, zoals hierboven zichtbaar, dient eigenlijk voornamelijk tot ondersteuning van de handeling (uitroepen die refereren aan de handeling die eraan voorafging). Zij lijkt nauwelijks te worden ingezet om via dialoog machtsrelaties te construeren of personages op een bepaalde wijze ten opzichte van elkaar te positioneren.

Net als in EP heeft de directe rede (ten opzichte van de indirecte rede) in VM de overhand. In 85% (11/13) van de gevallen waarin personagetekst wordt weergegeven wordt dit gedaan in de directe rede. Daarbij komen Verhoeff en de burgers veel vaker aan het woord dan de gebroeders De Witt (namelijk in 82% (9/11) van de gevallen). Waar EP de directe rede met name inzet in een vraag-antwoord spel tussen Verhoeff/de burgers en de gebroeders De Witt om daarmee een machtsrelatie uit te werken, wordt die in VM vooral ingezet om de conversatie tussen de burgers zelf weer te geven. Dit gebeurt voornamelijk in de laatste alinea van de complicerende actie, waarin de burgers overwegen wat ze met de lichamen moeten doen:

“Een Burger, die nogh een van de barmhertigste scheen, seyde *mannen sy sijn nu doot, laet se nu leggen, kleetse niet moedernaeckt uyt*: waer op een ander die op het schavot stont, spreekende met den voorverhaelden Heer, seyde, *wat seyt'er myn Heer ... van?* Hy antwoordende seyde; *dat moet 'er nu mee deur*”¹¹⁰

¹⁰⁷ VO (r. 170).

¹⁰⁸ VO (r. 176).

¹⁰⁹ VO (r. 184).

¹¹⁰ VM (r. 146-9).

Dit korte moment van ‘reflectie’ en ‘onderhandeling’ wordt echter direct gevolgd door verdere mishandeling van de lichamen, onder leuzen als “dit zyn de landt-verraders” en “Tromp boven, de Witt onder, die het soo niet en wil die slaet de donder”, die wederom als rechtvaardiging lijken te dienen voor het geweld dat de lichamen wordt aangedaan.¹¹¹ Ook in VM lijken de burgers als slachtoffers te worden gepositioneerd zonder dat het geweld dat ze aanrichten wordt verborgen. De burgers worden als autoriteitsfiguren en daders gemarkeerd, maar deze markering is ondergeschikt aan het slachtofferschap.

Een interessante passage in VM is die tussen regels 106 en 119. Herhaaldelijk wordt hier namelijk vermeld dat zowel Cornelis als Johan iets willen zeggen, maar dat het ofwel niet verstaan wordt, ofwel dat het de broers niet lukt om hun woorden daadwerkelijk uit te spreken:

“[...] hy yets **willende seggen** [...] wierdt voorts met een scherpe houte pen in de keel geduwt”¹¹²

“hy **hadde eghter geen gehoor van te kunnen spreekken**, seggende gedurigh, wel mannen, mannen wat sal dit sijn?”¹¹³

“hy antwoorde doen nogh yets, **’t geen niet heeft kunnen verstaen worden, dogh het eynde was**, wy zyn onnosel ende geen verraders, brenghet ons daer ghy begeert en laet ons examineeren”¹¹⁴

“[...] [de Raedtpensionaris] sagh dat sy sijnen Broeder met het slaen van de kolven van de musquetten ende het stooten van de trompen, vermoorden, **wilde hy nogh iets seggen, maer en quamder niet uyt**”¹¹⁵

Telkens lijkt het alsof er personagetekst wordt ingeleid middels een introduceerder, maar die is niet of slechts half verstaanbaar of komt helemaal niet. In het eerste voorbeeld wordt de ruwaard haast letterlijk monddood gemaakt op het moment dat hij iets wil gaan zeggen (de burgers duwen een houten pen in zijn keel). Uiteraard had de auteur van dit verslag deze vermeldingen weg kunnen laten, maar hij heeft er toch voor gekozen ze in de tekst op te nemen, niet één keer maar herhaaldelijke keren. Ook hier wordt weer een machtsrelatie tussen de burgers en de gebroeders De Witt gecreëerd, die hier overigens wel duidelijk als slachtoffers worden gepositioneerd. Personagetekst lijkt te worden

¹¹¹ VM (r. 150 en 157).

¹¹² VM (r. 106-7).

¹¹³ VM (r. 111-2).

¹¹⁴ VM (r. 113-5).

¹¹⁵ VM (r. 118-9).

ingeleid, maar het komt er steeds niet van. Johan en Cornelis lijken niet in staat zelf te spreken en handelen (dit werkt dus agency-verlagend, kenmerkend voor de markering van slachtofferschap).

We zien dus dat in EP en VM, waar relatief veel gebruik wordt gemaakt van personagetekst, de directe rede voorbehouden lijkt aan Verhoeff en de burgers. Door de rede van de orangistische burgers in de tekst te tonen alsof ze op het moment van lezen worden uitgesproken, worden de sprekers als autonome en autoriteitsfiguren ten opzichte van Johan en Cornelis gepositioneerd. De lezer hoort ze als het ware praten, de tekst lijkt uit hun eigen mond te komen en niet uit die van de verteller.¹¹⁶ De relatieve macht van Verhoeff en de burgers die door de taal wordt gemarkeerd, lijkt gerechtvaardigd doordat zij de gebroeders De Witt via de directe rede positioneren als dieven en verraders. De burgers worden hiermee slachtoffer van het staatsgezinde regime.

4.3 De passieve en actieve stem

Ook bij de inzet van de passieve en actieve stem is variatie zichtbaar binnen en tussen het taalgebruik van de auteurs. Zo wordt er in EP nauwelijks gebruik gemaakt van de passieve stem (een werkwoordcluster met een hulpwerkwoord van lijdende vorm), terwijl in VO en VM de passieve stem veel vaker wordt ingezet. Die variatie is vooral zichtbaar op de momenten dat er sprake is van geweldsituaties en op het uiteindelijke moment van de moord. In EP, geschreven vanuit het perspectief van Verhoeff, worden de geweldsituaties in de meeste gevallen vanuit de actieve stem geschreven. Hierbij staan Verhoeff of de burgers altijd in de subjectpositie:

“Tusschen welcke discoursen, **een derde**, nemende sijn roer, den Raedtpensionaris sodanighen slagh aen sijn hoeft **gaf**, dat het bloed daer uyt gonsde”¹¹⁷

“Hier mede **nam een gedeelte van de Borgery** den Ruard van den kamer, hem ruckende en stotende van de trappen met een ongemeen getier”¹¹⁸

“[...] derhalven geseyde Verhoeff [...] weeck een weynigh van hem [de raadpensionaris] af, als wanneer **seecker Persoon** gekleet met een felpe-rock een pistool **nam**, deselve den Raedtpensionaris van aghteren door 't hoeft schietende”¹¹⁹

“Op welke tijt mede **een ander Persoon** in 't graeuw kleedt [...] den Raedtpensionaris een steeck in sijn borst **braght**”¹²⁰

¹¹⁶ Uiteindelijk is de directe rede uiteraard ook onderdeel van de tekst van de verteller.

¹¹⁷ EP (r. 148-9).

¹¹⁸ EP (r. 161-2).

¹¹⁹ EP (r. 186-7).

¹²⁰ EP (r. 189-90).

In al deze gevallen is de zinsstructuur zo opgebouwd dat de burgers en Verhoeff als actoren centraal staan en dat de lezer de handeling als het ware vanuit hun perspectief volgt. Via de actieve stem worden de burgers hier als meest belangrijk figuur gepositioneerd. Het gebruik van de actieve stem werkt agency-verhogend (de lezer ziet de burgers haast schieten, slaan en stompen) en geeft het subject ook een zekere autoriteit over de handeling: hij doet iets, zijn actie staat centraal. Verhoeff en de burgers worden dus gepositioneerd als “the agent who is in control while the action is inflicted upon the other”.¹²¹ Ook in inhoudelijke zin ligt de focus op de activiteit en op de macht die de burgers als subject over de handeling hebben. We lezen alleen over hun acties, niet over de gedachten, woorden of handelingen van de gebroeders De Witt, zoals we dat wel in VO doen.

Naast het feit dat de actieve stem wordt ingezet in de moordpassages, wordt er in EP relatief weinig gebruik gemaakt van de passieve stem. Als die passieve stem wordt ingezet, dan is dat evenwel om burgers in de zinsstructuur te topicaliseren:

“Boven tredende ter kamer, bevond hy, soo hy seyde, beyde gebroeders bewaert met 4 borgers, welcke alle souden **droncken gemaect sijn**, en het geweer **afgenomen** en **afhandigh gemaect** met presumtie dat sy souden hebben gedaght te ontvlughten”¹²²

Door een dergelijke passieve constructie worden de personages neergezet als “helplessly at the mercy of outside [...] forces”.¹²³ Deze hulpeloosheid is kenmerkend voor het slachtofferschap. Wordt een personage in het narratief als hulpeloos neergezet middels de passieve stem, dan wordt dat personage als slachtoffer gepositioneerd.¹²⁴ Net zoals uit de analyse van de inzet van de directe en indirecte rede bleek, lijkt de auteur van EP de broers niet expliciet taalkundig als slachtoffer te markeren, iets wat de lezer wellicht juist verwacht had.

In VO en VM daarentegen wordt juist veelvuldig gebruikgemaakt van de passieve stem in de passages waarin het geweld en de moord beschreven staat. Door de vorming van zinsconstructies met een hulpwerkwoord van lijdende vorm worden zowel Johan als Cornelis de Witt getopicaliseerd en daarmee centraal gesteld:

“De trap afgaende **wiert de Ruaerd van afteren gegooyt** met een bedt-planck, soo dat met sijn aers op de trappen viel: voorts by de keel gevat sijnde, uyt de gevangen-poort gesleept”¹²⁵

¹²¹ Bamberg (337).

¹²² EP (r. 121-3).

¹²³ Bamberg (337).

¹²⁴ *Ibid.*

¹²⁵ VM (r. 108-10).

“[...] alwaer sy beyde met duysenden van slagen en eenige steecken mishandelt wierden, en **geschopt** omtrent de muur [...] voorts **uytgekleet**, met de voeten om hoogh aen de wip **gehangen, berooft** van alle de deelen haers lighaems met groote vreugde”¹²⁶

“[...] **wiert hy Heer Ruaert** aenstonts door een van die woedende Burgers van die troep, met een musquet furieus in sijn lenden **gestooten**. Hy versoeckende sijn broeck te mogen aantrecken dat te naeuwer noot verkreegh, **wierden** beyde dito Heeren met soodaenigh geweld ende force **van boven gehaelt ende afgedreven**”¹²⁷

Waar de aandacht in EP door middel van het gebruik van de actieve stem naar Verhoeff en de burgers verschuift, wordt die aandacht hier juist middels de passieve stem naar de gebroeders De Witt verlegd. Ook in deze passages staat het geweld centraal, maar hier wordt de patiens in de subjectpositie geplaatst in plaats van de actor. De gebroeders De Witt worden, in tegenstelling tot in EP, expliciet als slachtoffers gepositioneerd zonder daarbij echter de daders uit de handeling te schrijven. Met name in VO worden de getopicaliseerde constructies namelijk aangevuld met door-constructies die de actoren specificeren:

“[de Heer Raedtpensionaris] bloots hoofts ende d’eerste van die twee Heeren buyten de deur van de gevange-poort komende, wiert **door Notaris van Soenen** met een pieck in ’t slaep van sijn hoofd gestoocken ende gequest”¹²⁸

“[de Heer Raedtpensionaris] wiert van achteren **door de broeder van de meergenoemde Adriaen van Vaelen, die Luytenant te water, ende dienvolgende buyten de Haegsche Burgerye is** met een Pistoel geschooten”¹²⁹

“[de Heer Raedtpensionaris] kreegh een vehemente slagh op sijn hoofd met een kolf van een musquet **door eenen Pieter Verhaegen Herbergier in den Dolfyn en onder ’t witte vaendel resorterende**”¹³⁰

Niet alleen wordt de raadpensionaris in deze voorbeelden getopicaliseerd en dus gecentraliseerd, ook wordt heel expliciet vermeld wie de slagen en stompen aan de raadpensionaris toebrengt. Met voornaam, familienaam en deels zelfs professionele functie worden de daders hier gespecificeerd.

¹²⁶ VM (r. 123-7).

¹²⁷ VO (r. 161-5).

¹²⁸ VO (r. 173-4).

¹²⁹ VO (r. 185-7).

¹³⁰ VO (r. 189-91).

In de andere verslagen worden de namen van de daders lang niet zo specifiek vermeld. In EP lezen we slechts verwijzingen als “een seecker Persoon” en “iemant van de Borgers”, zoals uit bovenstaande citaten blijkt. Geen enkele keer – tenzij het om Verhoeff gaat – noemt de auteur van dit verslag een naam. Wellicht heeft de auteur de overige burgers willen indekken en voor vervolging beschermen. In VO wordt namelijk juist heel openlijk naar de burgers gewezen. Door zowel de raadpensionaris als de ruwaard middels de passieve stem te topicaliseren en tegelijkertijd de geweldplegers bij naam te noemen lijkt dit verslag om gerechtigheid te vragen. Het laat de lezers zien wat de gebroeders De Witt is aangedaan en door wie.

In EP staan dus de burgers, als actieve geweldplegers, centraal terwijl in de andere verslagen de gebroeders centraal worden gesteld en middels de passieve stem als slachtoffers in de narratieve context gepositioneerd. De aandacht ligt in die latere verslagen veel meer op het geweld dat de broers wordt aangedaan, zonder daarbij echter de geweldplegers als actors weg te schrijven.

4.4 Het gebruik van statische werkwoorden

Ten slotte bespreek ik in deze paragraaf nog kort het gebruik van de statische werkwoorden. Deze werkwoorden beschrijven een “fixed condition” en markeren net als de passieve stem de hulpeloosheid waar Bamberg het over heeft.¹³¹ Statische werkwoorden als ‘liggen’, ‘zitten’ en ‘staan’ positioneren personages als passieve figuren en daarmee in een tekst over conflict ook vaak als slachtoffers. Dynamische werkwoorden als ‘slaan’, ‘stoten’ en ‘schieten’ daarentegen positioneren personages als actieve figuren die de macht hebben over de handeling.

Waar de inzet van de HP, de directe dan wel indirecte rede en de passieve of actieve stem in EP de gebroeders De Witt niet taalkundig als slachtoffers lijkt te positioneren, zorgt de strategische inzet van statische dan wel dynamische werkwoorden voor een construct waarin de broers als passief worden neergezet. Op het moment dat de ruwaard en raadpensionaris in EP in de vertellerstekst worden opgevoerd, zijn zij bijna altijd het subject bij een statisch werkwoord:

“Binnen ’s kamers sijnde, soo sagh hy den Ruard **leggen** op een Ledekant”¹³²

“De Raadtpensionaris **stont** aen een tafel aen de andere sijde van de kamer”¹³³

“[...] soo rees de Ruard op, stil **sittende** met de handen over den anderen, in gelyckenisse van iemat die bidt”¹³⁴

¹³¹ McIntosh (111).

¹³² EP (r. 124).

¹³³ EP (r. 127).

¹³⁴ EP (r. 134-5).

In al deze gevallen worden Johan en Cornelis in een ‘statische’, immobiele toestand opgevoerd. Zij liggen, staan of zitten en lijken weinig initiatief tot actie te (kunnen) ondernemen. In contrast met het gebruik van de statische werkwoorden in deze zinsconstructies, worden Verhoeff en de burgers middels dynamische werkwoorden opgevoerd:

“Hier mede **nam** een gedeelte van de Borgery den Ruard van den kamer, hem **ruckende** en **stotende** van de trappen met een ongemeen getier”¹³⁵

“[...] het rasende volck [**riep**] van beneden, dat hy het te langh maeckte”¹³⁶

Zij hebben de macht over de handeling en worden daarnaast als actieve figuren gepositioneerd. Dit werkt agency-verhogend en markeert daderschap.

Ditzelfde patroon vinden we ook terug in de verslagen VM en VO. De inzet van het statisch werkwoord lijkt voorbehouden aan de momenten dat in de vertellerstekst gesproken wordt over de gebroeders De Witt en het dynamisch werkwoord op momenten dat de burgers worden opgevoerd. Alleen in VO wordt de raadpensionaris eenmalig via de subjectpositie met een dynamisch werkwoord verbonden:

“[...] de Heer Raedtpensionaris **voortgaende** nae de sy van de Plaets [...] en oock met sijn handen haer geweer om hoogh **slaende** om soo te **passeeren**”¹³⁷

De raadpensionaris wordt hier gepositioneerd als de “agent who is in control”. Hij wordt als autonoom en handelend figuur gemarkeerd waar dit in de andere verslagen niet gebeurt. Dit is wellicht te verklaren op het moment dat we meenemen vanuit welk perspectief dit verslag geschreven is, namelijk het personeel van Johan de Witt. De raadpensionaris lijkt hier door middel van de inzet van dynamische werkwoorden te worden gepositioneerd als autonoom en individueel handelend persoon (de dynamische werkwoorden werken agency-verhogend). Dit is waarschijnlijk ook de wijze waarop de auteur die de gebroeders De Witt steunde de raadpensionaris wilde representeren. Het blijft echter een uitzondering in een patroon waar voornamelijk gebruik wordt gemaakt van het statische werkwoord.

¹³⁵ EP (r. 161-2).

¹³⁶ EP (r. 176-7).

¹³⁷ VO (r. 183-4).

5 Besluit

In dit eindwerkstuk heb ik getoond dat een analyse van intra- en inter-auteur-variatie laat zien dat auteurs werkwoordvormen en -soorten strategisch inzetten om personages in de narratieve context als daders en/of slachtoffers te positioneren. Intra-auteur-variatie in de werkwoordvormen draagt bij elke auteur op verschillende manieren bij aan de positionering van personages. Zo worden in *Eenige particulariteyten* (EP), geschreven vanuit het perspectief van geweldpleger Hendrick Verhoeff, de burgers middels de inzet van de directe rede en actieve stem gemarkeerd als “agents” die controle hebben over de handeling. In de moordpassage die beschreven wordt treden de burgers op als actieve figuren, waardoor ze als daders worden gepositioneerd. Tegelijkertijd lijkt de verteller de acties van de burgers te rechtvaardigen door de invoeging van leuzen als “Dit zyn de landt-verraders” in de directe rede en het uitwerken van een vraag-antwoord dialoog, waarin Johan de Witt als afhankelijk wordt neergezet. In plaats van de gebroeders De Witt als slachtoffers te positioneren lijkt de auteur van EP Verhoeff en de burgers als dader én slachtoffer van het staatsgezinde regime te positioneren en daarmee het geweld van de Oranjegezinde burgers te rechtvaardigen.

In *Verhael van 't ombrengen* (VO) en *Verhael tot myner memorie* (VM) staan juist de gebroeders De Witt centraal. Door de inzet van de passieve stem in de geweld- en moordpassages worden Johan en Cornelis de Witt in de zinsstructuur getopicaliseerd. Middels de passieve stem worden de heren als slachtoffers gepositioneerd ten opzichte van de burgers, die met name in VO met naam en toenaam als daders worden gespecificeerd. Net als in EP wordt ook in deze verslagen de directe rede veel vaker ingezet om de woorden van de burgers weer te geven. Daarmee lijkt hun tekst “more crucial to the story”.¹³⁸

Uit dit onderzoek is echter ook gebleken dat de handvatten die het (historisch) sociolinguïstisch onderzoek bieden niet altijd geschikt lijken. Zo wordt de onvoltooid tegenwoordige tijdsvorm in de vertellerstekst (HP) nauwelijks gebruikt, waarmee een analyse van de HP niet zinvol blijkt. Het gebruik van de o.t.t. in personagetekst in de directe rede – waar we dat ook verwachten – doet echter niet af aan het feit dat deze werkwoordvorm de passage “more vivid” en “more immediate” maakt. Op deze manier verschuift de aandacht van de variatiepatronen in het gebruik van de HP in vertellerstekst naar variatiepatronen in het gebruik van de directe en indirecte rede. Worden de woorden van een personage in de directe rede weergegeven, dan lijkt dit personage als autoriteitsfiguur te worden gemarkeerd en in het geval van een geweldsituatie als dader gepositioneerd. Het gebruik van de indirecte rede doet daarentegen af aan de positionering van het personage als “agent who is in control”, zijn woorden worden namelijk expliciet door de verteller weergegeven.

¹³⁸ Johnstone (1987: 33).

Ook laat de analyse zien dat variatiepatronen afhankelijk zijn van de narratologische structuur. Verschillende verhaalniveaus in een raamvertelling vertonen verschillende variatiepatronen, iets waar in eerder onderzoek geen rekening mee wordt gehouden. Het zijn dan ook deze laatste inzichten die een interessante invalshoek bieden voor vervolgonderzoek. Ook zullen in het onderzoek naar positionering van personages meerdere taalkundige aspecten meegenomen moeten worden, iets wat het kader van dit onderzoek oversteeg. Zo lijkt de inzet van verschillende hulpwerkwoorden – hulpwerkwoorden van modaliteit en aspect bijvoorbeeld – en modi – bijvoorbeeld de imperatief en conjunctief – invloed te hebben op de wijze waarop personages worden gepositioneerd.

In dit onderzoek was ook weinig aandacht voor de invloed van de positionering op de uiteindelijke beeldvorming van de staatsgezinde en orangistische ‘partijen’, die de Republiek zo lang verdeelden. Hoewel onderzoek naar beeldvorming lastig is, lijkt het wel zinvol om in kaart te brengen in welke kringen deze verslagen circuleerden en of er in andere pamfletten/teksten naar de verslagen verwezen wordt.

Ik hoop in dit eindwerkstuk desalniettemin te hebben laten zien dat het dominante historisch-letterkundige onderzoek - dat niet dieper in lijkt te gaan op de implicaties van stilistische en taalkundige keuzes op microniveau - baat heeft bij de integrering van historisch sociolinguïstische en taalkundige benaderingswijzen. Een analyse van intra- en inter-auteur-variatie in relatie tot positionering van personages laat namelijk zien dat de verslagen allesbehalve een objectieve weergave zijn van wat zich op 20 augustus 1672 afspeelde, maar dat uit kleine talige elementen blijkt dat lezers te maken hebben met interpretaties van verschillende auteurs.

Literatuurlijst

- Anoniem, *Verhael van 't ombrengen der Heeren Johan en Cornelis de Witt; den 20 Augusty, 1672*. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.
- Anoniem, *Eenige particulariteyten; Voorgevallen op den 20 Augusty, 1672. als wanneer de twee gebroederen Cornelis en Johan de Witt van de Haeghse Borgeren wierden omgebraght, gehoort uyt de mont van Hendrick Verhoeff, Silversmit, woonende tot Voorburgh, die by de naergenoemde actien is present geweest*. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.
- Anoniem, *Verhael tot myner memorie van het eynde der Heeren Mr. Johan de Witt, Raedtpensionaris van Hollandt en West-vrieslandt, en Cornelis de Witt, Ruaerd van den Lande van Putten, &c. door my gesien, ende tot het eynde toe bygewoont, in 's Gravenhage den 20 Augusty, A*. 1672*. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.
- Anipa, K. "The Use of Literary Sources in Historical Sociolinguistic Research." *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, ed. J.M. Hernández-Campoy en J.C. Camilo-Conde Silvestre, Blackwell Publishing, 2012, pp. 170-190.
- Bamberg, M. "Positioning Between Structure and Performance." *Journal of Narrative and Life History*, 1997, vol. 7, no. 1-4, pp. 335-342.
- Brandt, G. *Vryheidlievende lezer* [voorwoord]. In: *Gedenkwaardige stukken*, z.p. [Amsterdam], 1705.
- Dietz, F. en M. van Koppen. *Vrije competitie GW: Language Dynamics in the Dutch Golden Age*. 2015, languagedynamics.wp.hum.uu.nl/wp-content/uploads/sites/251/2016/05/project-proposal_website.pdf.
- Eckert, P. "Three Waves of Variation Study: The Emergence of Meaning in the Study of Sociolinguistic Variation." *Annual Review of Anthropology*, vol. 41, 2012, pp. 87-100.
- Gestel, F. van et al. *Oude zinnen. Grammaticale analyse van het Nederlands tussen 1200-1700*. Martinus Nijhoff Uitgevers, 1992.
- Harms, R. *Pamfletten en publieke opinie: Massamedia in de zeventiende eeuw*. Amsterdam University Press, 2011.
- Johnstone, B. "'He says ... so I said': Verb Tense Alternation and Narrative Depictions of Authority in American English." *Linguistics*, vol. 25, 1987, pp. 33-52.
- Johnstone, B. "'Oral Versions of Personal Experience': Labovian Narrative Analysis and its Uptake." *Journal of Sociolinguistics*, vol. 20, no. 4, 2016, pp. 542-560.
- Krusenstjern, B. von, en H. Medick. *Zwischen Alltag und Katastrophe: Der Dreißigjährige Krieg aus der Nähe*. Vandenhoeck & Ruprecht, 1999.
- Labov, W. "Some Further Steps in Narrative Analysis." *Journal of Narrative and Life History*, vol. 7, no. 1-4, 1997, pp. 395-415.

- Labov, W. "Introduction to the Language of Life and Death." *The Language of Life and Death: The Transformation of Experience in Oral Narrative*, Cambridge University Press, 2015, pp. 1-13.
- McIntosh, C. "A Matter of Style: Stative and Dynamic Predicates." *PMLA*, vol. 92, no. 1, 1977, pp. 110-121.
- Mortimer, G. *Eyewitness Accounts of the Thirty Years War 1618-48*. Palgrave Macmillan, 2002.
- Panhuysen, L. *De ware vrijheid: De levens van Johan en Cornelis de Witt*. 2005. Olympus, 2018.
- Pollmann, J. *Memory in Early Modern Europe, 1500-1800*. Oxford University Press, 2017.
- Poppe, C. van de. "Nieuwsberichten als stilistisch voorbeeld voor een vroegmoderne vrouw. Een analyse van het dagboek van Willemken van Wanray (ca. 1573-1647)." *Tijdschrift Vooys*, vol. 36, no. 4, 2018a, pp. 16-26.
- Poppe, C. van de. "The Shaping of an Innocent Martyr. The Linguistic Strategies of the Remonstrant Widow Willemken van Wanray (ca. 1573-1647)." *Early Modern Low Countries*, vol. 2, no. 2, 2018b, pp. 226-243.
- Prud'Homme van Reine, R. *Moordenaars van Jan de Witt: de zwartste bladzijde van de Gouden Eeuw*. De Arbeiderspers, 2013.
- Reinders, M. *Gedrukte chaos: Populisme en moord in het Rampjaar 1672*. Balans, 2010.
- Rinkel, T. "Over zeventiende-eeuwse participiumconstructies: Participiumconstructies bij Hooft, De Laet en De Vries." *Tijdschrift Voorgang*, vol. 10, 1989, pp. 205-234.
- Schiffrin, D. "Tense Variation in Narrative." *Language*, vol. 47, no. 1, 1981, pp. 45-62.
- Stipriaan, R. van. *Ooggetuigen van de Gouden Eeuw: De wonderjaren van de Republiek*. Singel Uitgeverijen, 2019.
- Vandeweghe, W. *Grammatica van de Nederlandse zin*. Garant, 2000.
- Vroomen, I.H. *Taal van de Republiek. Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672*. 2012. Erasmus Universiteit Rotterdam, Proefschrift. RePub, repub.eur.nl/pub/32307/.

Bijlage 1: Transcripties

1.1 Transcriptie 'Eenige particulariteyten'

1 EENIGE PARTICULARITEYTEN; Voorgevallen op den 20 Augusty, 1672. als wanneer de
2 twee gebroederen Cornelis en Johan de Witt van de Haeghse Borgeren wierden omgebracht,
3 gehoort uyt de mont van Hendr Verhoeff, Silversmit, woonende tot Voorburgh, die by de
4 naergenoemde actien is present geweest.

5 Eerstelyck seyde hy Verhoeff, dat de Haeghse Burgery was op de been geraeckt op een
6 gerught dat de boeren en Huysluyden van meeninge waren den Haegh te plunderen, als mede
7 op het uytgaen van Willem Tichelaer, beschuldiger en medegevangen van de Hr. Cornelis de
8 Witt.

9 Weynigh tyts daer na seyde hy Verhoeff, dat hy smorgens Gode gebeden hadde, dat hy
10 moghte de Witten helpen om hals brengen, ofte self sterven. *Nota: of 'er geen complot is*
11 *voorgegaen.*

12 Hy vorder synde onder het blaeuwe vaendel; waer over Capiteyn de Swart
13 commandeerde, bevond syn Capiteyn seer gealtereert, niet wetende in die ongestuymigheyt
14 hoe hy sigh soude gedragen, soo dat de rotsgesellen (siende syn flaeuhertigheyt) dickwils
15 dreygden hem van de Compagnie te willen afjagen, en hem Verhoeff in zyn plaets te stellen.

16 Deselve Compagnien verder komende te marcheren door de gevangen-poort, nae de
17 Cingel, rescontreerde omtrent het huys van de Heer Moleschot seeckere Compagnie Ruyters,
18 in den Haegh guarnisoen houdende, aen welke hy Verhoeff toeriep, dat sy souden fileeren,
19 waer op den Officier voorrydende syn degen trock, onseecker wat hy in 't sin hadt, als
20 wanneer de Burgery haer klaer maeckte om vier te geeven, 't welck de Officier siende, liet

21 aenstonts de Ruytery fileeren, en aghter den anderen marcheeren, waer op Verhoeff riep in 't
22 voorby trecken, de Prins boven, de Witten onder, die anders meynd, die slaet de Donder! en
23 dit, soo hy seyde, om te hooren hoe de Ruyters waren gesint, waer op eenparigh antwoord
24 volghde, soo meynen wy 't oock, en swaeyde haere hoeden rontom, dit stelde haer gerust om
25 't werck uyt te voeren.

26 Hy Verhoeff verklaerden tot dit werck genomen te hebben een State roer, 't welck in
27 twaelff schooten een pont loot hadt van nooden, laetende daer op looppen twee kogels.

28 Wanneer nu de Compagnie op de Cingel geposteert was, klaeghden de Burgers datse
29 geen genoeghsame ruymte hadden, en seyden aen den Capiteyn dat hy sou marcheeren naer
30 het Huys van den Ryn-graeff, waer omtrent sy eenigen tyt haer geweer neerleyden.

31 Onderwyl was by hem Verhoeff gekomen den Colonel van de Burgery genaemt Maes,
32 versoeckende hem particulier te mogen spreecken, en braght hem ten huysse van eenen
33 Beukelaer, alwaer mede was gekomen Schepen van Bancken, in wiens presentie gedaghte
34 Maes hem Verhoeff een roemer wyn braght op de gesontheyt van den Prince van Orange,
35 waer op Verhoeff antwoorde hoe gy dat meynd weet de Duivel, evenwel al is de Roemer
36 groot sal ick hem uyttrincken; ondertusschen betoonde Maes hoe veel ongemacks konde
37 komen uyt deese revoltes, ende wat swarigheden voor de aenleyders van 't werck, vragende
38 onder anderen wat men met de Witten in 't sin hadt, en seyde de Silversmit, doot te slaen: hier
39 op repliceerde Maes, dat hy Verhoeff nu een ongemeene dienst konde doen aen gedaghte
40 Heeren de Witten, afraadende by de andere Complicen het voornemen; sullende de Heeren
41 van den Haegh in 't generael en particulier aen hem dankbaer wesen, ende in alle
42 gelegentheyt zyn goeden dienst soecken te recompenseren, waer op Verhoeff met hevigheyt
43 uytvoer, seggende, dat die voor schelmen sprack niet veel beter was; waer door alle devoiren
44 van gesejde Maes vruchteloos bleven, scheidende Verhoeff na dat hy nogh een glas a 2

45 gedronken hadde met dreygementen: in alle dese voorstellen en tegensprecken sweegh de
46 Heer van Bancken 't eenemaal stil, waer op Verhoeff retireerde by sijn Compagnie.

47 Alwaer gekomen, ordonneerde hy Verhoeff de Tambours de mars te slaen, om te
48 avanceeren onder de gevangen poort.

49 Tusschen wyl quam de Burgermeester Groenevelt om weder met Verhoeff te
50 sprecken, van wien hy instantelyck gebeden wiert op 't Stadshuys te willen komen, eer iets
51 verders wierdt aengereght, waer op hy Verhoeff volghden, tredende door de andere
52 Compagnien, evenwel met groote bekomernisse, soo hy seyde, voor de Borgerwaght, welcke
53 omtrent veertigh man sterck de waght aldaer was houdende op 't Stadthuys, en van wien
54 niemant van 't voorgenomen desseyn wisten.

55 Dogh komende op 't Stadhuys wierdt hy Verhoeff datelyck geanimeert door 't volck
56 aldaer wakende, die hem seyden, wy weten wat gy in 't sin hebt, weest couragieus Verhoeff
57 en toontje dapper, soo se u meynen achter af te leyden maeck maer eenigh gerught, wy sallen
58 de deur op loopen, en brengense liever alle om den hals.

59 Hier op treet hy Verhoeff alleen binnen, niet anders by sigh hebbende als zyn zyd-
60 geweer, en een groot mes in syn sack, om by occasie sigh daer mede te dienen; als wanneer
61 Burgermeesteren Schepenen en Vroedtschappen alle opstonden, ende hem met ongedeckten
62 hoofde goeden dagh wenschten, waer op hy Verhoeff versoght dat de Heeren sigh soudent
63 decken en gaen sitten, 't welck geschiedende, wilden sy dat hy sigh mede soudent decken, 't
64 welck by hem instantelyck wierdt gerefuseert, blyvende bloots hooft staen. *By dese*
65 *vergaderinge was de Baljuw niet present.*

66 Ondertusschen vervolgde Burgemeester Groenevelt het woort, seggende, dat sy
67 Heeren hem althans hadden ontboden in hare vergaderingh om een goeden dienst van hem te
68 trecken, wetende dat hy was een welgeseeten man binnen den Haegh, voorsien met een
69 notabele silvere winckel, derhalven dat hem vooral geen losse actien betaemden, dat den

70 Haegh ende de Heeren de Witten eeuwiglyck aen hem souden blyven verplicht, met beloften
71 van alle behoorlycke erkentnisse, soo hy, als veel vermogende onder de burgery aldaer, de
72 saeck daer toe konde dirigeeren en brengen, dat genoemde de Witten wierden bewaecht met
73 twee borgers uyt ieder Compagnie, ter tyd en wylen dat myn Heer de Prins in den Haegh
74 quam om desselfs senitment en goetvinden te onderstaen en te weeten.

75 Waer op Verhoeff antwoorde dat hy de Duyvel van de Witten hadt, dat hy nu twee
76 verscheyde reysen verraders haer huysen hadt helpen bewaren, 't geen hy niet meer meinde te
77 doen; denoteerende met de twee reysen de Huysen van de Raedtpensionaris ten tijde van sijn
78 quetsuur, en van den Colonel Momba, ten tijde van 't verlaten sijner Post aen den Yssel en
79 Tolhuys.

80 Als wanneer de Pensionaris van der Hoeven vraeghde, wat dan sijn meyninge vorders
81 was? Waer op de Silversmit antwoorde, de Witten van de Poort te halen, en deselve om den
82 hals te helpen: waer op de Pensionaris repliceerde, ick en kan ten minsten niet gelooven dat
83 'er eenen Haeghsen borger gevonden sal worden, die daer toe de hand sal leenen, en seyde
84 Verhoeff het sal evenwel geschieden, spaert God myn 't leven, al sou ick het alleen doen, en
85 hebt alhier met den anderen maer een half uur patientie, ick sal u lieden beyde de harten in
86 handen leveren.

87 Waer op iemant vervolghde van de Heeren, soo is 't tijt dat wy uyt den Haegh
88 vertrecken, en hier niet en verblyven, waer op Verhoeff antwoorde, soo bent gy lieden alle om
89 hals, want gy lieden bent mede van de factie der Witten en haer geselschap.

90 Op welcke hevige gerughten de Borgerwagt de deur opliep, meynende dat 'er eenigh
91 geweld aen den Silversmit gedaen wiert, om het selve te weeren; en wierden van de gesejde
92 wagt eenige scheltwoorden gebruyckt tegen de Heeren van de Regeeringe, seggende seecker
93 borger, genaemt Mars, als onse lieven Heer een Lant wil straffen berooft hy de Heeren van
94 hare wysheyt.

95 Vervolgens gingh Verhoeff wederom na sijn Compagnie, konnende niet als met de
96 grootste moeiten daer by komen, hoewel Daffigny, van Valen en andere van sijn
97 medemackers hem hadden beloofd de passagie ter rug te faciliteeren, ende hem door de andere
98 by sijn Compagnie te helpen.

99 Hier en tusschen gebeurde dat seecker Borger, een Fransman sijnde, hem niet wilde
100 doorlaten; maer leyde het musquet op hem aen, niet sonder kommer van den Silversmit voor
101 eenig peryckel.

102 Komende voorts by de gevangen poort, soo riep de Silversmit nevens andere, de
103 schelmen moetender uyt, leggende sijn musquet, geladen met twee kogels, aldereerst aen op
104 de poort, na dat hy hadt gelost soo geven alle de omstanders een salvo op deselve poort, soo
105 datse binnen kort als een rooster was geschoten, dogh gegrendelt met twee grendels en een
106 sluyt-boom, was te minder apparentie om deselve open te krygen.

107 Nota, dat hem Verhoeff wierd geraden eenigh kruyt in 't slot te strooijen, en het selve
108 aen te steeken, dogh alsoo hy forghde voor het springen van de spyckers, oordeelde hy 't
109 selve te periculeus voor sijn.

110 Tusschen wylen komt seecker Koetsier aengaen, welke de omstanders raede uyt een
111 Smits huys sware moockhamers te halen om de deur met force en geweld op te slaen, waer op
112 Verhoeff sijn haeste na de Smit woonaghtigh in 't Voorhout, welke weygerende wiert
113 gedrongen twee van de swaerste over te geeven.

114 Met welke te rugh komende om de deur op te slaen, soo bevond hy dat de Cipier was
115 by der handt, en te vooren getreden, belovende met gemack de deur te sullen openen, des dat
116 sy souden aflaten van meer geweld op deselve te gebruycken.

117 De deur geopent sijnde, vlieght Verhoeff na boven met eenige borgers achter
118 volgende, vraegende aenstonts welke de kamer was van de Heeren de Witten? die hem

119 sijnde geweest, gebodt hy dat men geen kamers meer soude openen, om geen occasie te
120 geven, soo hy seyde, voor schelmen en dieven te eschappeeren.

121 Boven tredende ter kamer, bevond hy, soo hy seyde, beyde gebroeders bewaert met 4
122 borgers, welke alle soudon droncken gemaect sijn, en het geweer afgenomen en afhandigh
123 gemaect met presuntie dat sy soudon hebben gedaght te ontvlughten.

124 Binnen 's kamers sijnde, soo sagh hy den Ruard leggen op een Ledekant, hangende
125 sijn paruyck en hoedt ter sijde het hoofden-ende, denselve Ruard had op sijn hoofd een nacht-
126 muts, ende een lang dasjen om sijn hals.

127 De Raadtpensionaris stont aen een tafel aen de andere sijde van de kamer, iets
128 leesende, hebbende by sijn een Deurbewaerder ofte Bode, onderwyl tradt Verhoeff dicht aen
129 't Ledekant van den Ruard, schuyvende met beyde handen de Gordijnen open, en seggende;
130 Verrader gy moet sterven, bid God en bereydt u selven.

131 Waer op hy Verhoeff verklaerde, dat de Ruard dapper altereerde, en verbleeckte,
132 seggende, vrienden wat hebbe ik misdaen.

133 En repliceerde Verhoeff hier op, ghy bent een Prince-moorder, een verrader en
134 schelm, haest u maer aenstonts, soo rees de Ruard op, stil sittende met de handen over den
135 anderen, in gelyckenisse van iemant die bidt.

136 Waer op iemant van de Borgers, meede boven geklommen, de kolf van 't roer nam,
137 staande na den Ruard, soodanigh dat de Pilaren van 't Ledekant tot den andere vielen, sonder
138 evenwel den Ruard te quetsen.

139 Den selven gekomen tot op de sponde van 't Ledekant, en treckende sijn kousen aen,
140 bevond hy dat iemant ter opgedronge borgers, alreede in sijn muylen, staende voor 't
141 Ledekant, hadt gepist, waer op hy sijn hoofd schuddende, seyde, siet, wat hebbense gedaen?
142 maer Verhoeff antwoorde, treck maer aen 't is voor u maer om een korte tijt te doen.

143 Voorts wiert hem Ruard door een persoon kort van van statuere sijn nachtrock
144 omgehangen.

145 Onderwylen was den Raadtpensionaris toegetreden, vragende of men hem oock
146 vermeynde om hals te helpen? Waer op iemant van de omstanders seyde, jae schelm,
147 verrader, dief, gy sult den eygen gang van u Broeder gaen.

148 Tusschen welcke discoursen, een derde, nemende sijn roer, den Raadtpensionaris
149 sodanigen slagh aen sijn hoofd gaf, dat het bloed daer uyt gonsde, en een lap vel daer by
150 hingh, waer op den Raedtpensionaris sonder altereeren sijn hoedt en kalotje afligtende een
151 neusdoeck daer op heeft geleyt. En leggende sijn handen over den anderen, seyde sonder
152 verbleecken; Mannen is 't om myn leven te doen? Schiet my datelyck onder de voet, toonende
153 rustelyck sijn borst.

154 't Welck door hem Verhoeff belet wiert aen de omstanders, seggende, mannen de
155 schelmen moeten publyck sterven, soo als sy den goeden Buat, die 't soo wel met den Prins
156 en 't Lant meynden, hebben gedaen, soo oock den onnoselen van der Graeff, die beyde op 't
157 schavot sijn gestorven, en soo sullen sy oock doen.

158 Vervolgende met veel andere scheltwoorden, dat sy soo veel eerlijcke luyden hadden
159 geaffronteert, als Tromp, Kievit, van der Horst, &c. dat God nu quam om wraeck van haer te
160 neemen, besluytende dat God dit alles soo wonderlijck hadt beschikt.

161 Hier mede nam een gedeelte van de Borgery den Ruard van den kamer, hem ruckende
162 en stotende van de trappen met een ongemeen getier.

163 Waer op de Raadtpensionaris met de Silversmit soetjes achter aen quam volgende,
164 neemende den Raedtpensionaris hem by de handt, en seyde, vroomen Borger, hoe gaet dit
165 soo? ende verklaerde Verhoeff, dat hy een vuur in des Raadtpensionaris oogen sagh, 't geen
166 hem als vervaerde, en seggende indien de Raadtpensionaris waer gewapent geweest, ick
167 soude met myn twee persoonen hem niet derven aengetast hebben.

168 Interim vraeghde Verhoeff, myn Heer, hoe benje soo ver van onse lieven Heer
169 afgeweeken, dat ghy soo godloos, een Lant daer je soo geaght ende gesien waert, aen de
170 Fransen hebt overgegeeven, en soo meenigen eerlycken man hebt op de mesthoop gebraght,
171 deselve van al haer goet latende berooven?

172 Waar op den Raadtpensionaris repliceerde, soo sy alle soo hadden gedaen als ick, daer
173 sou tot nogh niet een Stadt overgeweest zyn.

174 Hier uyt presumeerde Verhoeff, dat hy door 't woort alle, meynde sijn mede
175 complicen, en soude hem gaern een uur gespaert hebben, om door tormenten en pynigen sijn
176 medestanders te ondersoecken, maer het rasende volck van beneden riep, dat hy het te langh
177 maeckte, seggende, hy verlaet sigh al met den Raadtpensionaris, van wien hy alreede de
178 goutbeurs en zyn horologie heeft.

179 Welck gerught wanneer de Silversmit quam te mercken, soo seyde hy, neemt den
180 schelm dan, en bruyt met hem voor den Duyvel.

181 Hier op beneden komende door de gevangen Poort, sagh hy Verhoeff dat de Ruard
182 alreede onder de voet was geslagen, leggende leunen op sijn hant.

183 En kreegh hy Verhoeff weynigh tijts daer na een slagh met een musquet op 't hooft dat
184 hy bloeide, sijnde deselve slagh gemunt op den Raadtpensionaris, die deselve ontweeck,
185 derhalven geseide Verhoeff, siende dat het dicht by den Raadtpensionaris periculus was,
186 weeck een weynigh van hem af, als wanneer seecker Persoon gekleet met een felpe-rock een
187 pistool nam, deselve den Raadtpensionaris van aghteren door 't hooft schietende, seggende
188 met een, daer leyt nu het eeuwigh Edickt.

189 Op welcke tijt mede een ander Persoon in 't graeuw gekleedt (welcke beyde personen
190 Verhoeff seyde niet te kennen) den Raadtpensionaris een steeck in sijn borst braght, waer op
191 hy voor overviel, leggende sijn handen te samen of hy wilde bidden.

192 En wiert voorts in 't ronde met een salvo van musquetten begroet, en gaf hy Verhoeff
193 last, dat men beyde de lighamen aen den hals, de eene aen de kaeck, de andere aen de wip sou
194 hangen.

195 Dogh een Bootsgesel wijser als ick, soo de Silversmit seyde, hingh de Lighamen aen
196 hare beenen op, synde sy schelmen na sijn oordeel niet waerdigh dat sy op de gewoone wijs
197 gehangen souden worden.

198 En wierden verder de lighamen van alle hare ledematen ontbloot, een ieder een
199 genoeghsaem bekent, den een afsnijdende de vingers, duymen, teenen, neus, handen, ooren,
200 enz.

201 Dogh beyde hare Herten seyde den voornoemden Verhoeff, dat hy seeckere jongen
202 ontnomen hadt, dewelcke deselve als een kaetsbal haer gedurigh in 't aensight kaatste,
203 derhalven de Herten als nogh by hem worden bewaert en gesien kunnen worden.

204 De Borgery, ofte een gedeelte van dien wilden onderwylen gaen plunderen het huys
205 van den Raedtpensionaris zalr: de huysen van de Heeren van Asperen, Bennebroeck, ende
206 meer andere, 't welck door hem Verhoeff (soo hy seyde) wiert belet, met voorgeven dat het
207 om niemant sijn middelen was te doen geweest; maer alleen om de schelmen om hals te
208 helpen, ende dat hy selfs op de plundersaers de eerste vier soude geeven.

209 Dit alles zynde gedaen, vertroocken de Compagnien yder na huys, en rescontreerde in 't
210 trecken 't selve blaeuwe Vaendel de Heeren Tromp en Kievit, leggende in 't Heeren
211 Logement op de Vyver-bergh, als wanneer de Burgeren riepen, langh leeff de Prins, lieve
212 lieve Tromp, waer op sy Heeren haren hoedt eens keerden.

213 Treckende voorby 't huys van den Raedsheer van der Graeff riepen eenige uyt de
214 Compagnie aen de Moeder van den onthoofden van der Graeff, wy hebben de doot uwes
215 Soons gewroken, sy hangen al op die de oorsaeck daer van syn.

216 Treckende voorby 't huys van Prins Maurits na de Pooten, so was even voor haar (soo
217 sy seyden) gesien den Rotterdamse Burgermeester van der Aa, die als een blixem verdween,
218 soude anders op de eygen manier als de Witten getracteert sijn geweest.
219 Dit narrée behoort den 16 Octob: 1674. binnen Voorburgh.

1.2 Transcriptie 'Verhael tot myner memorie'

1 Verhael tot myner memorie van het eynde der Heeren Mr. Johan de Witt, Raedtpensionaris
2 van Hollandt en West-vrieslandt, en Cornelis de Witt, Ruaerd van den Lande van Putten, &c.
3 door my gesien, ende tot het eynde toe bygewoont, in 's Gravenhage den 20 Augusty, A*.
4 1672

5 's Morgens omtrent ten half tien uren op het Buyten-Hof wandelende, wierd van eenige
6 luyden my bekend gemaekt, dat de Ruaerd van Putten sijne sententie op de gevangen-poort
7 ontfangen hadde, alwaer hy sedert eenige weecken in hegthenisse was geweest, op het
8 aenklagen van eenen Willem Tiechelaer, Chirurgyn, gewoont hebbende in Piershil: die hem
9 beschuldigde van getenteert te hebben op het leven van sijn Hoogheyt, den Heere Prinse van
10 Orange: als mede dat de voorsz. Tiechelaer aenstonts uyt de gevanckenisse soude komen:
11 gelyck hy waerlyck voorts volghde, nemende sijne wegh over het buyten en binnen-hoff, naer
12 de Casteleyne, by wylen stil staende, en sigh vertoonende, seggende veel lasterlijcke
13 woorden: wiert aldaer ontfangen van een vagebont, in de wandelingh genaemt Jonker van der
14 Moesel, voor deesen uytgebannen tot Leyden, en nu nogh tegenwoordigh van alle eerlijcke
15 luyden gehaet en geschouwt als de pest: welke voorsz. twee Persoonagien malkanderen met
16 seer groote genegentheyt embrasseerden, gelijk het oogschijnelijck scheen: hy seyde dat de
17 Ruaerd wel naer de pynbanck gebraght was, ende pro forma gepijnicht, wyl hy in het
18 wederkeeren alsoo fris was, als in het heene gaen, en daer selfs mede laghte: dat de Ruaerd
19 sijne sententie ontfangen hadde, sijnde ontbloot van alle sijne ampten, ende uyt den lande
20 gebannen, seggende voorts, dat men hem ofte den Ruaerd hadde behooren 't hooft voor de
21 voeten te leggen, maer dat de Reghters het selve niet hadden durven doen aen sijn kant, om
22 dat hy rechtmatighlijck den voorsz. Ruaerd beschuldicht en aengeklaeght hadde: en aen de

23 andere kant, om dat de voorsz. Reghters mede schuldigh waren. Dat seggen liep voort van
24 mont tot mont, soo wel onder de Burgers als onder het canaille; dogh de Burgerije hield sigh
25 stil; maer het canaille quam voort op de been. Deze twee personagien waren middelerwijl in
26 de Casteleyne, drinckende ende leggende uyt de venster, versamelende voorts voor de deur
27 veel canaille: veel andere lieden met my gingen mede in deselve kamer by hen: alwaer hem
28 gevraaght sijnde, of hy niet gepijnicht was? antwoorde neen: of de Ruaerd sterven soude?
29 antwoorde neen: dogh hy verder gaende, seyde, dat de Heeren wijsen, dat moet men prijsen:
30 daer en is oock niet aan gelegen of hy leeft of sterft, als men 'er geen meer om hals brenghet.
31 Doen met een hevigheyt beginnende te spreeken, sijn hoofd ten vensteren uytstekende, seyde
32 wederom: Mannen, dien hondt sal datelijck met sijn broer uytkomen, die is 'er nu by, belet
33 het, nu is het tijt: wreeckt u nu van die schelmen, *de andere daer naer*, daer sijnder nogh wel
34 *dertigh* aen vast. Daer op aenstonts de Burgers aen 't roepen; wapen! wapen! het canaille,
35 moordt! moordt! verraedt: wy hebbender nu twee, die moeten 'er nu aen, ick sal de eerste
36 wesen; een ander daer van jaloers zijnde, seyde, dat sal ick u wel beletten, ick ben daer
37 toegebooren: en meer diergelijcke soort van woorden. Doen voort na de gevangen-poort
38 loopende, vonden de Raedtpensionaris met den Ruaerd in de deur van de gevangen-poort om
39 uyt te gaen, stieten hem voort te rugh: een Burger schoot op haar; dogh het musquet
40 weygerde. Een weynigh daer na roerde de trommel, en als of de vergaderplaets daer geweest
41 was, vergaderden sigh by troepen treffens omtrent ende om de gevangen poort, alwaer seer
42 weynigh tijts verstreecken, de vaendels by quamen: soo dat sigh de Burgers in seer goede
43 ordre rangeerden: stuttende voorts het canaille: doen gingen veele, 't sy uyt hunne drift ofte
44 ordre hunner officieren, in alle de huysen staende op het block, daer de gevangen-poort in
45 begrepen is, visiteeren of sy oock van afteren eschapeeren konden; maer keerden vernoeght
46 wederom: houdende rontom het voorsz. block goede waght, de andere rangeerden sigh onder
47 hunne compagnie, die stracks in ordere gesteld wierde: haer afgevraaght zynde wat sy

48 begerden, antwoorden dat sy den Ruaerd en Raedtpensionaris naer het Stadthuys begerden
49 te brengen.

50 Onderwylen gebeurde het dat een van de klercken van de Raedtpensionaris, genaemt
51 Bacherus, uyt de gevangnisse quam met bevende treden ende een doots aengesicht, gelyck
52 als iemand die verwesen is: het gevaer was groot genoeg: want eenigh canaille horende,
53 datter een klerck die van alles bewust was, uyt de gevangnisse gekomen was, ende de wegh
54 voorby de Zwaen gegaen was, volghde hem, seggende, waer is die schelm? die moet 'er al
55 mede aen. Dogh hy ontquam 't sonder een pas te verhaesten: apparent om dat sy hem niet
56 kenden, want sy hem voorby liepen, ende wel vyf of ses huysen voor hem waren: hy is dan
57 apparentelyck in het eene ofte andere huys gegaen, ofte wel een straetje ingeslagen, altyt hy
58 raeckte wegh. Op dit fatsoen bleven de Burgers omtrent twee uren staen, als wanneer drie
59 Compagnien Ruyters sikh in de wapens begaven, rangerende sikh de eene op de plaets voor
60 de Herbergh van de Zwaen, de andere op de Kneuterdyck, de derde op het Buyten-hoff. Een
61 Ridmeester, van het Buyten-hoff willende komen, om naer sijn Compagnie te gaen die op de
62 plaets stond, reedt wat sterck aen, ende willende door de gevangen-poort, wierdt seer
63 schielyck van de Burgers gestut: dreygden op hem te schieten; ende alsoo hy geen duyts en
64 sprack, liep groot gevaer: Een Heer daer by geval sijnde deede het woordt aen de Burgers, die
65 hem als doen doorlieten. De Burgers stelden sikh doen voort om, after, voor en ter syden van
66 de Ruyters: de Ruyterye siende dat sy soo benaewwt ende beset wierden, maecte semblant
67 van op de Burgers te willen aendringhen; dogh wierden voort gestut door het dreygen,
68 resistentie ende in postuur stellen van de Burgers, die, naer het scheen, absolutelyck daer op
69 geschooten souden hebben. Doen stont het geschapen, dat alles in een bloed-bat geset soude
70 worden, begerende doen aenstonts de Burgers, dat de Ruyters vertrecken souden naer buyten
71 om de passen te bewaren, alsoo sy verseeckert waren dat alle de Boeren van het omgelegen
72 lant aenquamen om den Haegh te plunderen. De Ruyterye genootsaeckt sijnde het selvige te

73 doen, indien niet begeerden alle gemassacreert te worden, vertrocken alle stillekens, behalven
74 de Compagnie staende op het Buyten-hoff, hebbende de ordinaris wagt. Dit nu alles soo
75 verre geluckt sijnde, moedigde de een den anderen aen, om het Vaderlant een goeden dienst te
76 doen; het welke zy meynden te kunnen uytwercken met het vermoorden van dese twee
77 Heeren. De principale van deze oproerige waren, onder veele andere, een france-kramer,
78 woonende in de Hooghstraet, schoon-soon in de Herbergh de Zwaen (sijnde dat geheele Huys
79 op de Heeren de Witt soo verbittert, dat het onmogelyck is om te kunnen beschryven: Dese
80 kramer toonde daer in presentie van eenige Heeren van Amsterdam. die doen aldaer thuy
81 lagen, een staeltje aff: my staet voor, hy Sergeant was, komende met sijn Compagnie
82 optrecken, eyschte hy van sijn Suster in 't voorby gaen seer schielyck een glas bier, seggende,
83 het selve seer confuselyck grypende ende halff uytdrinckende, nu sullen wy ons wreecken;
84 hem afgevraeght sijnde, of de Burgers uyt hun eygen auctoriteyt in de wapenen gekomen
85 waren? antwoorde van neen: dat se de Heeren Burgermeesteren aengedient hadden, dat se van
86 sints waren het selve te doen, die het haer voorts toestonden: siende wel dat al begeerden sy
87 het niet, onmogelyck was om te kunnen beletten.) Een Silversmit, woonende op de hoeck van
88 de groen-marckt, sijnde een langh en swart kaerel, die, gelyck in het vervolgh deser sal
89 vertoont worden, het gruwelyckste bedreven heeft. Een kneght van de Postwagen, sijnde voor
90 desen kneght geweest van de Heer van 's Gravenmoer, en dan nog een Burger, woonende in
91 de Pooten, nevens een Hoere-waert op het Spuy woonende in de Zwaen, gewesene Koetsier
92 van de Heer Pergens van Amsterdam, ende naderhandt Ruyter; nogh een Beelthouwer naest
93 het Engels kerckje. Dese personagien vergeselschap met veele andere, yder om 't furieuze,
94 begonnen luytkeels te roepen; nu is 't onse tyt: ende door die drift gedreven, ofte wel door
95 gegevene ordre hunner Officieren (dat wel meest te presumeren staet, dewyle dat alles met
96 sulcken ordre toegingh) schooten met scherp meenighte van schooten op de deur van de
97 gevangen-poort: dogh siende dat het onmogelyck was daer in te kunnen komen op die wyse,

98 liepen* eenige uyt die hoop naer de Smit, sijnde die van sijn Hoogheyd; hem tegens sijn danck
99 beroovende van seer groote mookers, hamers, ende breeck-yzers, die in het voorhuys stonden:
100 meynende aen deselve niet genoegh te hebben, gingen sy by sijne Buurman, dogh en vonden
101 daer geene; doen voorts na de gevangen-poort, slaende met groot geweld op de deur,
102 vloeckende ende sweerende daer onder, dat by aldien sy daer in quamen, dat se de Cipier
103 oock om hals souden brengen; Dees het zy door vrees, ofte om andere redenen, opende de
104 deur; vloogen doen voorts met haer veelen naer boven toe, vindende den Raedt-pensionaris
105 met sijn felpe mantel aen, den Ruaerd met een naghttabbaert, hebbende aen sijn lincker been
106 maer een witte kous: hy yets willende seggen, en tastende naer sijn andere swarte kous, wierdt
107 voorts met een scherpe houten pen in de keel geduwet: ende soo voorts met hulpe van de
108 Burgers, die haer bewaert hadden, uyt de kamer gedrongen: de trap afgaende wiert de Ruaerd
109 van afteren gegooyt met een bedt-planck, soo dat met sijn naers op de trappen viel: voorts by
110 de keel gevat sijnde, uyt de gevangen-poort gesleept. De Raedtpensionaris wiert tot daer wel
111 begraeuwt, en voor lant-verrader gescholden, dogh niet aengeraeckt: hy hadde eghter geen
112 gehoor van te kunnen spreekken, seggende gedurigh, wel mannen, mannen wat sal dit sijn?
113 waer op aenstonts geantwoort wierdt, dat sult ghy datelyck wel gewaer worden: hy antwoorde
114 doen nogh yets, 't geen niet heeft kunnen verstaen worden; dogh het eynde was, wy zyn
115 onnosel ende geen verraders, brenght ons daer ghy begeert en laet ons examineeren: met dat
116 spreekken, al verder gaende tot onder de gevangen-poort, alwaer sy den Ruaerd getrocken
117 hadden, die omtrent vier passen buyten de poort ter reghter-hant naer de muur getrocken
118 wiert, sagh dat sy sijnen Broeder met het slaen van de de kolven van de musquetten ende het
119 stooten van de trompen, vermoorden, wilde hy nogh iets seggen, maer en quamder niet uyt,
120 * NB. De Silver-smit heeft de Hamers gehaelt.
121 krygende mede een seer sware slagh op sijn hoofd, waer door genootsaecht was te knielen,
122 vallende voorts ter aerden; alwaer sy beyde met duysenden van slagen en eenige steecken

123 mishandelt wierden, en geschopt tot omtrent de muur, de Burgers daer voor staende,
124 separeerden sikh daer van daen met de beste ordere van de werelt, schooten doen eenige
125 schooten op de lighamen; de furie continueerde: men sleeptese op 't schavot, voorts
126 uytgekleet, met de voeten om hoogh aen de wip gehangen, berooft van alle de deelen haers
127 lighaems met groote vreugde. Eenen onbeschaemder als de andere, meynde de Ruaerds
128 mannelyckheyt af te byten met sijne tanden, dogh het selve te tay sijnde, sneed het af. Een
129 ander nam sijn oogh uyt het hoofd, slockende het selve in, vragende luyt keels, of hy het wel
130 soo weder soude kunnen uytkacken. Een ander willende door wreechtheyt te pleegen oock voor
131 een liefhebber van de Prins passeeren, sneed den Ruaerd een stuck vlees uyt het lyff omtrent
132 sijn heupen, seggende voorgenomen hadt het selve dien avondt met den Chirurgy Tichelaer
133 nogh te gaen braaden ende te eeten: wat dat monsterdier effectivelyck gedaen heeft in
134 vervolgh is my onbekent. Staet te remarqueren, dat de knecht van de Postwagens, die mede
135 een van de principaelste belhamels is geweest, naer sijn eygen seggen, in 't aentasten van het
136 lighaem van de Raedtpensionaris, wiens felpe mantel hy van het lyff afruckte, sulcken schrik
137 ende bangigheyt op het lyf kreegh, dat hy de loop nam, houdende egther de mantel: hy van
138 verre op de Vyver-bergh een seecker Heer siende komen, die wel eer hier te lande een
139 confiderabel ampt in de militie te water bedient hadde, geaccompagneert met eenige
140 Amsterdamse Heeren, die echter ganschelyck niet van sijn humeur waren, sidderende van
141 sulcken moordt, liep seer haestelyck naer hun toe, roepende, dogh benaedelyck, hier hebbe
142 ick den verrader Lange Jan sijn felpe lap: waer op die Heer antwoorden, dat is goedt mannen,
143 gaende soo voort na het schavot, sikh selven daer recht voor stellende: doen lagen de
144 lighamen op het groene sootje nogh geheelyck gekleet: wierden doen voorts van een varend
145 gesel by de beenen opgehaelt, geholpen sijnde van de Burgers, met lonten vast gemaect aen
146 de wip, soo opgehangen: Een Burger, die nogh een van de barmhertighste scheen, seyde
147 mannen sy sijn nu doot, laet se nu leggen, kleetse niet moedernaectt uyt: waer op een ander

148 die op het schavot stont, spreekende met den voorvraelden Heer, seyde, wat sey't er myn
149 Heer van? Hy antwoordende seyde; dat moet 'er nu mee deur. Doen continueerde dese
150 grouwel, daer wiert van het schavot seer sterck geroepen, dit zyn de landt-verraders, en,
151 wysende op Johan de Witt geseyt, dit sijn de schelmen, die geen vloot wilden in zee brengen
152 tegens Cromwel, maer lieten dien ouden Admirael Tromp soo deerlijck vermoorden: hy
153 meynden het de Zoon, ons Keesje oock te klaren, maer dat miste hem: dogh die hondt sette
154 hem nogh af: Maer nu dees schelm sijn broer tegens een wettigh Koningh soude gaen
155 veghten, is 'er voor de Vloot wel gesorgh, ende nogh dorft die hondt niet tegens de Fransen
156 aen. In die selfde furie de kleederen van de overledenen over het hoofd swaeijende, riep,
157 Tromp boven, de Witt onder, die het soo niet en wil die slaet de donder.

158 Meenichte van koetsen stonden dit schouwspel op de Vyverbergh aen te zien. Ja oude
159 luyden die door door glaesjens moesten sien. Dese mishandelde lighamen dus hangende,
160 berooft van alle deelen, sagh men de Burgerye genoegh, mompelende onder haer wel eenige,
161 dat men den ouden man hunnen Vader, nevens eenige Reghters, het selve behoorden te doen:
162 dogh die geen ondersteun vindende, waren genootsaeckt voor die tyt haer vervloecte
163 moortlust te staken; trocken gesamentlijck af, de fatsoenelijckste naer huys, andere naer de
164 kroegh, stellende twee Ruyters tot bewaringh van de lighamen, waer van den eenen soo dra
165 niet gekomen sijnde voor het groene sootje, van sijn paerdt steegh, en den Ruaerd nogh een
166 overige toon afsneedt, veylende hem voorts aen de omstanders voor dertigh stuyvers te koop:
167 alle de andere leden wierden mede publykelyck verkoght: Dus bleven dese lighamen tot
168 omtrent half tien uren stil hangen, als wanneer het voornoemde monsterdier, sijnde een
169 Silversmit, op pretext gelyck of hy, ofte wel door andere wierdt uytgestroyt, in de sack van
170 den overleden Raedtpensionaris eenige brieven gevonden had aen den Heer Beverningh, waer
171 inne het verraedt klaerlyck consteerde en bleeck, de harten uyt de lighamen van de twee
172 Heeren halende, met ingewandt en al, smytende haer het selve tegens haer aangesicht, met

173 veele lasterlycke woorden; hy gaf voor, de harten naer Engellant, ofte naer sijn Hoogheyte
174 willen senden. Waer deselve gevaren zyn weet God: het geene dat 'er my van bekend is, is, dat
175 de voornoemde Silversmit deselve gingh vertoonen in seecker Herbergh, daer eenige Prins-
176 gesinde waren, die de voorschreeve harten met groote verfoeyinge handelden. Het lighaem
177 van den Ruaerd wierdt door deselve Silversmit opgespalckt met een hout, gelyck men de
178 beesten doet, dogh van de Raedtpensionaris bleef soo hangen. Het volck geheel bykans wegh
179 sijnde, wierden de lighame, apparentelyck door de dienaers van de voorsz. Heeren wegh
180 gehaelt, ende in het huys van den Raedtpensionaris gebraght. 's Morgens vroegh liep yder een
181 naer het schavot, stuckjes hout van de wip affsnydende, daer maer een weynigh bloedt op sat.
182 Dit is het eynde van dese twee Heeren.

1.3 Transcriptie 'Verhael van 't ombrengen'

1 Verhael van 't ombrengen der Heeren Johan en Cornelis de Witt; den 20 Augusty, 1672.

2 Op Saterdagh den 20 Augusty des Jaers 1672. 's morgens omtrent half tien uuren is aen 't
3 huys van den Heer van Swyndrecht, staende op de Kneuterdyck gekomen de dienstmaeght
4 van de Cipier der gevangen-poort, dewelcke vraeghde en voorgaf dat noodtsakelyck de
5 geweesene Heer Raedtpensionaris Johan de Witt, of sijn Suster de Vrouw van Swyndrecht,
6 spreekken moest. Soo is de Vrouw van Swyndrecht met die dienstmaeght in de sydel-kamer
7 gegaen, en de maeght seyde; *Mevrouw, myn meester de Cipier heeft my hier gesonden om*
8 *boden-broodt; alzoo de Heer Ruaerd by sententie van de Heeren van den Hove vry verklaert*
9 *is, en kan vry uytgaen.* De Heer Johan de Witt op die tyt in de andere sydelkamer gebarbiert
10 werdende, soo gingh de Vrouw van Swyndrecht sijn Ed. aenstonts die boodschap doen,
11 dewelcke daer op aenstonts mede by de Dienstmaeght quam, soo repeteerde deselve
12 Dienstmaeght andermael de boodschap als aen de Vrouw van Swyndrecht gedaen, en
13 voeghde daer voort by, *de Heer Ruaerd wenste u Ed. datelyck wel eens te spreekken,* soo
14 vraeghde de Heer geweesen Raedtpensionaris aen meergemelde dienstmaeght, *is de Ruaerd*
15 *niet gebannen,* alzoo sijn Ed. even daer te vooren sulcks van sijn dienaer verstaen hadde, soo
16 antwoorde de Dienstmaeght weder, *daer weet ick niet van, hy magh vry uyt gaen,* soo heeft de
17 Heer geweesene Raedtpensionaris hem daer op aenstonts sijn mantel doen geven, en
18 gecommandeert dat dat sijn karos soude worden ingespannen, en hem aenstonts soude hebben
19 te volgen nae de gevangen-poort, alsoo sijn Ed. daetelyck weder meende van daer te gaen, en
20 is soo voorts, gevolght van Jan van der Wissel sijn dienaer en domesticq Klerck, mitsgaders
21 van Wolfert Bacherus, en Reynier van Ouwenaller sijne Klercken, nae de voorschreeve
22 gevange-poort gegaen; zynde de Heer Rekenmeester Jacob de Witt op die tyt in den Hoff

23 aghter 't huys in een boeckje lesende, en wanneer men hem de voorsz. bootschap mede
24 bekent maeckte, en verstont dat syn Soon de geweese Raedtpensionaris albereyts derwaerts
25 gegaen was, soo wiert moeijelyck waerom niet gewaerschouwt, ende hem eerder sulcks
26 aengedient was, alzoo meende mede derwaerts gegaen te hebben, om sijn Soon den Ruaert
27 mede eens te spreecken. De Heer gewesen Raedtpensionaris dan aen de deur van de gevange-
28 poort gekomen sijnde, vindt daer niet meer als twee Haeghse Burgers met hun geweer,
29 nevens twee ruyters. De Heer geweesen Raedtpensionaris die Burgers aensprekende seyde;
30 *mannen hebt ghylieden oock iets gehoord*, waer op met een een stuurs wesen *neen* by haer
31 geantwoort zynde, lieten hem onverhindert passeeren en 't gevangenhuys ingaen, wordende
32 door de Cipier datelyck geleyt naer boven op de kamer daer hy de Heer Ruaert vindt, daer
33 weynigh tyts met de Heer Ruaert gesproocken hebbende, sondt een van syne klercken,
34 namentlyck Wolfert Bacherus om copie van de uytgesproocken sententie te halen. Syn andere
35 klerck, namelyck Reynier van Ouwenaller nae beneden gesonden hebbende om te sien of 'er
36 oock veel volcks begost te vergaderen. Dogh een uurtje omtrent by sijn broeder geweest
37 zynde, en de klerck by hem om de sententie uytgesonden niet wederom op de gevange-poort
38 konnende geraken, door belet van de Burgers, die voor voor de poort seer aengegroeit waren,
39 soo is hy Hr. geweesen Raedtpensionaris afgekomen met intentie om sonder sijn broeder
40 alleen wederom uyt en nae sijn karos te gaen, sijnde die ondertusschen voor of ter sijden de
41 deur van de gevange-poort gekomen, dogh uyt de deur willende treden, wierdt hem sulcks
42 door de Burgers aldaer vergadert belet, en daer onder speciael door een burger genaemt *van*
43 *Os*, sijnde een die litten op kannen giet, woonende op 't Spuy, seggende, *Hier magh niemandt*
44 *uyt*. Daer op by de Heer geweesen Raedtpensionaris gevraeght sijnde, *waerom niet mannen,*
45 *want ghy weet wel wie ick ben*, soo wierdt by eenige van haer geantwoordt, *wy en hebben 'er*
46 *geen last toe*; vorder daer op by hem gevraegt sijnde, *wat last moet ghylieden hebben*, soo
47 antwoorde eenige van haer, *van onsen Officier*: daer op een geroep ontstaende *schiet, schiet*,

48 soo wierdt sijn Ed. te rugh getrocken door sijn eene klerck, namelyck Reynier van
49 Ouwenaller, als mede door de Dienstmaeght van de Cipier en wiert de deur wederom
50 toegedaen, soo vraeghde doe sijn Ed. de Cipier, *kan men niet ergens achter uyt gaen*, waer op
51 gemelde Cipier antwoorde van *Neen*, soo heeft sigh wederom naer sijn broeder de Heer
52 Ruaerd begeven, die aen sijn Ed. daer weder by komende, seyde, *ick daght wel dat ghy niet*
53 *uytgeraeckt en was, vermits ick uyt 't venster siende u niet over de plaets sagh gaen*, soo
54 seyde doe en onder andere discoursen de Heer Raedtpensionaris een en andermael, *ick wenste*
55 *dat ick hier van daen was, hoe kom ick 'er nogh van daen*, soo antwoorde de Heer Ruaerd
56 aen sijn broeder, *'t is uw klercks schuldt, die u niet gewaerschouwt heeft*, sijnde het doe
57 omtrent half elf uren.

58 Weynigh tyts daer nae syn boven gekomen by meergemelde Heeren, de Vaendrigh
59 van de Burgerwacht nevens nogh een Haeghs Burger, synde de voornoemde van Os om te
60 sien of sy daer nogh waeren, soo nam gemelde Vaendrigh aen met sijn Capiteyn te spreecken
61 ende te overleggen, hoe de Heer Raedtpensionaris best uyt geraecken mocht, dogh is niemant
62 van haer daer toe wederom gekomen. Doch korts daer nae een gerucht ontstaende, als of de
63 Heeren Ruaerd en Raedtpensionaris van de gevange-poort waren ge-eschappeert, soo syn op
64 dito poort gegaen 10 of 12 burgers uyt 't Orange blanche bleu Vaendel dat sigh voor de deur
65 van de gevange-poort geposteert had ende aldaer de wacht was houdende, om te sien of
66 gemelde Heeren daer nogh waeren, boven by de Heeren gekomen sijnde, seyden aen
67 meergemelde Heeren, *dat men haer excuseeren moest, dat sy daer waerens om 't graeu te*
68 *stillen*, waer op meergemelde Heeren antwoorden en seyden, *wy sijn hier, wy sullen niet wegh*
69 *gaen, weest maer te vreedten*.

70 Die weder van de poort gekomen sijnde en haer medeburgers raport doende dat daer
71 nogh waeren, soo is daer op wel twintigh of dertigh van 't gepeupel of graeu mede boven
72 gelopen om haer te sien, welcke haer siende meest haere hoeden en mutsjes afgenomen

73 hebben, en weder afkomende seyden mede dat de Heeren daer nogh waeren, en dat wel te
74 vreedden soudén sijn; ondertusschen quaemen de vyf overige Compagnien burgers mede in de
75 wapenen, waer van 't Blaeuwe vaendel sigh op 't buyten-hoff, de vier andere als 't Witte en
76 Orange op de Plaets, en 't Groen en Colombyn of Appelbloeisel Vaendel sigh op de
77 Vyverbergh, ende 't sesde, te weten Orange blanche bleu Vaendel, als voorgeseyt, de wagt
78 hebbende sigh voor de deur van de gevange-poort geposteert hebben. Omtrent een uure sette
79 sigh de Heer Ruaert nevens de deurwaerder, daer toe versoght, aen tafel om wat te eeten; over
80 tafel sittende quam onder anderen de Meydt van de Cipier, seggende aen de Heer Ruaert, *Myn*
81 *Heer, de burgers die raesen en die tieren soo*, soo antwoorde de Heer Ruaert seer
82 kloeckmoediglyck, *wat willen sy hebben*, soo seyde de Meyt *sy willen u doodt slaen*, soo
83 repliceerde de Heer Ruaert weder, *is 't om my te doen, soo laetse komen, hier ben ick*. By na
84 gegeten hebbende, synde doe omtrent twee uren, is boven gekomen de Heer Fiscael Ruysch,
85 gevolgt van eenige Officieren van de Burgerye en 5 of 6 Burgers van de wacht, ende waer
86 onder mede was de meergenoemde *van Os*, soo sprack gemelde Heer Fiscael de Heer
87 Raedtpensionaris aen, nae dat al vorens sijn Klerck Reynier van Ouwenaller, als mede sijn
88 dienaer Jan van der Wissel gelast was uyt te gaen, *Myn Heer dese burgers sullen hier wat*
89 *moeten blyven*, waer op de Heer Raedtpensionaris nogh aen tafel sittende syn servet
90 nederleyde en opstont, als meenende die Burgers tot bewaringe van sijn broeder de Heer
91 Ruaert te komen ende om hem af te halen, en meende alsoo mede van de kamer te gaen, dogh
92 wierdt door de Burgers gesezt, *Hola myn Heer, ghy moet hier mede blyven*, soo wiert door
93 meergemelde Heer Fiscael geseyt, *myn Heer sal nogh wat patientie moeten neemen, om dat*
94 *de Burgers wat seer oploopende sijn*. De Heer Fiscael daer meede weder af en buyten gaende,
95 soo bleeven die Officieren en burgers daer om de Heeren te bewaeren, wordende oock die
96 Officieren versoght van 't geen daer nogh overigh was met haer wat te willen eeten, gelyck
97 eenige oock gedaen hebben, wordende oock die Officieren en burgers door eene minnellycke

98 aen- en- t' samenspraeck van meergemelde Heeren volkomelyck ter nedergestelt. Nae den
99 eeten las de Heer Raedtpensionaris in den Bybel in 't boeck der Rechteren: de Heer Ruaert
100 sigh op een Ledekantje in sijn nachttabbaert tot rusten geleght hebbende. Ondertusschen
101 raeckten mede in wapenen ende te Paert 's Lants Ruyterye voor soo veel die voor die tyt in
102 den Haegh guarnisoen houdende was, bestaende uyt drie Compagnien paerden; welcke sigh
103 gerangueert ende geposteert hebbende op de Plaets buyten de gevange-poort, achter de
104 Burgerye, ende wordende aldaer gecommandeert door de Graef van Tilly, wiert een valsch
105 gerucht gedebiteert als of eenige huysluyden en boeren van 't omleggende platte landt, nae
106 den Haegh in aentocht waeren: waer op welgemelde Graef van Tilly uyt de naem van eenige
107 Heeren gecommiteerde Raeden, (welcke 's middaghs door 't scheidende van de vergadering
108 van haer Ed. Groot Mog. de Heeren Staeten van Hollandt en Westvrieslandt, de sorge tot het
109 beslegten van dese Foule, doe nogh niet seer vehement sijnde, was aenbevolen,)
110 gecommandeert wiert sigh met sijn onderhebbende Ruyterye te begeven nae de advenues van
111 den Haegh, om quansuys die aennaederende huysluyden en boeren te resisteeren, op welck
112 mondelyck commandement by welgemelde Graef van Tilly geantwoort wierdt dat sigh van
113 daer niet soude begeven, ten waere hem sulcks schriftelyck wiert gecommandeert; soo is hem
114 korts daer na gebraght een schriftelycke ordre of commandement by de *Heeren van Asperen*
115 *ende Bosvelt* als Gecommitteerde Raeden, geteekent, waer by meergemelde Graef van Tilly
116 gecommandeert wiert met sijn onderhebbende Ruyterye van daer af te trecken, ende sigh te
117 begeven ende te posteerden aen ende omtrent de advenues van den Haegh, welck schriftelyck
118 commandement by meergemelde Graef van Tilly gelesen sijnde, seyde in substantie aen die
119 geen die hem 't selve braght; *Ick sal obedieeren, maer nu syn dat doode lieden*: daer mede de
120 Heeren Ruaert en Raedtpensionaris denoteerende, en is daer op afgetrocken. Als wanneer
121 onder de Burgers van 't blaeuwe vaendel, als geseght, op 't buyten-hoff staende, een
122 comploterye of ooploopenheyt ontstont, sijnde doe omtrent drie of vier uren nae de middagh,

123 ende dat wel door principael toedoen ende aenhitsen van *Johan van Bancken*, doen ter tyt
124 Schepen en nu Baljuw van den Haegh, die sigh buyten sijn employ en beroep onder de
125 Burgerye ten sine als geseght vermenght hadde, begeerende met geweld en per force
126 meergemelde Heeren van de poort te hebben, die daer op oock toedrongen op 't Orange
127 blanche bleu vaendel, als meermaels geseght, op de waght voor de deur van de gevange-poort
128 staende, die van 't blaeuwe vaendel in 't eerst ende begin resisteerden, dogh in 't eerste gelit
129 van die van 't Orange blanche bleu vaendel staende eenen *Adriaen van Vaelen* Pockmeester,
130 woonende op 't Spuye, ende getrouwt met *Aerland Stockouwers** vermaerde en infame hoer,
131 die 't blaeu vaendel willende doorlaeten, veroorsaecte eenige confusie onder 't Orange
132 blanche bleu vaendel, waer op die van 't blaeu vaendel, en dat meest door speciael toedoen
133 van gemelde *Adriaen van Valen* oock toe ende doordrongen, en soo voor de deur van de
134 gevange-poort quamen, en nu soo doorgedrongen sijnde, maeckte die van 't blaeuwe met het
135 Orange blanche bleu vaendel als een corps, en begon den doe oock voort, te weten eenige van
136 beyde die vaendels te schieten op de deur van de gevange-poort.

137 Ondertusschen ontstont mede een geroep als of men meergemelde Heeren van de
138 poort hebben, ende op 't Stadhuis van den Haegh brengen wilde tot de komst van sijn
139 Hoogheyd. De principaelste die op de deur van de gevange-poort geschooten hebben, zyn de
140 volgende geweest, naementlyck meergemelde *Adriaen van Vaelen*, eenen *van Dorsten*
141 Wynkoper en Herbergier in de Beurs van Dordrecht: eenen *d'Assigny*, wapensnyder aen de
142 stal van sijn Hoogheyd: eenen *Hendrick Verhoeff*, Silversmit woonende op de vogelmarckt
143 aen 't eint van de school- en de vlaeminghstraet by de groenmarckt, die oock nogh beyde de

144 *segge, *Aerlandina Bellochius*.

145 Harten van meergemelde Heeren in spyck-oly bewaert: eenen *Caspar de Mars* Beeltsnyder,
146 woonende in 't Noort-eynde, die oock naederhant Pretium sceleris ontfangen heeft, als sijnde
147 door de Baljuw van Bancken geavanceert tot marcktschipper op Amsterdam, hebbende hy

148 oock altoorens aen meergemelde Heer Baljuw vereert een houwertje of degen dat uyt de
149 karos van de Hr. Raedtpensionaris nam, wanneer die, ten eynde als voor geseht voor de
150 gevange-poort quam, en 't welcke gemelde Heer Baljuw geseht werdt, tot een gedaghtenis
151 nogh op sy te draegen: nogh een *Bleecker* genaemt ... oock een lange Molenaer genaemt *Jan*
152 *van Vredenburg* van Utrecht: en diergelycke gespuys meer. Dese dan op de deur van de
153 gevange poort, als geseht, schietende, ende niet open gaende, wiert gehaelt een moker by een
154 Smit in 't Voor-hout by de Leydtse wagens, ende daer mede met groot geweld op gemelde
155 deur slaende, ende echter niet open gaende, sweerende ondertusschen alles te willen
156 vermoorden wat daer in was, soo heeft de Cypier eyndelyck de deur, die alreede seer aen
157 stucken geschoten ende geslagen was, nogh selfs door dreigementen opgedaen. Doe met een
158 overgroot bitter- hevigh- en verwoetheyt de trappen op, nae boven loopende, daer
159 meergemelde Heeren waeren. By haer komende sprack de Heer Raedtpensionaris dese
160 raesende en woedende burgers nogh vriendelyck aen. De Heer Ruaert, als geseht, in sijn
161 nacht-tabbaert sigh op een ledekantje om wat te rusten gelegte hebbende, wiert hy Heer Ruaert
162 aenstonts door een van die woedende Burgers van die troep, met een musquet furieus in sijn
163 lenden gestooten, hy versoeckende sijn broeck te mogen aantrecken dat te naeuwer noot
164 verkreegh, wierden beyde dito Heeren met soodaenigh geweld ende force van boven gehaelt
165 ende afgedreven, ende dat genoeghsaem tegens wil en danck van die Officieren en Burgers,
166 met de Heer Fiscael, als voor verhaelt, die om die Heeren te bewaeren daergekomen waeren,
167 ende welcke Officieren en Burgers oock al door die Heeren soodaenigh, als mede
168 voorverhaelt, waeren ter nedergeset, dat oock alles gaern, by aldien gekont hadden, soudent
169 belet hebben, en wanneer iet tot voorspraeck van de Heeren aen die woedende Burgers wilden
170 voortbrengen wiert haer verweten ende geseht, *ghy sijt schelmen, gy hebt u al mede laeten*
171 *omkoopen*; onderweegh op de trappen raeckte de Heer Raedtpensionaris door 't gedurigh
172 slaen ende stooten sijn hoedt al quyt: dus bloots hoofts ende d'eerste van die twee Heeren

173 buyten de deur van de gevange-poort komende, wiert door de Notaris van Soenen met een
174 pieck in 't slaep van sijn hoofd gestoocken ende gequest; ende meergenoemde *Adriaen van*
175 *Vaelen* om die Heeren sijnde, en met hulp van meer, met stooten ende slaen voortdryvende,
176 seyde voort *ghy schelmen, ghy verraders, ghy honden nae 't schavot*, alsoo sijne intentie was
177 beyde de Heeren op 't schavot te brengen, en d'een aen de geessel pael, ende d'ander aen de
178 wip te binden, en soo door de Haeghse burgery te doen harquebuseren; dogh door 't
179 geweldigh slaen en stooten struykelde de Heer Ruaert, die d'achterste was, over de blaeuwe
180 drumpel van 't huys even door de gevange-poort aen de reghter-handt tegens de Vyver aen, en
181 geraeckte soo onder de voet, de Heer Raedtpensionaris voortgaende nae de sy van de Plaets
182 soo dicht onder de Burgers haer geweer die op een rye stonden, dat hem met haer geweer niet
183 wel raecken of deeren konden, en oock met sijn handen haer geweer om hoogh slaende om
184 soo te passeeren, seggende *Siet wat gy doet mannen*, en soo eenige treden tot ontrent qualyck
185 te half wegen de gevange-poort en 't schavot geavanceert sijnde, wiert van achteren door de
186 broeder van de meergenoemde *Adriaen van Vaelen*, die een Luytenant te water, ende
187 dienvolgende buyten de Haeghsche Burgerye is met een Pistool geschooten, soo dat onder de
188 voet viel: onder de voet leggende, sijn handen t' samen gevouwen en oogen ten hemel, sijn
189 hoofd nogh oplightende, kreegh een vehemente slagh op sijn hoofd met een kolf van een
190 musquet door eenen *Pieter Verhaegen* Herbergier in den Dolfyn en onder 't witte vaendel
191 resorterende, en wiert soo voort door die, als andere Burgers en speciael die de deur van de
192 gevange-poort geforceert en meergemelde Heeren, als gesegt, van boven gehaelt hadden,
193 gemassacreert ende ter doot gebraght, ende assisteerde daer in mede een van 't meest eenen
194 *Christoffel de Haen*, vleeshouwer. Ondertusschen wierdt mede gemassacreert de Heer
195 Ruaert ter plaetse voornoemt leggende, ende dat meest en principael door eenen *van Ryp*
196 wynkooper, woonende op de Vischmarckt, nevens eenen *Louw* vleeshouwer, in de
197 wandelingh genaemt de Capiteyn van de Hal. Beyde de Heeren dus vermoordt leggende,

198 sloegen de Burgers, die de Heeren principael gemassacreert hadden een halve maen om yder
199 van de doode lichaemen, en assisteerden toen daer in veele Burgers van 't witte vaendel, dat
200 op de Plaets naest aen de gevange-poort geposteert ende dienvolgende wel naest aen de
201 gesejde lichaemen was, en hebben toen voort met haere musquetten daer op geschooten, of
202 nogh niet doot waeren, en soude mogelyck door de meenigvuldighe schooten de lichamen aen
203 stucken hebben geschooten, ten waer door haer haest en hevigheyt als nederwaerts schietende,
204 de meeste kogels van haer loopen waeren afgelopen eer vier konden geven en schieten;
205 dogh wanneer meenden datse nu wel doodt waeren, van schieten ophoudende, wierden voort
206 de lichaemen ter plaetse daer die laegen door eenige Burgers dogh meest door 't canaille
207 naeckt uytgekleedt en geplondert, en toen voort door de Burgers en canaille gesleept naer 't
208 schavot en aldaer voort met lonten, die sommige Burgers oock daer toe gaven aen de sporten
209 van de wip om hoogh gehaelt ende gebonden, ende soo beyde de lichaemen moedernaeckt
210 laten hangen. Wordende 't lichaem van den Heer Raedtpensionaris een oude lap voor sijn
211 mannelyckheyt en den Heer Ruaert een doode kat, die daer by geval lagh, voorgehangen. Soo
212 hangende wierdt korts daer aen den Heer Raedtpensionaris sijn twee voorste vingers, als daer
213 mede 't eeuwigh Edickt beswooren hebbende afgesneeden. Dit dus verricht synde, soo sijn
214 toen oock de respective Compagnien Burgeren met slaende trommels en vliegende vaendels,
215 quasi re bene gesta, ieder weder naer sijn rendezvous ofte vergaderplaets getrocken ende soo
216 gedissolveert; wanneer oock de Magistraet van den Haegh, als hebbende dat schoone werck
217 aangesien uyt het huys van Juffrouw Beukelaer, van oudts genaemt het huys van Marten
218 Aernouts of de Hel, sijnde naest de gevange-poort op de Plaets, alwaer vergadert waeren,
219 eerst is gescheyden en ieder sijns weeghs gegaen, sijnde dat grouwelyck spectacel oock met
220 smaeck aangesien van Do. Simon Simonides, Predikant in den Hage, dogh door
221 d'afgrysselyckheyt een weynigh flaeuw geworden sijnde, heeft ten huys van Juffrouw
222 Beukelaer een roemer wyn tot hertsterckingh genomen. De lichaemen ondertusschen ter

223 geseyde schandelycke plaetse hangende, wierden door 't canaille, als mede eenige Burgeren
224 seer mishandelt met afsnyden van leden, stucken vleesch, opsnyden van de lichamen &c.
225 Ende dat insonderheyt 's avonts als wanneer oock ten huysse van Juffrouw Beukelaer seer
226 bebloedt ingekomen is de meergemelde Silversmit *Hendrick Verhoeff*, soo wierdt van eenige
227 militaire Officieren, daer om te drincken by den anderen sijnde, gevraeght, *Hoe komt gy soo*
228 *bebloedt keereel?* Daer op hy antwoorde, *ghy sult daetelyck nogh wel wat anders sien*, en daer
229 op weder buyten gaende en korts daer nae weder binnen komende, hadt de Hertin van beyde
230 de Heeren in sijn neusdoeck geknoopt, seggende, *daer leidt den bruy*, ende den neusdoeck
231 daer op open gedaen wordende, wiert gevraeght, *welck dat van Jan de Witt was*, hy
232 antwoorde, *het grootste*. Des nachts omtrent ten 12 uuren sijn beyde de lycken van de wip
233 gehaelt door eenige Domestiquen, naemelyck twee dienaers van den Heer Raedtpensionaris,
234 als Jan van der Wissel en Jan ... sijn Koetsier, twee dienaers van de Heer van Swyndrecht
235 en een dienaer van den Heer Rekenmeester Jacob de Wit. En is nogh tot assistentie en om te
236 helpen uyt eygen drift en liefde daer by gekomen een Advocaet ... Neranus, nevens een
237 Schoenlapper die seyde, by aldien niemant om de lichamen af te neemen was gekomen, dat
238 hy een voor een afgenoomen en op sijn schouderen die t'huys sou gedraegen hebben. Ende
239 sijn deselve alsoo onder de securiteyt van eenige Ruyters gebraght ten huysse van de Heer
240 Raedtpensionaris, ende sijn des anderendaeghs 's nachts tusschen Sondagh en Maendagh den
241 21 en 22 Augusty ter aerde gebraght in 't graf van den Heer Raedtpensionaris in de nieuwe
242 Kerck in den Hage, sonder by wesen van iemant van de vrienden, dogh onder 't geleyde van
243 eenige van 's Landts Ruyterye.

Enige particulieren	soort zin	subject	werkwoord	cluste	modus	hww1	type hww1	hww2	type hww2	hww3	type hww3	koppeliww	hoofdww	hoofdww nr	staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ onnerkingen	
117	De deur geopent sijnde	bijzin	de deur	geopent sijnde	participium	sijnde	hww van lijdende	-	-	-	-	-	geopent	openen	voltooid	tegenwoordig	passief dynamisch	sijnde kan ook worden geïnterpreteerd als kww, maar de interpretatie van hww van lijdende vorm (vanwege het erbij kunnen denken van 'door' heeft de voorkeur)
117	vlieght Verhoeff na boven	hoofdzn	Verhoeff	vlieght	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	vlieght	vliegen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
117-8	met eenige borgers achter volgende,	bijzin	eenige borgers	volgende	participium	-	-	-	-	-	-	-	volgende	volgen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
118	vraegende aenstonts	bijzin	[Verhoeff]	vraegende	participium	-	-	-	-	-	-	-	vraegende	vragen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	kan ook als kww worden geïnterpreteerd. Maakt verder voor de categorieën echter niet uit
118	welcke de kamer was van de Heeren de Witten?	bijzin	welcke	was	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	was	zijn	onvoltooid	verleden	actief statisch	
118-9	die hem sijnde geweest	bijzin	die [de deur]	sijnde geweest	participium	sijnde	hww van lijdende vorm	-	-	-	-	-	geweessen	(aan)Wijzen	voltooid	tegenwoordig	passief dynamisch	
119	geboort hy	hoofdzn	[Verhoeff]	geboort	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	geboort	gebieden	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
119	dat men geen kamers meer soude openen	bijzin	men	soude openen	infinitief	soude	hww van tijd	-	-	-	-	-	openen	openen	onvoltooid	toekomst	actief dynamisch	
119-20	om geen occasie te geven, [...] voor schelmen en dieven	bijzin	[eenige borgers]	occasie te geven	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	occasie geven	mogelijkheid	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	bij 'osse' infinitieven (zonder hww dat persoon markeert) noteer ik geen subject. Het impliciete subject kan meestal uit de voorgaande zin worden gehaald
120	soo hy seyde,	bijzin	hy	[Verhoeff]	seyde	indicatief	-	-	-	-	-	-	seyde	zeggen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
120	te eschappeeren.	bijzin	[schelmen en dieven]	te eschappeeren	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	eschappeeren	ontsnappen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
121	Boven tredende ter kamer,	bijzin	[Verhoeff]	tredende	participium	-	-	-	-	-	-	-	tredende	treden	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
121	bevond hy, [...] beyde gebroeders	hoofdzn	hy	bevond	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	bevond	bevinden	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
121-2	bewaert met 4 borgers,	bijzin	beyde gebroeder s]	bewaert	participium	-	-	-	-	-	-	-	bewaert	bewaken	voltooid	verleden	actief statisch	bepaling van gesteldheid
121	soo hy seyde,	bijzin	hy	[Verhoeff]	seyde	indicatief	-	-	-	-	-	-	seyde	zeggen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
122	welcke alle souden droncken gemaect zijn,	bijzin	welcke [4 borgers]	souden gemaect zijn	participium	souden	hww van tijd	zijn	hww van lijdende vorm	-	-	-	gemaect	maken	voltooid	toekomst	passief dynamisch	
122	en het geweer afgenomen	bijzin	het geweer	afgenomen	participium	[souden zijn]	hww van tijd	[zijn]	hww van lijdende vorm	-	-	-	afgenome n	afnemen	voltooid	verleden	passief dynamisch	
122-3	en afhandigh gemaect met presunte	bijzin	[welcke]	[souden zijn]	participium	[souden]	hww van tijd	[zijn]	hww van lijdende vorm	-	-	-	afhandigh gemaect	maken	voltooid	verleden	passief dynamisch	

regelnr	zin	soort zin	subject	werkwoord	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeling	hoofdww	hoofdww mt staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen	
123	dat sy souden hebben gedacht	bijzin	sy/da borgers]	souden hebben	participium	souden	hwv van	hebben	hwv van	-	-	-	gedacht	denken	voltooid	verleden toekomend	actief dynamisch
123	te ontvluchten.	bijzin	borgers] 14	te ontvluchten	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	ontvluchte n	ontvluchten	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch
124	Binnen 's kamers sijnde,	bijzin	[Verhoeff]	sijnde	participium	-	-	-	-	-	-	sijnde	sijnde	zijn	onvoltooid	tegenwoordig	actief statisch
124	soo saecht hy den Ruard leggen op een Ledekant,	hoofdzn	[Verhoeff]	saecht	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	saecht	zien	onvoltooid	verleden	actief dynamisch
124	hangende sijn paruyck en hoedt ter sijde het hoofdende,	bijzin	den Ruard	leggen	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	leggen	liggen	onvoltooid	tegenwoordig	actief statisch
124-5	den Ruard had op sijn hoort een nacht-murs, ende een lang dasjen om sijn hals.	bijzin	[den Ruard]	hangende	participium	-	-	-	-	-	-	-	hangende	hangen	onvoltooid	tegenwoordig	actief statisch
125-6	den Ruard had op sijn hals.	bijzin	den Ruard	had	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	had	hebben	onvoltooid	verleden	actief statisch
127	andere sijde van de kamer,	hoofdzn	Ionaris	stont	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	stont	staan	onvoltooid	verleden	actief statisch
127-8	iets leesende,	bijzin	Raadtens Ionaris]	leesende	participium	-	-	-	-	-	-	-	leesende	lezen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch
128	hebbende by sich een Deurbewaerder ofte Bode,	bijzin	Raadtens Ionaris]	hebbende	participium	-	-	-	-	-	-	-	hebbende	hebben	onvoltooid	tegenwoordig	actief statisch
128-9	schuyvende met beyde handen de goerdijnen open,	hoofdzn	Verhoeff	tradt	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	tradt	treden	onvoltooid	verleden	actief dynamisch
129	en seggende,	bijzin	[Verhoeff]	seggende	participium	-	-	-	-	-	-	-	seggende	zeggen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch
130	Verrader gy moet sterven,	hoofdzn	gy/[den Ruard]	moet sterven	infinitief	moet	hwv van modallit	-	-	-	-	-	sterven	sterven	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch
130	bid God	hoofdzn	-	bid	imperatief	-	-	-	-	-	-	-	bid	bidden	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch
130	en bereydt u selven.	hoofdzn	-	bereydt	imperatief	-	-	-	-	-	-	-	bereydt	bidden (voor)bereid	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch
131	verklaerde, dat de Ruard dapper altereerde,	hoofdzn	Verhoeff	verklaerde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	verklaerde	verklaren	onvoltooid	verleden	actief dynamisch
131	en verbleekte,	bijzin	[den Ruard]	verbleekte	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	verbleecte	veranderen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch
132	seggende,	bijzin	[den Ruard]	seggende	participium	-	-	-	-	-	-	-	seggende	zeggen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch

iets leesende' classificeer ik hier als dynamisch (lezen is een proces waarin progressie merkbaar is)

hier wel een subject, want het is een ACI, dus accusatief fungeert als subject
een ambigue zin, kan in principe betekenen dat Cornelis zijn priuk en hoed aan het ophangen is, maar logischer lijkt dat ze er al hangen (vandaar 'statisch')

regelnr	zin	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeling	hoofdww	hoofdww mt staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen		
121	vreunden wat hebbe ik misdaen.	hoofdzin	ik [den Ruard]	hebbe misdaen	participium	hebbe	hwv van tijd	-	-	-	-	-	misdauen	misdoen	voltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	opmerkingen misdoen' is geen echt gebruikte infinitief, maar theoretisch kan het bestaan. In praktijk komt het altijd voor in voltooid deelwoord
132	En replicieerde Verhoeff hier op,	hoofdzin	Verhoeff	replicieerde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	replicieerde	antwoorden	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch
133-4	ghy bent een Prince-moorder, een verrader en schelm,	hoofdzin	ghy /de Ruard]	bent	indicatief	-	-	-	-	-	-	bent	bent	zijn	onvoltooid	tegenwoordig actief	statisch	
134	haest u maer aenstonts, soo rees de Ruard op,	hoofdzin	haest u	rees op	imperatief	-	-	-	-	-	-	-	haest rees op	haasten oprijzen	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
134-5	stil sittende met de handen over den anderen,	hoofdzin	[de Ruard]	sittende	participium	-	-	-	-	-	-	-	sittende	zitten	onvoltooid	tegenwoordig actief	statisch	
135	in gelyckenisse van iemant die bidt.	hoofdzin	iemant	bidt	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	bidt	bidden	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
136	Waer op iemant van de Borger, [...] de kolf van 't roer nam,	hoofdzin	iemant van de Borger	roer nam	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	de kolf van 't roer nam	het roer nemen	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch
136	meede boven gekommen,	hoofdzin	gekommen	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	gekomme n	klimmen	voltooid	verleden	actief	dynamisch
137	staende na den Ruard, soodanigh dat de Pilaren van 't Ledekant tot den	hoofdzin	staende	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	staende	staan	onvoltooid	tegenwoordig actief	statisch	
137	anderen vielen,	hoofdzin	vielen	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	-	vielen	vallen	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch
137-8	sonder evenwel den Ruard te quetsen	hoofdzin	te quetsen	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	-	te quetsen	kwetsen	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
139	Den selven gekomen tot op de sponde van 't Ledekant, en treckende sijn kousen	hoofdzin	selven [de Ruard]	gekomen	participium	-	-	-	-	-	-	-	gekomen	komen	voltooid	verleden	actief	dynamisch
139	aen,	hoofdzin	treckende aen	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	treckende aen	aantrekken	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
140	bevond hy	hoofdzin	bevond	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	-	bevond	bevinden	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch
140-1	dat iemant ter opgedronge borgers, alreede in sijn muynen, [...] hadt gepist,	hoofdzin	iemant ter opgedronge e borgers	hadt gepist	participium	hadt	hwv van tijd	-	-	-	-	-	gepist	pissen	voltooid	verleden	actief	dynamisch
140-1	staende voor 't Ledekant,	hoofdzin	staende	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	staende	staan	onvoltooid	tegenwoordig actief	statisch	
141	waer op hy [...] seyde,	hoofdzin	seyde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	-	seyde	zeggen	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch
141	syn hooftschuddende,	hoofdzin	schuddende	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	schuddende	schudden	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
141	siet,	hoofdzin	siet	imperatief	-	-	-	-	-	-	-	-	siet	zien	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	imperatief zonder subject

grammaticaal is het een actieve constructie, maar semantisch niet

regelnr zin	soort zin subject	werkwoordcluste modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliww	hoofdww	hoofdww mc staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen	
141	wat hebbenze gedaen?	hoofdzin se hebben gedaen	participium hebben	hwv van	-	-	-	-	-	gedaen	doen	voltooid	tegenwoordig actief dynamisch	
142	maer Verhoeff antwoorde,	hoofdzin Verhoeff antwoorde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	antwoorde antwoorden	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
142	treck maer aen,	hoofdzin - treck aen	imperatief -	-	-	-	-	-	-	treck aen aantrekken	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch	imperatief zonder subject	
142	t's voor u maer om een korte tijt te doen	hoofdzin t is te doen	infinitief is	hwv van	-	-	-	-	-	te doen	doen	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch	dit is een apart werkwoordluser, meer een gezegde. De categorieën 'dynamisch' en 'actief/passief' past niet helemaal. Grammaticaal is het actief
143-4	statuere sijn nachtrock omgehangen.	hoofdzin nachtrock omgehangen	participium wiert	hwv van lijdende vorm	-	-	-	-	-	omgehang en omhangen	voltooid	verleden	passief dynamisch	
145	Raadtponaris Onderwylen was den Raadtponaris toegetreden,	hoofdzin ionaris Raadtpons was den Raadtpons ionaris toegetreden	participium was	hwv van	-	-	-	-	-	toegetred en toetreden	voltooid	verleden	actief dynamisch	
145	vragende of men hem oock	bijzin tonaris] vragende	participium -	hwv van	-	-	-	-	-	vragende vragen	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
145-6	vermevynde	bijzin men vermevynde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	vermevynde van plan e zijn	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
146	om hals te helpen?	bijzin [nen] helpen	infinitief -	-	-	-	-	-	-	om hals te helpen vermoorden	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
146	Waer op iemant van de onstande	hoofdzin is seyde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	seyde zeggen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
146-7	jae schelm, verrader, dief, gy sult den eygen gang van u Broeder gaen.	hoofdzin onaris] sult gaen	infinitief sult	hwv van	-	-	-	-	-	gaen gaan	onvoltooid	tegenwoordig toekomstend	actief dynamisch	semantisch is dit een passieve vorm, maar grammaticaal niet
148-9	Tusschen welke discoursen, een derde, [...] den Raadtponaris sodanigen slagh aen sijn hoofdt gaff,	hoofdzin een derde gaff	indicatief -	-	-	-	-	-	-	gaff geven	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
148	nemende sijn roer,	bijzin derdel] nemende	participium -	-	-	-	-	-	-	nemende nemen	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
149	dat het bloed daer vut gonsde,	bijzin het bloed gonsde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	gonsde gonzen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	semantisch een passieve vorm
149-50	en een lap vel daer by hingh,	bijzin een lap vel hingh	indicatief -	-	-	-	-	-	-	hingh hangen	onvoltooid	verleden	actief statisch	semantisch een passieve vorm
150-1	waer op den Raedtponaris [...] een neusdoeck daer op heeft geleyt.	den Raedtpons hoofdzin ionaris heeft geleyt	participium heeft	hwv van	-	-	-	-	-	geleyt leggen	voltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
150	sonder altereeren	bijzin Raadtpons tonaris] altereeren	infinitief -	-	-	-	-	-	-	altereeren veranderen	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
150	sijn hoedt en kalotje aflagende	bijzin Raadtpons ionaris] aflagende	participium -	-	-	-	-	-	-	aflagende aflichten	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
151	En leggende sijn handen over den anderen,	bijzin Raadtpons ionaris] leggende	participium -	-	-	-	-	-	-	leggende leggen	onvoltooid	tegenwoordig actief dynamisch		
151	seyde	hoofdzin ionaris] seyde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	seyde zeggen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	

regelnr zin	soort zin subject	werkwoordcluse	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliww	hoofdww	hoofdww mt staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen		
151-2	sonder verbleecken;	bijzin Raadtrens Iona[rs]	verbleecken	infinitief	-	-	-	-	-	-	verbleecken	verbleeken	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
152	Mannen is 't om myn leven te doer?	hoofdzn t	is te doen	infinitief	is	hwv van	-	-	-	-	te doen	doen	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
152	Schiet my datelyck onder de voet,	hoofdzn -	schiet	imperatief	-	-	-	-	-	-	schiet	schieten	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
152-3	toonende rustelyck sijn	De Raadtrens Iona[rs]	toonende	participium	-	hwv van	-	-	-	-	toonende	tonen	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
154	t'Welck door hem Verhoeff belet wiert den de omstanders,	hoofdzn t'Welck	belet wiert	participium	wiert	hwv van	lijdende	-	-	-	belet	beletten	volkoid	verleden	passief dynamisch	
154	seggende,	bijzin	[Verhoeff] seggende	participium	-	-	-	-	-	-	seggende	zeggen	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
154-5	mannen de schelmen moeten publyck sterven,	hoofdzn schelmen	moeten sterven	infinitief	moeten	hwv van	modaliteit	-	-	-	sterven	sterven	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
155-6	soo als sy den goeden Buat, [...] hebben gedaen, soo oock den onnoselen van der Graeff	bijzin	sy [de schelmen] hebben gedaen	participium	hebben	hwv van	tijd	-	-	-	gedaen	doen	volkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
155-6	die 't soo wel met den Prins en 't Lanit meynden	bijzin	die [Buat] meynden	indicatief	-	-	-	-	-	-	meynden	mennen	onvolkoid	verleden	actief	statisch
156-7	die beyde op 't schavot sijn gestorven,	bijzin	der Graeff sijn gestorven	participium	sijn	hwv van	lijdende	-	-	-	gestorven	sterven	volkoid	tegenwoordig passief	dynamisch	passieve vorm, ook al kan men er niet direct 'door' bij denken
157	en soo sullen sy oock doen:	bijzin	Raadtrens sullen doen	infinitief	sullen	hwv van	tijd	-	-	-	doen	doen	onvolkoid	toekomend	actief	dynamisch
158	andere schatwoorden, dat sy soo veel eerlijcke luyden hadden	bijzin	[Verhoeff] vervolgende	participium	-	-	-	-	-	-	doen	doen	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
158-9	geaffronteert, als Tromp, Kievt, van der Horst, &c.	hoofdzn Iona[rs]	geaffronteert	participium	hadden	hwv van	tijd	-	-	-	geaffronte	beleedigen	volkoid	verleden	actief	dynamisch
159	dat God nu quam om wreack van haer te	bijzin	God quam	indicatief	-	-	-	-	-	-	quam	komen	onvolkoid	verleden	actief	dynamisch
159-60	neemen, bijzin	[God]	wreack te nemen	infinitief	-	-	-	-	-	-	wreack te nemen	nemen	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
160	beslyvende, dat God dit alles soo wonderlijck hadt beschikt.	bijzin	[Verhoeff] beslyvende	participium	-	-	-	-	-	-	beslyvend	besluiten	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
160	Hier mede nam een gedeelte van de Borgey den Ruard van den kamer,	God	hadt beschikt	participium	hadt	hwv van	tijd	-	-	-	beschikt	beschikken	volkoid	verleden	actief	dynamisch
161	hem ruckende	bijzin	nam	indicatief	-	-	-	-	-	-	nam	nemen	onvolkoid	verleden	actief	dynamisch
162	en stonde van de trappen met een ongemeen geter.	bijzin	ruckende	participium	-	-	-	-	-	-	ruckende	rukken	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	
162	en stonde van de trappen met een ongemeen geter.	bijzin	stotende	participium	-	-	-	-	-	-	stotende	stoten	onvolkoid	tegenwoordig actief	dynamisch	

dit is een apart werkwoordcluser, meer een gezegde. De categorieën 'dynamisch' en 'actief/passief' past niet helemaal. Grammaticaal is het actief

regeler zin	soort zin	subject	werkwoordclausie	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliww	hoofdww	hoofdww mtc staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen
163	Waer op de Raadtpensionaris met de Silversmit soeles achter aan quam volgende, neemende den Raadtpensionaris hem by de hand,	bizijn	Raadtpens ionaris quam volgende	participium quam	hwv van aspect	-	-	-	-	-	-	volgende volgen	onvoltooid verleden	actief dynamisch	een aparte constructie met een hwv van aspect in de onvoltooid verleden tijd, maar een tegenwoordig deelwoord. Net als bij het verleden deelwoord bepaalt het hwv hier ook de tijd
164	en seyde, vroomen borger, hoe gaet dit soo?	hoofdzn tonaris	seyde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	seyde zeggen	onvoltooid verleden	actief dynamisch	
165	ende verklaerde Verhoeff dat hy een vuur in des Raadtpensionaris oogen sagh,	hoofdzn dit	gaet	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	gaet gaan	onvoltooid tegenwoordig actief statisch	actief dynamisch	
165-6	tgeen hem als vervaerde,	bizijn	tgeen	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	sagh zien	onvoltooid verleden	actief dynamisch	grammaticaal actief, maar semantisch niet (een gebeurtenis maakt iemand niet actief bang)
166	en seggende	bizijn	[Verhoeff] seggende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	seggende zeggen	onvoltooid tegenwoordig actief dynamisch		
166	indien de Raadtpensionaris waer gewapent geweest, ick soude met myn twee persoonen hem niet derven aangekast hebben.	hoofdzn ionaris	gewest soude derven	participium -	-	-	-	-	-	waer	gewest zijn	voltooid verleden	actief statisch	gewapent is hier naamwoordelijk deel	
166-7	Interin vraeghde Verhoeff, myn Heer, hoe benjke soo ver van onse lieven Heer	hoofdzn ionaris	ben afgeweeten	participium ben	hwv van tijd	-	-	-	-	-	-	afgeweek en afwijken	voltooid tegenwoordig actief dynamisch	semantisch passief	
168-9	dat ghy soo godloos, een Lant [...] aen de Franssen	bizijn	ghy [de Raadtpens] hebt overgegeven	participium hebt	hwv van tijd	-	-	-	-	-	-	overgegee ven	voltooid tegenwoordig actief dynamisch		
169	daer je soo gesaght ende gesien waert, en soo meening enlycken man hebt op de meesthoop gebragt,	bizijn	waert	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	waert zijn	onvoltooid verleden	actief statisch	geacht en gezien hier naamwoordelijk deel
170	deselve van al haer goet latende berooven?	bizijn	latende berooven	infinitief latende	causaliteit -	hwv van tijd/hwv	-	-	-	-	-	gebracht brengen	voltooid tegenwoordig actief dynamisch		
171	Waer op den Raadtpensionaris	hoofdzn ionaris	repliceerde	indicatief	-	hwv van tijd	-	-	-	-	-	repliceerd e	antwoorden onvoltooid verleden	actief dynamisch	
172	soo sy alle soo hadden gedaen als ick,	hoofdzn sy	hadden gedaen	participium hadden	-	-	-	-	-	-	-	gedaen doen	voltooid verleden	actief dynamisch	
172-3	daer sou tot noch niet een Staat overgeweest zyn.	bizijn	een Staat overgeweest zyn	participium sou	hwv van tijd	hwv van zyn	-	-	-	-	-	overgeewe est	overblijven voltooid toekomst	actief statisch	
174	Hier vtf presumeerde Verhoeff,	hoofdzn Verhoeff	presumeerde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	presumeer de	presumeren onvoltooid verleden	actief dynamisch	

regelnr zin	soort zin	subject	werkwoordclausie	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliww	hoofdww	hoofdww mt staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen	
	regelnr zin	soort zin	subject	werkwoordclausie	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliww	hoofdww	hoofdww mt staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen
	dat hy door 't woort alle,	hy [de Raadpensi	meynde sijn mede	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	meynde	mennen	onvoltooid verleden	actief statisch
174-5	compleen,	bijzin [Verhoeff]	soude gespaert	participium soude	hwv van	-	-	hebben	hwv van	-	-	-	gespaert	sparen	voltooid toekomst	actief dynamisch
175	en soude hem gaen een uur gespaert hebben,	bijzin [Verhoeff]	hebben	participium soude	hwv van	-	-	hebben	hwv van	-	-	-	gespaert	sparen	voltooid toekomst	actief dynamisch
175-6	om [...] sijn medesenders te ondersoeken,	bijzin [Verhoeff]	te ondersoeken	infinitief -	-	-	-	-	-	-	-	-	ondersoec	onderzoeken	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
175	door tormenten	bijzin [Verhoeff]	tormenten	infinitief -	-	-	-	-	-	-	-	-	tormenten	kwellen	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
175	en pyngien	bijzin [Verhoeff]	pyngien	infinitief -	-	-	-	-	-	-	-	-	pyngien	pijngen	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
176	maer het rasende volck van beneden riep,	bijzin [Verhoeff]	rasende volck	riep	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	riep	roepen	onvoltooid verleden	actief dynamisch
176-7	dat hy het te langh maecte,	bijzin [Verhoeff]	maecte	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	maecte	maken	onvoltooid verleden	actief dynamisch
177	seggende,	bijzin [Verhoeff]	seggende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	-	seggende	zeggen	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
177	hy verhaet sijn al met den Raadtensionaris, van wien hy alreede de goutebeurs en zyn horlogie heeft.	hoofdzn [Verhoeff]	verhaet sijn	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	verhaet	verlaten	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
177-8	Welck geruicht quam te Siversmit quam te merken,	bijzin [Verhoeff]	geruicht	quam te merken	hwv van aspect	-	-	-	-	-	-	-	geruicht	merken	onvoltooid verleden	actief dynamisch
179	soo seyde hy,	hoofdzn [Verhoeff]	seyde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	seyde	zeggen	onvoltooid verleden	actief dynamisch
179-80	neemt den schelm dan, en bruyt met hem voor den Duyvel.	hoofdzn -	neemt	imperatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	neemt	nemen	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
180	Hier op beneden komende door de geuangen Poort,	hoofdzn -	bruyt	imperatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	bruyt	brouwen?	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
181	sagh hy Verhoeff	bijzin [Verhoeff]	komende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	-	komende	komen	onvoltooid tegenwoordig	actief dynamisch
181-2	dat de Ruard alreede onder de voet was geslagen,	hoofdzn Verhoeff	sagh	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	sagh	zien	onvoltooid verleden	actief dynamisch
182	leggende [...] op sijn hart leunen	bijzin [de Ruard]	leunen	infinitief -	-	-	-	-	-	-	-	-	leunen	leunen	onvoltooid tegenwoordig	actief statisch
183	En kreagh hy Verhoeff weynigh tijts daer na een sagh met een musquet op 't hooft	bijzin [de Ruard]	leunen	infinitief -	-	-	-	-	-	-	-	-	leunen	leunen	onvoltooid tegenwoordig	actief statisch
183-4	dat hy bloeide,	bijzin [Verhoeff]	bloeide	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	-	bloeide	bloeden	onvoltooid verleden	actief statisch

regelnr	zin	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliww	hoofdww	hoofdww mt staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen		
	sijnde deseive slagh gemunt op den Raadtponsoraris,	bijzin	deseive slagh die ide	sijnde gemunt	participium	sijnde	hwv van lijdende vorm	-	-	-	-	-	gemunt	munten?	voltooid	tegenwoordig	passief dynamisch voorwerp	
184	die deseive ontweeck, derhaver Geesyde	bijzin	Raadtpons Ionaris]	ontweeck	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	ontweeck	ontwijken	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
185	Verhoeff, siende dat het dight by den Raadtponsoraris percleus was,	bijzin	[Verhoeff] siende	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	siende	zien	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
186	weeck een weynigh van hem af,	bijzin	het	was	indicatief	-	-	-	-	-	-	was	zijn	onvoltooid	verleden	actief statisch		
186-7	als wanneer seecker Person [...] een pistool nam,	bijzin	seecker Person	nam	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	nam	nemen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
186	gekleet met een lepe-rock deseive den Raadtponsoraris van aghteren door 't hooft schievende,	bijzin	[seecker Person]	gekleet	participium	-	-	-	-	-	-	-	gekleet	kleden	voltooid	verleden	actief statisch	bijvoeglijke bepaling
187	seggende met een, daer leyt nu het seeuwigh	bijzin	seggende het seeuwigh	participium	-	-	-	-	-	-	-	-	seggende	zeggen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
188	Edickt. Op welke tijt mede een ander Person [...] den Raadtponsoraris een Raedtponaris in sijn borst braght,	bijzin	Edickt	leyt	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	leyt	liggen	onvoltooid	tegenwoordig	actief statisch	
189-90	steek in sijn borst braght, in 't graeuw gekleedt (welcke beyde personen Verhoeff seyde	bijzin	een ander Raedtpon Person]	braght	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	braght	brengen	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
190	niet te kennen)	bijzin	Verhoeff] te kennen hy ide Raadtponsi	te kennen	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	te kennen	kennen	onvoltooid	tegenwoordig	actief statisch	
190-1	waer op hy voor overviel,	bijzin	De Raadtponsi	voor overviel	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	voor overviel	voorovervall en	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	semantisch passief
191	leggende sijn handen te samen,	bijzin	Raadtpons Ionaris]	leggende	participium	-	-	-	-	-	-	-	leggende	leggen	onvoltooid	tegenwoordig	actief dynamisch	
191	of hy wilde bidden. En wiert voorts in 't ronde met een salvo van musquetten begroot,	bijzin	Raadtponsi De Raadtpons Ionaris]	wilde bidden	infinitief	wilde	hwv van modaliteit - lijdende vorm	-	-	-	-	-	bidden	bidden	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
192	en gaf hy Verhoeff last, dat men beyde de lighamen aan den hals, de eene aan de kaeck, de andere aan de wip sou hangen.	bijzin	hy	gaf last	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	gaf last	opdrachtgeven en	onvoltooid	verleden	actief dynamisch	
193-4	hangen.	bijzin	men	sou hangen	infinitief	sou	hwv van tijd	-	-	-	-	-	hangen	hangen	onvoltooid	verleden toekomstend	actief dynamisch	

regelnr	zin	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hww1	type hww1	hww2	type hww2	hww3	type hww3	koppeliww	hoofdww	hoofdww m.c. staat (v/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen		
	Dogh een Bootsgesæl wijsær als ick [...] hingh de Lighamen aen hare beenen		een Bootsgese	hingh op	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	hingh op	ophangen	onvolkoid	verleden	actief dynamisch	
195-6	op,	hoofdzn I	de	hingh op	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	hingh op	ophangen	onvolkoid	verleden	actief dynamisch	
195	soo de Silversmit seyde, synde sy schelmen na sijn oordeel niet waerdigh	bijzn	Silversmit seyde, sy schelmen	seyde	indicatief	-	-	yde	-	-	-	-	seyde	zeggen	onvolkoid	verleden	actief dynamisch	
196	dat sy op de gewoone wijs behangen souden worden.	bijzn	sy [de schelmen]	seyde	participium -	-	-	-	-	-	-	synde	synde	zijn	onvolkoid	tegenwoordig	actief statisch	
196-7	En wierden verder de lighamen van alle hare ledematen ontboot, een ieder een genoeghsaem den een afsnijdende de vingers, dymen, teenen, neus, handen, ooren, enz.	bijzn	sy [de schelmen]	souden worden	participium souden	hww van	tijd	worden	hww van	lijdende	vorm	-	gehangen en	(op)gehang	volkoid	verleden	toekomst	passief dynamisch
198-9	bekent den een afsnijdende de vingers, dymen, teenen, neus, handen, ooren, enz.	hoofdzn	de wierden	ontboot	participium	hww van	lijdende	vorm	hww van	lijdende	vorm	-	ontboot	ontboien	volkoid	verleden	passief dynamisch	de constructie na de komma bevat geen expliciet werkwoord
199-200		bijzn	den een	afsnijdende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	afsnijdend	afsnijden	onvolkoid	tegenwoordig	actief dynamisch	

Verhaal tot myner memorie	regheer zin	soort:zn	subject	werkwoord:st	modus	hwv.1	type hwv.1	hwv.2	type hwv.2	hwv.3	type hwv.3	hwv.oppelw	hoofd:vw	hoofd:vw:st	(Vou) tijd	passief/ dynamisch	opmerkingen	
	Dees liet zy doorvrees, ofte om andere redenen, opende de deur;		Dees [de	opende	-								opende	openen	onvoltooid verleden	actief	dynamisch	
103-4	voogden doen voort met haer weeten haer boven toe;		hoofden [burgers]	voogden	-								voogden	vliegen	onvoltooid verleden	actief	dynamisch	
104	vindende den Raed-personaers niet sijn regelje maekte een, den Raed niet een regelt:besoet.		bijzn	[burgers]	vindende	-							vindende	vinden	onvoltooid tegenwoordig	actief	dynamisch	
104-5	hooft:besoet sijn linder heen: besoet een witte kous;		bijzn	den Raed	habberende	-							habberende	hebben	onvoltooid tegenwoordig	actief	statisch	
105-6	hy wets willende seggen, bijzn		hy [den Raed]	willende seggen	-								seggen	zeggen	onvoltooid tegenwoordig	actief	dynamisch	
106	en tekende naer sijn andere swarte kous, wiert:voorts niet een scherpe houtje pen in de keel gedruwt;		bijzn	[hy]	takende	-							takende	taken	onvoltooid tegenwoordig	actief	dynamisch	
106-7	ende soo voorts niet hulpe van de Burgers, [...] tyt de kamer gedrongen:		hoofden [hy]	wiert gedruwt	participium wiert								gedruwt	duwen	voltooid verleden	passief	dynamisch	
107-8	die haer bewaert hadden, de trap afgaende wiert de Raed van ahten: gesoort niet een beest:spanck, soo dat niet sijn meers op de vanden:vel;		hoofden [de Burgers]	behaert wiert gesoort	participium wiert								gedrongen	dringen	voltooid verleden	passief	dynamisch	erhij worden gedacht
108	hoofden [de Burgers]	behaert wiert gesoort	participium wiert										behaert	bewaken	voltooid verleden	actief	dynamisch	
108-9	hoofden [de Raed]	wiert gesoort	participium wiert										afgaende	afgaan	onvoltooid tegenwoordig	actief	dynamisch	
109	soo dat niet sijn meers op de vanden:vel;		bijzn	Raede]	viel	-							gesoort	en vallen	voltooid verleden	passief	dynamisch	
109-10	voorts by de keel geyet sijn;		bijzn	Raede]	gevat sijnde	participium sijnde							gevat	vatten	voltooid tegenwoordig	passief	dynamisch	
110	uyt de gewengen-poort gestiept. De Raed:personaers wiert tot daer wel begraewt;		hoofden [de Raed]	gestiept	participium [wiert]								gestiept	sliepen	voltooid verleden	passief	dynamisch	erhij worden gedacht
110-1	begraewt, en voor bart-verdrader gescholden,		hoofden [Raed:pers]	wiert begraewt	participium wiert								begraewt	en begraven	voltooid verleden	passief	dynamisch	
111	dogh niet kergeraect: gescholden, bijzn		De Raed:pers]	wiert aengeraect	participium [wiert]								geschoide	schelden	voltooid verleden	passief	dynamisch	erhij worden gedacht
111	dogh niet kergeraect: gescholden, bijzn		De Raed:pers]	wiert aengeraect	participium [wiert]								aengeraect	aanraken	voltooid verleden	passief	dynamisch	erhij worden gedacht
111-2	erhij		hoofden [Raed:pers]	hadde	-								hadde	hebben	onvoltooid verleden	actief	statisch	

reghter zin	soort en subject	werkwoord/duist modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	hoofdw	hoofdw staat (Vov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen		
112	van te kunnen spreken bijn [De Raedtpens ionare]	te kunnen spreken	infinief	te kunnen	modelliek	-	-	-	spreken	spreken	onvolkooid tegenwoordig actief	statisch	kunnen 'in betekenis van 'in staat zijn', dus statisch	
112	seggende gedriugh, wel mannen, mannen	bijn seggende	participum -	hwv van tijd	-	-	-	-	seggende	zeggen	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch		
112	was sal die sijn?	hoofden dit sal sijn	infinief sal	hwv van tijd	-	-	-	-	sijn	zijn	onvolkooid toekomstig actief	statisch		
113	waer op aersonts gearwoort wiert, dat sul ghv datelick, wel geswen worden	hoofden [burgers] wiert sul geveer worden	participum wiert	hwv van vorm	-	-	-	-	gearwoort	geveer en gearwen	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch		
113	by zandvoerde doen	hoofden ionare]	indicatief	-	-	-	-	-	antwoorde en antwoort	antwoorde en antwoort	onvolkooid verleden	actief	dynamisch directe rede pas in reght 114.5	
114	t geen niet heeft kunnen	hoofden ionare]	verstaan	hwv van verstaan	-	-	-	-	verstaan	verstaan	onvolkooid tegenwoordig passief	dynamisch		
114	veestan worden, digh het eynde was, wy [de raard en raadprisi	bijn het eynde was	indicatief	hwv van tijd	kunnen	modelliek	worden	hwv van verstaan	verstaan	verstaan	onvolkooid verleden	actief	statisch	
114.5	wy zyn onnoel ende geen veraders, brengh ont daer ghv	hoofden onnrs]	zyn	indicatief	-	-	-	-	zyn	zijn	onvolkooid tegenwoordig actief	statisch		
115	en bet ons examneeren:	hoofden [burgers] laet	imperatief	hwv van causativie	-	-	-	-	brengh	brenghen	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch	imperatief zonder subject hwv 'laet' in de vorm van imperatief, maar het hoofdw bepaalt de modus, 'laet' wordt hwv van causativie	
115.6	met dat spreekken	hoofden [burgers] sprecken	infinief	-	-	-	-	-	spreekken	sprekken	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch		
116	al verder gende tot poort te gesagen	bijn gende	participum -	hwv van tijd	-	-	-	-	gende	gaan	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch		
116.7	akwaer zyn Ruard die omveert vier passen	bijn sy hadden	participum hadden	hwv van lijdende	-	-	-	-	getrokken	trekken	volkooid verleden	actief	dynamisch	
117.8	buigen de poort ter reghter hart naer de muur getrocken wiert,	bijn [den Ruard] wiert	participum wiert	hwv van lijdende	-	-	-	-	getrokken	trekken	volkooid verleden	passief	dynamisch	
118	sagh dat sy sijnen Broeder	hoofden ionare]	indicatief	-	-	-	-	-	sagh	zien	onvolkooid verleden	actief	dynamisch	niet statisch omdat te een proces aan en grondslag ligt (niet zien-wel zien)
118.9	[...] vermoorden met het slaen van de koken van de	bijn burghs]	indicatief	-	-	-	-	-	vermoorde vermoorden	vermoorden	onvolkooid verleden	actief	dynamisch	vermoorden in moderne spelling)
118	musqueten ende het stooken van de trompen,	bijn [burgers] het stooken	infinief	-	-	-	-	-	het slaen	slaan	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch		
118.9	wilde by reghtheit sragen,	bijn [burgers] het stooken	infinief	-	-	-	-	-	het stooken	stoken	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch		
119	wilde by reghtheit sragen,	hoofden ionare]	wilde sragen	infinief	hwv van modalliek	-	-	-	sragen	zeggen	onvolkooid verleden	actief	dynamisch	

regnr zin	soort zin	subject	werkwoordstam	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	hoofdw	hoofdw staat (Vvo)	tijd	passief/ dynamisch/ zamenhingen	
119	maer en quander niet uyl.	bijn	leis]	quam	indicatief -	-	-	-	-	-	quam	komen	onvoldoed verleden	actief dynamisch	
120	* N8. Die Silver-smit heet de Hamers	hoofden smit	De Silver-	heet gehaet	participium heet	hwv van	-	-	-	-	gehaet	halen	voltoed	tegenwoordig actief dynamisch	
121	kyngende mede een keer swere sligh op sijn hoof.	bijn	De Raedtroens [onari]	kyngende	participium -	-	-	-	-	-	kyngende	knigen	onvoldoed tegenwoordig passief dynamisch	kyngen is een receptief w.w. valt onder de passieve werkwoorden	
121	waer door gemootsaeck	bijn	De Raedtroens [onari]	was	indicatief -	-	-	-	-	-	was	zijn	onvoldoed verleden	actief statisch gemootsaeck: is naamwoordelijk deel	
121	te knielen	bijn	De Raedtroens [onari]	te knielen	infinitief -	-	-	-	-	-	te knielen	knielen	onvoldoed tegenwoordig actief dynamisch		
122	vallende voorts ter aerden;	bijn	De Raedtroens [onari]	vallende	participium -	-	-	-	-	-	vallende	valen	onvoldoed tegenwoordig actief dynamisch	zamenhingen	
122	duyzenden van slagen en enige stecken	raedens wielden	raedens wielden	mishandelt	participium wielden	hwv van vorm	-	-	-	-	mishandelt	mishandelen	voltoed	tegenwoordig passief dynamisch	
122.3	mishandelt wielden,	hoofden onari]	hoofden onari]	wielden	participium wielden	hwv van vorm	-	-	-	-	wielden	wielden	voltoed	tegenwoordig passief dynamisch	
123	en geschopt tot content de muur,	hoofden [sy]	hoofden [sy]	geschopt	participium [wielden] vorm	-	-	-	-	-	geschopt	schoppen	voltoed	verleden	passief dynamisch erbi] worden gesocht
123	de Burgers daer voor staende,	bijn	de Burgers	staende	participium -	-	-	-	-	-	staende	staan	onvoldoed tegenwoordig actief statisch		
124	sepererden sigt daer van daen met de beide ordere van de werelt	hoofden Burgers]	hoofden Burgers]	sepererden	indicatief -	-	-	-	-	-	sepererden	sepereren	onvoldoed verleden	actief dynamisch	
124.5	schlooten doorn eenige ligghen;	hoofden Burgers]	hoofden Burgers]	schlooten	indicatief -	-	-	-	-	-	schlooten	schlieten	onvoldoed verleden	actief dynamisch	
125	die fure continueerde: men sleepses op t	hoofden de fure	continueerde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	continueerde	continueeren	voltoed	verleden	actief dynamisch zamenhingen
125	schloot	hoofden men	schloot	indicatief -	-	-	-	-	-	-	schloot	schlieten	voltoed	verleden	actief dynamisch
125.6	voorts uytgeheet,	bijn	[se]	uytgeheet	participium [wielden] vorm	hwv van lijdende	-	-	-	-	uytgeheet	uytkleeden	voltoed	verleden	passief dynamisch zamenhingen
126	hoogh aan de wip gehangen,	bijn	[se]	gehangen	participium [wielden] vorm	hwv van lijdende	-	-	-	-	gehangen	hangen	voltoed	verleden	passief dynamisch zamenhingen
126.7	berooft van alle de deelen haers ligghens met groote vragde.	bijn	[se]	berooft	participium [wielden] vorm	hwv van lijdende	-	-	-	-	berooft	beroven	voltoed	verleden	passief dynamisch zamenhingen
127	Eenen onbeschaender als de andere, mynde	hoofden de andere	mynde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	mynde	meen	onvoldoed verleden	actief statisch	
127.8	de Ruards menichkeijt af te	hoofden bijn	de Ruards	menichkeijt af te	infinitief -	-	-	-	-	-	menichkeijt af te	af te bijn	onvoldoed tegenwoordig actief dynamisch		
128	diegh. l. Jneet hie af.	hoofden [onari]	diegh. l. Jneet hie af.	snood af	indicatief -	-	-	-	-	-	snood af	afbiiden	onvoldoed verleden	actief dynamisch	
128	het sake te by sijde	bijn	het sake	lijnde	participium -	-	-	-	-	-	lijnde	zijn	onvoldoed tegenwoordig actief statisch		

reghter zin	soort en subject	werkwoordduist modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	hoofdw	hoofdw staat (Vvo)	passief/	dynamisch/	opmerkingen		
128-9	En ander nam sijn oogh lyf het hooft.	hoofden	En ander	nam	indicatief	-	-	-	nam	nemen	onvoldoed	verleden	actief	dynamisch	
129	stockende het heve in.	bijz	ander	stockende in	participium	-	-	-	stockende	nemen	onvoldoed	verleden	actief	dynamisch	
129	vragende lyf kees. of hy het wel soo weder	bijz	ander	vragende	participium	-	-	-	vragende	inlikken	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch	
129-30	soude kunnen	bijz	ander	soude kunnen	infinitief	-	hwv van	kunnen	uytlatken	uytlatken	onvoldoed	toekomend	actief	dynamisch	
130-2	En ander smet den Ruerd een stuck vlees uyf het ylf ontrent sijn heuden.	hoofden	En ander	sneet	indicatief	-	-	-	sneet	snijden	onvoldoed	verleden	actief	dynamisch	
130-1	wilende [...] sock voor en liden vande Frois passeren, dooz eenlyf te	bijz	ander	wilende passeren	participium	wilende	moduliet	-	deeggan passeren als	onvoldoed	tegenwoordig	actief	statisch	wilende' maek het statisch	
130	pliezen	bijz	ander	te pliezen	infinitief	-	-	-	te pliezen pliezen	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch		
132	saggende	bijz	ander	saggende	participium	-	-	-	saggende zegen	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch		
132	voorgenomen haet	bijz	ander	voorgenomen haet	participium	haet	hwv van	tijd	voorgenome men	n	verleden	actief	dynamisch		
132-3	het selve dien aent met den Chirurgon Tideler nocht te gaen	bijz	ander	te gaen branden	infinitief	te gaen	hwv van	aspect	branden	branden	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch	
133	ende te eeten: wat dat monsterdier effectivelyk gedaen	bijz	ander	eten	infinitief	[te gaen]	hwv van	aspect	eten	eten	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch	
133-4	heeft in vervolgh	bijz	ander	gedaen heeft	participium	heeft	hwv van	tijd	gedaen doen	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch		
134	Is my onbekent.	hoofden	vervolgh	is	indicatief	-	-	-	is	zijn	onvoldoed	tegenwoordig	actief	statisch	
134	Staat te remanqueren, dat de knecht van de Postwagens, [...] sicken schryf ende santgheyt op het yf kreegh	hoofden	-	staat te remanqueren	infinitief	staat	hwv van	aspect	remanquer en	opmerken	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch	
134-7	bijz	ander	de knecht van de Postwage	kreegh	indicatief	-	-	-	kreegh	kijsen	onvoldoed	verleden	passief	dynamisch	receptief' w. die passief
134-5	die mede een van de principele behimmels is geweest.	bijz	ander	is geweest	participium	is	hwv van	tijd	gewest	gewest	zijn	voltooid	tegenwoordig	actief	statisch
135	naer sijn eygen seegen, in 't aentaken van het lyghen van de Raedpensionaris	bijz	ander	seegen	infinitief	-	-	-	seegen	zegen	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch	meer een soort gezegde (naer eigen zeggen)
135-6	wiens selpe mandel hy van het ylf afruckte.	bijz	ander	afruckte	infinitief	-	-	-	afruckte	aantaken	onvoldoed	tegenwoordig	actief	dynamisch	
136	dat hy de loop nam.	bijz	ander	de loop nam	indicatief	-	-	-	afruckte	afrucken	onvoldoed	verleden	actief	dynamisch	
137	dat hy de loop nam.	bijz	ander	de loop nam	indicatief	-	-	-	de loop namen	namen	onvoldoed	verleden	actief	dynamisch	

reght z'n	soort z'n subject	werkwoordstus modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	hoofdww	hoofdww staat (Vov)	tijd	passief/ dynamisch/ ommeningen
137	houdende ghebr' de maniet	bijzn [hv]	houdende	participium -	-	-	-	-	houdende	houden	onvolkooid tegenwoordig actief	statisch
137-41	hy [..] leepseer van verre op de yverbergh een seecker heer	bijzn [hv]	leep	indicatief -	-	-	-	-	leep	loepen	onvolkooid verleden actief	dynamisch
137-8	sende	bijzn [hv]	sende	participium -	-	-	-	-	sende	zien	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch
138	komen die wel eer hier te lande een condratheit ampt secker bedient hadde	bijzn [hv]	komen	infinitief -	-	-	-	-	komen	komen	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch
139-9	seercompagneert met eenige Amsterdamsse	bijzn [hv]	bedient hadde	participium hadde	tijd	-	-	-	bedient	dienen	volkooid verleden actief	dynamisch
139-40	heeren	bijzn [die]	ert	participium -	-	-	-	-	seercompagneert	vergezelle	volkooid verleden actief	statisch
140	die echter ganschdyck niet van sijn humeur waren	bijzn [die]	waren	indicatief -	-	-	-	-	waren	zijn	onvolkooid verleden actief	statisch
140-1	siddrende van sulcken moordt	bijzn [die]	siddrende	participium -	-	-	-	-	siddrend	siddelen	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch
141	roepende dogh beneuvelyck hier hebbe ik den verrader Lange Jan sijn	bijzn [de]	roepende	participium -	-	-	-	-	roepende	roepen	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch
141-2	hege bij	hoofden [de]	hebbe	indicatief -	-	-	-	-	hebbe	hebben	onvolkooid tegenwoordig actief	statisch
142	antwoorde, dat is geest manen, gende soo voort na het sghescher dier recht vorstende	hoofden [de]	antwoorden	indicatief -	-	-	-	-	antwoorde	antwoorden	onvolkooid verleden actief	dynamisch
143	gheende	hoofden [de]	gende	participium -	-	-	-	-	gende	gaan	onvolkooid tegenwoordig actief	dynamisch
143-4	op het groene sootje	hoofden [de]	lagen	indicatief -	-	-	-	-	lagen	liggen	onvolkooid verleden actief	statisch
144	noght gheheylck gekleet	bijzn [de]	gekleet	participium -	-	-	-	-	gekleet	kleeden	volkooid verleden actief	statisch
144-5	beenen oghesheit	hoofden [de]	oghesheit	participium werden	hw van vorm	-	-	-	oghesheit	ophalen/ ophoopen	volkooid verleden passief	dynamisch
145	gehopen sijnde van de burgers	bijzn [de]	gehopen	participium sijnde	hw van vorm	-	-	-	gehopen	hopen	volkooid tegenwoordig passief	dynamisch
145-6	met kerten vast gemackt aen de wip	hoofden [de]	gemackt	participium [werden]	hw van vorm	-	-	-	gemackt	maken	volkooid verleden passief	dynamisch
146	soo ooghelingen	hoofden [de]	ooghelingen	participium [werden]	hw van vorm	-	-	-	oogheling	ooghelingen	volkooid verleden passief	dynamisch

bepaling van gesteldheid

reghter zin	soort-zin subject	werkwoord/duikt modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	stoppepw	hoofdvw	hoofdvw staat (Vvo)	tijd	passief/ dynamisch/ ommetringingen
146	En Burger [...] seylde die nocht een van de barmhertigste schepen,	hoordden burger seylde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	seylde	zeggan	onverloofd verleden	actief dynamisch
146	Hy [...] seylde: raard en raardens	blijn schepen	indicatief -	-	-	-	-	-	-	schepen	schippen	onverloofd verleden	actief statisch
147	maimen sy sijn nu doot,	hoordden ontrij sijn	indicatief -	-	-	-	-	-	sijn	sijn	zijn	onverloofd tegenwoordig actief	statisch
147	laet se nu leggen,	hoordden [mannen] laet liggen	infinitief haet	-	-	-	-	-	-	liggen	liggen	onverloofd tegenwoordig actief	dynamisch
147	moedernaect vut:	hoordden [mannen] kleet vut	imperatief -	-	-	-	-	-	-	kleet vut	uitkleiden	onverloofd tegenwoordig actief	dynamisch
147.8	waer op een ander [...]	hoordden een ander seylde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	seylde	zeggan	onverloofd verleden	dynamisch
148	die op het schep stont,	blijn [die] stont	indicatief -	-	-	-	-	-	-	stont	staan	onverloofd verleden	actief statisch
148	voorende met den	blijn spreckende	participium -	-	-	-	-	-	-	de	spreeken	onverloofd tegenwoordig actief	dynamisch
148.9	waer syten myn heer ...	hoordden myn heer seyt	indicatief -	-	-	-	-	-	-	seyt	zeggan	onverloofd tegenwoordig actief	dynamisch
149	Hy [...] seylde:	hoordden hy seylde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	seylde	zeggan	onverloofd verleden	actief dynamisch
149	antwoordende	blijn [hy] antwoordende	participium -	-	-	-	-	-	-	antwoorde	antwoord	onverloofd tegenwoordig actief	dynamisch
149	dat moet v' nu mee	hoordden dat moet	indicatief -	-	-	-	-	-	-	moet	moeten	onverloofd tegenwoordig actief	statisch
149	deur:	hoordden dat	indicatief -	-	-	-	-	-	-	de	doorgaan	onverloofd verleden	actief dynamisch
149.50	Doet continueerde dese	hoordden groewel continueerde	indicatief -	-	-	-	-	-	-	continueer	doorgaan	onverloofd verleden	actief dynamisch
150	daer wiert van het schuot seer sterck	hoordden [burgers] wiert gecroepen	participium wiert	-	-	-	-	-	-	gecroepen	roepen	verloofd verleden	passief dynamisch
150	ditzyn de landt	dit [de] Ruard en Raadpels	zvn	-	-	-	-	-	-	zvn	zijn	onverloofd tegenwoordig actief	statisch
150	verdrers:	hoordden ontrij zvn	indicatief -	-	-	-	-	-	-	zvn	zijn	onverloofd tegenwoordig actief	statisch
150.1	en [...] jesevt,	hoordden [burgers] [wert] jesevt	participium [wert]	-	-	-	-	-	-	gehevt	zeggan	verloofd verleden	passief dynamisch
151	wysende op Johan de Wirt,	blijn [burgers] wysende	participium -	-	-	-	-	-	-	wysende	wijzen	onverloofd tegenwoordig actief	dynamisch
151	dit sijn de schepen,	hoordden ontrij Ruarden Raadpels	sijn	-	-	-	-	-	sijn	sijn	zijn	onverloofd tegenwoordig actief	statisch
151.2	die open vlooch wilden in zee brengen begens	blijn [die] wilden brengen	infinitief wilden	-	-	-	-	-	-	brengen	brengen	onverloofd verleden	actief dynamisch
152	maer lieden den guden Admiraal Tromp zo	blijn [die] lieden vermoorden	infinitief lieden	-	-	-	-	-	-	vermoorde vermoord	vermoorden	onverloofd verleden	actief dynamisch
152	dieftick vermoorden:	blijn [die] lieden	infinitief lieden	-	-	-	-	-	-	vermoorde vermoord	vermoorden	onverloofd verleden	actief dynamisch

Verhaal van 'ombrogen	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hw1	type hw1	hw2	type hw2	hw3	type hw3	kopliww	hoofdw	in staat (V/ov)	tijd	passief/ dynamisch/ opmerkingen		
157-8	regime zin	Die met een overgroote blijer- heijgh- en vernooyheit de trappen op	hoofdzin [burgers] loopende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	loopende	lopen	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
158-9	157-8	nae boevr loopende, daer meegemelde Heeren	hoofdzin [burgers] loopende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	loopende	lopen	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
159	158-9	waeren. by haer komende	bijzin [de Heeren] waeren	indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	waeren	zijn	onvoltooid	verleden	actief	statisch
159-60	159	Raedpersonaels dese rasende en woedende burgers nogh vriendelyck aen. De Heer Ruart [...] in sijn Raedtpensl	bijzin [burgers] komende	participium -	-	-	-	-	-	-	-	komende	komen	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
160-1	159-60	De Heer Ruart [...] in sijn Raedtpensl nacht-cabbaert sigh op een ledekantje om wat te iuden	hoofdzin onars de Heer Ruart	spraak aen	indicatief -	-	-	-	-	-	-	spraak aen	aanspreken	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch
160	160-1	als geseight, aerstonts door een van die woedende Burgers van die trop, met een musquet lureu in sijn lenden	bijzin -	geseight	participium -	-	-	-	-	-	-	geseight	zeggan	voltooid	tegenwoordig passief	dynamisch	's, zou dan een hww van lijdende vorm zijn, vandaer dat dit een passieve constructie is; verwijzing naar wat
161-3	160	hy/Heer gestoeden, hoofdzin Ruart	hy/Heer wiert gestoeden	participium wiert	hww van lijdende vorm	-	-	-	-	-	-	gestoeden	stoten	voltooid	verleden	passief	dynamisch
163	161-3	hy/versoockende sijn broeck te moghen aentrecken	bijzin Ruart [Heer Ruart]	versoockende participium -	-	-	-	-	-	-	-	versoockende	verzoeken	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
163-4	163	dat te nauwer noot verkreegh, met soodienigh gewelt ende force van boven gehaelt	bijzin [hy] [hy]	verkreegh indicatief -	-	-	-	-	-	-	-	aantrecken	aantrekken	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
164	163-4	bejde ditto hoofdzin Heeren [bejde ditto [wieden]] afgedreven	bejde ditto wieden gehaelt	participium wieden	lijdende vorm	-	-	-	-	-	-	gehaelt	halen	voltooid	verleden	passief	dynamisch
165	164	tegens wil en dank van die Officieren en Burgers, met de Heer Fiscael, als voor	hoofdzin Heeren [bejde ditto [wieden]] afgedreven	participium [wieden]	lijdende vorm	-	-	-	-	-	-	afgedreven	afdrifven	voltooid	verleden	passief	dynamisch
165-6	165	Officieren en Burgers Fiscael]	bijzin -	verhaelt	participium -	-	-	-	-	-	-	verhaelt	vertellen	voltooid	tegenwoordig passief	dynamisch	hww van lijdende vorm 't, kan enbj worden geseicht, met als bij nr. 8. Deze constructies markeer ik daarom als
166	165-6	die [...] daergekomen waeren, om die Heeren te bewaeren, ende welke Officieren en Burgers oock al door die Heeren soodienigh, [...]	bijzin [Fiscael] en Burgers Fiscael]	daergekome n daer te bewaeren	participium waeren	hww van tijd -	-	-	-	-	-	daergekome n	daer komen	voltooid	verleden	actief	dynamisch
167-8	166	waeren ter nedergeest, als mede voorverhaelt, dat oock alleer seent, [...]	bijzin [Fiscael] te bewaeren	initiatief -	-	-	-	-	-	-	-	te bewaeren	bewaken	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
168-9	167-8	souden belet hebben, souden belet hebben,	bijzin [Fiscael] te bewaeren	initiatief -	-	-	-	-	-	-	-	souden belet	beleten	voltooid	toekomstig	actief	dynamisch
167-8	168-9	souden belet hebben, souden belet hebben,	bijzin [Fiscael] te bewaeren	initiatief -	-	-	-	-	-	-	-	souden belet	beleten	voltooid	toekomstig	actief	dynamisch

registr. nr	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hw1	type hw1	hw2	type hw2	hw3	type hw3	kopplw	hoofdw	hoofdw m staat (V/ov)	tijd	passief/	dynamisch/	opmerkingen
168	byziden gekont hadden,	byzin en officieren	gekont hadden	participium	hadden	hadden	hadden	hadden	hadden	hadden	hadden	hadden	hadden	hadden	actief	statisch	
169-70	en...! wiert haer verweeten	hoofdzin haer	wiert verweeten	participium	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	actief	dynamisch	
170	ende geseyt, wanneer liet tot voorsprack van de Heeren aen die woedende Burgers	hoofdzin [haer] (de officieren en Burgers)	[wiert] geseyt	participium	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	actief	dynamisch	
169-70	wilden voortbengen	byzin officieren	wilden voortbengen	infinitief	wilden	wilden	wilden	wilden	wilden	wilden	wilden	wilden	wilden	wilden	actief	dynamisch	
170	ghy sijt soedmen,	hoofdzin burgers	sijt	indicatief	-	-	-	-	sijt	-	sijt	sijt	sijt	sijt	actief	statisch	
170-1	ghy hebt u al mede laeten ontkoopn; onkennegh op de trappen	hoofdzin burgers	hebt laeten ontkoopn	infinitief	hebt	hww van tijd laeten	hww van causaliect	hww van causaliect	-	-	ontkoopn	ontkopen	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	voltooid vanwege 'hebt', hww van tijd dat voltooidheid markeert
171-2	hoedt al quyt: Raedpensionaris [...]	hoofdzin onaris	raedte quyt	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	raedte quyt	kwijtraken	verleden	actief	dynamisch	semantisch passief
171-2	door 't gesduigh slaen	byzin [burgers]	slaen	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	slaen	slaen	voltooid	actief	dynamisch	
172	ende stooten d'eerste van die twee Heeren buyten de deur van	byzin [burgers]	stoten	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	stoten	stoten	voltooid	actief	dynamisch	
172-3	komende, Soemen met een pleck in 't slaep van sijn hoedt	byzin [de Heer raedpensi]	komende	participium	-	hww van ijedende vorm	-	-	-	-	-	komende	komen	voltooid	actief	dynamisch	
173-4	gestoocken	hoofdzin onaris	wiert gestoocken	participium	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	wiert	gestoocken	steken	verleden	actief	dynamisch	
174	ende gequest; Adriaen van Vaelen [...]	hoofdzin onaris	[wiert] gequest	participium	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	[wiert]	gequest	kwetsen	verleden	actief	dynamisch	
174-6	nae 't schwaet, sijn verandrs, ghy bonden	hoofdzin van Vaelen	seyde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	seyde	zeggen	verleden	actief	dynamisch	
175	om die Heeren sijde en met hulp van meer, [...]	byzin [vaelen]	sijde	participium	-	-	-	-	-	-	-	sijde	zijn	voltooid	actief	statisch	
175	voordryvende	byzin [vaelen]	voordryvende	participium	-	-	-	-	-	-	-	voordryvend	voordrijven	voltooid	actief	dynamisch	
175	met stooten	byzin [burgers]	stooten	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	stooten	stoten	voltooid	actief	dynamisch	
175	ende slaen, alsoo sijne intentie was	byzin [burgers]	slaen	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	slaen	slaen	voltooid	actief	dynamisch	
176	byde de Heeren op 't schwaet te brengen,	byzin [vaelen]	te brengen	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	te brengen	brengen	voltooid	actief	statisch	
177	en d'een aen de geseel pael, ende d'ander aen de wip te binden,	byzin [vaelen]	te binden	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	te binden	binden	voltooid	actief	dynamisch	

registr. zin	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hw1	type hw1	hw2	type hw2	hw3	type hw3	koppeling	hoofdw m	staat (V/OV)	tijd	passief/	dynamisch/	opmerkingen
en soot door de Haeghse burgeryt te doen	hoofdzin	[de Heer van Vaelen]	te doen	infinitief	te doen	hw van causativiteit	-	-	-	-	-	te harquibusen kogel en doden	met een onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
178 dagh door 't geweldigh sien	hoofdzin	van Vaelen]	sien	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	sien sien	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
179 en scooten [...] over de blaauwe drumpel van 't huys even door de gevangt poort aen de rechter-handt tegens de 179-80 Vyver aen,	hoofdzin	van Vaelen]	scooten	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	scooten	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
179 die dichterse was,	hoofdzin	de Heer	struyelde	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	struyelde	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch	
180-1 voet. de heer Raedpensioris voortreende nae de zy van de Pleets soo dicht onder de Burgers haer geweer	hoofdzin	de Heer Raedpensioris	voortreende	participium	-	-	-	-	-	-	-	voortreende	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
182 die op een ne stonden, dat hem met haer geweer	hoofdzin	die [de burgers]	stonden	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	stonden	onvoltooid	verleden	actief	statisch	kanmer' hier in de zin van 'in staan zijn';
182-3 niet wel raecten	hoofdzin	[de burgers]	raecten	infinitief	[konden]	hw van modaliteit	-	-	-	-	-	raecten	onvoltooid	verleden	actief	statisch	kanmer' hier in de zin van 'in staan zijn';
183 of deeren konden, en oock met sijn handen haer geweer om hooch	hoofdzin	[de burgers]	deeren konden	infinitief	konden	modaliteit	-	-	-	-	-	deeren pin doen	onvoltooid	verleden	actief	statisch	dus statisch
183 slaende	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	slaende	participium	-	-	-	-	-	-	-	slaende	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
183-4 om soot te passeeren,	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	te passeeren	infinitief	-	-	-	-	-	-	-	te passeeren	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
184 seggende	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	seggende	participium	-	-	-	-	-	-	-	seggende	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
184 siet.	hoofdzin	[de burgers]	siet	imperatief	-	-	-	-	-	-	-	siet	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	imperatief zonder subject
184 wat gy doet mannen, ontrent qualyck te half wegen de gevangt-poort en 't schuot geavanceert	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	doet	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	doet	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
184-5 sijnde, wier van achteren door de broeder van de mengenoomde Adriaen van Vaelen, [...] met een Pisool geschooten, die een Luyfent te water, ende dienvolgende buyten	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	geavanceert	participium	sijnde	hw van tijd	-	-	-	-	-	geavanceert	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
186-7 de Haegsche Burgerye is,	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	is	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	is	onvoltooid	tegenwoordig	actief	statisch	
187-8 soot dat onder de voet viel:	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	viel	indicatief	-	-	-	-	-	-	-	viel	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch	semantisch passief
188 onder de voet leggende,	hoofdzin	[de Heer raedpensioris]	leggende	participium	-	-	-	-	-	-	-	leggende	onvoltooid	tegenwoordig	actief	statisch	semantisch passief

187	reghe zyn sijn handen t samen hemel,	soort zjn subject [de Heer oanris]	werkwoordcluste modus gewouwen	hw1 participium -	type hw1	hw2	type hw2	hw3	type hw3	koppilw hoofdw m staak (V/v)	tijd voltooid	passief/ dynamisch/ opmerkingen passief dynamisch			
188	sijn hoort oagh kreegh een verhemte slagh op sijn hoort met een koff van een musquet door Herberger in den Doelfyn en onder t witte wereld	[de Heer oanris]	gewouwen	participium -						gewouwen	vouwen	voltooid	tegenwoordig actief	statisch	bepaling van gesteldheid
189-9	opliggende	bijzn	opliggende	participium -						opliggende	oplichten	onvoltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
189-90	resorterende	[de Heer raedpensl oanris]	resorterende	participium -						kreegh	krigen	onvoltooid	verleiden	passief dynamisch	receptief ww
190-1	en wiert soo voort door die [...] gemassacreert als andere Burgers en speciel die de deur van de gemeente-poort geforceert [...] van boven gehaekt	bijzn	resorterende	participium -	hw van lijgende vorm					resorterende onder	vallen	onvoltooid	tegenwoordig actief	statisch	
191-2	als gesezt	[de Heer raedpensl oanris]	wiert	participium wiert						gemassacreert	afschachten	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
191-2	als gesezt	[de Heer raedpensl oanris]	geforceert	participium [hadden]	hw van tijd -					geforceert	forceren	voltooid	verleiden	actief dynamisch	
192	als gesezt	[de Heer raedpensl oanris]	meertgemaekt	participium [hadden]	hw van tijd -					gehaelt	halen	voltooid	verleiden	actief dynamisch	
192	als gesezt	[de Heer raedpensl oanris]	gesezt	participium [is]	hw van tijd -					gesezt	zeggen	voltooid	tegenwoordig actief	dynamisch	
193	ende ter dood gebraght, ende assisteerde daer in mede een van t meest eenen Christoffel de Haen, Onderfusschen wiert mede gemassacreert de Heer Rueraet ter plaetse woonnoet leggende	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
193-4	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
194-5	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
195	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
195-6	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
196-7	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
197	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
198-9	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
198	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
199	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
199	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
201	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
201	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
201-2	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
202-3	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	
203	ende dat meest en princpaal door eenen van Ryn wytkoper, woonende op de Vliedmarck	hoofdzjn oanris]	gebraght	participium [wiert]	hw van lijgende vorm					ter dood gebraght	doden	voltooid	verleiden	passief dynamisch	

registr. zin	soort zin subject	werkwoordcluste	modus	hwv1	type hwv1	hwv2	type hwv2	hwv3	type hwv3	koppeliw	hoofdw m staat (V/OV)	tijd	passief/	dynamisch/	opmerkingen	
204	haar loopen waren	de meeste waren	participium waren	hwv van tijd	-	-	-	-	-	afgelopen	aflopen	voltooid	verleden	actief	dynamisch	semantisch passief
204	eer vier konden geven	burgers van t	konden geven	infiniitief konden	hwv van modaliteit	-	-	-	-	geven	geven	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
204	en schieten	burgers van t	schieten	infiniitief [konden]	hwv van modaliteit	-	-	-	-	schieten	schieten	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
205-7	naeck yngekleedt door eenige Burgers dogh	de wierden	yngekleedt [wierden]	participium wierden	hwv van lijdende	-	-	-	-	yngekleedt	uitkleeden	voltooid	verleden	passief	dynamisch	
207	en gheplondert.	hoofdzn lichaem	geplondert	participium [wierden]	hwv van lijdende	-	-	-	-	geplondert	plunderen	voltooid	verleden	passief	dynamisch	
205	wanneer meenden	[burgers]	meenden	indicatief -	-	-	-	-	-	meenden	menen	onvoltooid	verleden	actief	statisch	geeft geen proces weer, dus statisch
205	dixce nu wel dooht waeren,	raadpensis	waeren	indicatief -	-	-	-	-	-	waeren	zijn	onvoltooid	verleden	actief	statisch	semantisch passief
205	[...] ophoudende	[burgers]	ophoudende	participium -	-	-	-	-	-	ophoudende	ophouden	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
205	van schieten	-	schieten	infiniitief -	-	-	-	-	-	schieten	schieten	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
206	daer die lagen en toen voort door de Burgers en canalle	die [de]	lagen	indicatief -	-	-	-	-	-	lagen	liggen	onvoltooid	verleden	actief	statisch	semantisch passief
207-8	gestiept naer t schavot en aldaer voort met louten	[de]	gestiept	participium [wierden]	hwv van lijdende	-	-	-	-	gestiept	slijpen	voltooid	verleden	passief	dynamisch	wierden niet erbij gedacht worden (samengetrokken zin), vandaar
208-9	wij om hoopgheheit	[de]	hoopgheheit	participium [wierden]	hwv van lijdende	-	-	-	-	gehalt	halen	voltooid	verleden	passief	dynamisch	wierden niet erbij gedacht worden (samengetrokken zin), vandaar
209	erde gebonden, daer toe gaven,	hoofdzn lichaem]	gebonden	participium [wierden]	lijdende	-	-	-	-	gebonden	binden	voltooid	verleden	passief	dynamisch	
208	die sommige Burgers soock	burgers	sommige	participium [wierden]	hwv van lijdende	-	-	-	-	gaven	geven	onvoltooid	verleden	actief	dynamisch	
209-10	lichaem moedernaect laten hangen.	hoofdzn burger]	laten hangen	infiniitief laten	hwv van causativiteit	-	-	-	-	hangen	hangen	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	semantisch passief
210-1	voorgehangen	lichaem van den Heer Raedpensis	voorgehangen	infiniitief laten	hwv van causativiteit	-	-	-	-	hangen	hangen	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	semantisch passief
211	die daer by geval ligh	hoofdzn onaris	ligh	indicatief -	-	-	-	-	-	ligh	liggen	onvoltooid	verleden	actief	statisch	semantisch passief
211-2	soch hangende	lichaem]	hangende	participium -	-	-	-	-	-	hangende	hangen	onvoltooid	tegenwoordig	actief	statisch	semantisch passief
212-3	afgeseeden, als daer mede t euwigh Edickt beswooren	den Heer Raedtpens]	afgeseeden	participium wert	hwv van lijdende	-	-	-	-	afgeseeden	afsnijden	voltooid	verleden	passief	dynamisch	
212-3	hebberde	lichaem]	hebberde	participium hebberde	hwv van tijd	-	-	-	-	beswooren	bezweren	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	

registr nr	soort zin	subject	werkwoordcluste	modus	hw1	type hw1	hw2	type hw2	hw3	type hw3	koppeliw	hoofdw	in staat (v/ov)	tijd	passief/	dynamisch/	opmerkingen	
213	Dit dactylisch verspreid, soos zijn toen ook de respectieve Compagnen Burgeren met staande trommels en vliegende vaendels, quasi 're bene gestra, ieder weder naer sijn rendezous ofte vergaderplaats getrocken	de respectieve Compagnie Burgeren	sijn getrocken	participium	sijn	hww van tijd -	-	-	-	-	-	getrocken	trekken	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
215-6	ende soo gedissolveert; wanneer ook de Magistraet van den Haag, hoofdzin Haegh	Magistraet van den Haag	is geschiedt	participium	is	hww van tijd -	-	-	-	-	-	geschiedt	scheiden	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
216	werck aangesien vlt het huys van Juffrouw	Magistraet van den Haag	hebbende	participium	hebbende	hww van tijd -	-	-	-	-	-	aangesien	aanzien	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
216-7	Bekelelaer, van oudts genaemt het huys van Marten Kerouls	Juffrouw van Bekelelaer	genaemt	participium	-	-	-	-	-	-	-	genaemt	noemen/ve	voltooid	verleden	actief	statisch	semantisch passief, bijvoeglijke bepaling
217-8	of de Hk, sijnde naest de geengene poort op de Plaets,	Juffrouw van Bekelelaer	sijnde	participium	-	-	-	-	-	-	-	sijnde	zijn	onvoltooid	tegenwoordig	actief	statisch	
218	alwaer vergaderd waren en ieder sijn weeghs	[burgers]	vergedert	participium	waeren	hww van tijd -	-	-	-	-	-	vergedert	vergaderen	voltooid	verleden	actief	statisch	
219	gegeen, sijnde dat grouweyck speckel oock met smaect aangesien van Do. Simon Simonides,	hoofdzin leider	gegeen	participium	-	-	-	-	-	-	-	gegeen	gaan	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	hww 's' kan erbij worden gedacht
219-20	Predikant in den Hage, dogh door defrusselicheit een werpigh faeuw	grouweyck speckel	sijnde aangesien	participium	sijnde	hww van lijdende vorm	-	-	-	-	-	aangesien	aanzien	voltooid	tegenwoordig	passief	dynamisch	kan ook als passief worden opgevat, maar hww van tijd lijkt me lichter (het lijkt een proces in tijd aan te geven)
220-1	geworden sijnde, heeft ten huys van Juffrouw Bekelelaer een roemer wyntot	in den Hage	geworden sijnde	participium	sijnde	hww van tijd -	-	-	-	-	-	geworden	worden	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
221-2	hersterdenigh genomen onderusschen ter gesevde schandelycke plaets	hoofdzin Hage	heeft genomen	participium	heeft	hww van tijd -	-	-	-	-	-	genomen	nemen	voltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
222-3	hangende, wieden door 't canaille, als mede eenige Burgeren seer hoofdzin lichaem	de lichaemen	hangende	participium	-	hww van lijdende vorm	-	-	-	-	-	hangende	hangen	onvoltooid	tegenwoordig	actief	statisch	
223-4	mishandelt met afsnyden van leden,	hoofdzin lichaem	mishandelt	participium	wieden	-	-	-	-	-	-	mishandelt	mishandelen	voltooid	verleden	passief	dynamisch	
224	stukken vleesch, opnyden van die lichaemen	[burgers]	afsnijden	initiaal	-	-	-	-	-	-	-	afsnijden	afsnijden	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	
224 &c.	opnyden van die lichaemen	[burgers]	opnyden	initiaal	-	-	-	-	-	-	-	opnyden	opnyden	onvoltooid	tegenwoordig	actief	dynamisch	